

Ekonomik Büyüme ve Güncel Tartışmalar

Editör: Prof. Dr. Ahmet Yılmaz Ata

Ekonomik Büyüme ve Güncel Tartışmalar

Editör:

Prof. Dr. Ahmet Yılmaz Ata

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şhitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozgur yayinlari.com

✉ info@ozgur yayinlari.com

Ekonomik Büyüme ve Güncel Tartışmalar

Editör: Prof. Dr. Ahmet Yılmaz Ata

Language: Turkish-English

Publication Date: 2025

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-625-5646-11-8

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub786>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Ata, A. Y. (ed) (2025). *Ekonomik Büyüme ve Güncel Tartışmalar*. Özgür Publications.

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub786>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgur yayinlari.com/>

Ön Söz

Ülkeler açısından en önemli makro ekonomik performans göstergesi denildiğinde herkesin üzerinde hem fikir olduğu kavram, ekonomik büyüme kavramıdır. Sürdürülebilir ve istikrarlı bir ekonomik büyüme hedefi, bütün ekonomilerin öncelikli makro ekonomik hedefi olarak görülmektedir. Bu bağlamda ekonomik büyüme kavramı, iktisat bilimin en çok meşgul olduğu, araştırmalar ve çalışmalar yaptığı konu başlığını oluşturmaktadır. İktisat literatüründe geçmişten günümüze ekonomik büyüme ve kavramsal boyutu ile ilgili birçok araştırmalar mevcuttur. Ekonomik büyüme olgusu, değişen dünya koşulları ve olanakları dahilinde her dönem farklı şekilde yorumlanmış ve yeni yaklaşımlar ortaya konulmuştur. Bu kapsamda oluşturulan ekonomik büyüme teorilerinin odaklandığı temel sorun, ülkeler arasındaki mevcut gelir farklılıklarının nedenleri ve uzun dönemde ekonomik büyümenin kaynakları olmuştur. Bu teoriler bağlamında işgücü, doğal kaynaklar, fiziksel sermaye ve teknoloji gibi üretim faktörlerinin büyümeyle belirleyen temel unsurlar olduğu ifade edilmiştir. Bir anlamda ekonomik büyüme, sadece ekonomik unsurlar bağlamında ele alınmıştır. Günümüzde ise bu bakış açısına ilaveten ekonomik büyüme kuramı sosyol, demografik, siyasi unsurlar gibi daha farklı göstergeler üzerinden de değerlendirilmeye başlanmıştır. Bir anlamda daha geniş ve farklı disiplinleri de içine alarak ekonomik büyüme süreci analiz edilmeye çalışılması günümüz iktisat terminolojinin genel karakteristik özelliği olmuştur.

Bu çalışmada öncelikle, ülkeler için en temel makroekonomik sorun olan “ekonomik büyüme” konusuna dair farklı ve yeni bakış açıları ortaya konulmuş, ekonomik büyüme ve çevre, ekonomik büyüme- sağlık, ekonomik büyüme – kurumsal yapı ile ilgili bölümlere yer verilmiştir. Ekonomik büyüme kavramına disiplinler arası ele alan bu eser, değişik disiplinlerden gelen ve farklı çalışma alanlarına sahip genç bilim adamları, akademisyen ve araştırmacıların çalışmalarından derlenerek oluşturulmuştur. Bu noktada okuyucusuna katkı sağlayan, fikir dünyasını zenginleştiren bir eser olması temennisi ile, bu kitabın hazırlanmasında katkı sağlayan başta Yazarlar olmak üzere basım sürecini gerçekleştiren Tüm dostlara ve Özgür Yayınlarına sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İçindekiler

Ön Söz

iii

Bölüm 1

Ekonomik Büyümenin Kavramsal Çerçevesi

1

Abmet Yılmaz Ata

Recep Cinkılıç

Bölüm 2

Sosyo-Kültürel Unsurlar Perspektifinden Ekonomik Kalkınmaya Yeni Yaklaşımlar

17

Şaban Öncebe

Bölüm 3

Ekonomik Büyüme ve Çevresel Faktörlerin İnsani Gelişme Üzerindeki Etkisi: Brezilya, Rusya, Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye Karşılaştırması

37

Atilla Ünü

Bölüm 4

İktisadi Büyüme ve Kamu Sağlık Harcamaları İlişkisinin Bootstrap Fourier Toda Yamamoto Nedensellik Analizi ile Yeniden İncelenmesi: Türkiye İçin 1985-2023 Dönemi

57

Ayşe Eryer

Bölüm 5

Ekonomik Politika Belirsizliğinin Firma Büyümesine Etkisi: Türkiye Örneği

79

N. Barış Vardar

Mehtap Isık

Gözde Erhan

Atilla Çifter

Ekonomik Büyümenin Kavramsal Çerçevesi¹

Ahmet Yılmaz Ata²

Recep Cinkılıç³

Özet

Ekonomik büyüme konusu, tarihsel süreç içerisinde bütün ülkelerin en önemli makro iktisadi hedeflerinden biri olmuştur. Çünkü ekonomik büyüme bir anlamda ülkelerin zenginleşmesi ve bireylerin refah düzeyinin artması anlamına da gelmektedir. Bundan dolayı, iktisat literatüründe “Ekonomik büyüme ve belirleyicileri” konusu en seçici ve yoğun araştırma alanını oluşturmaktadır. Bu araştırmalar bağlamında zaman içerisinde farklı büyüme teorileri geliştirilmiş ve ortaya konulmuştur. Bu teoriler kapsamında işgücü, doğal kaynaklar, fiziksel sermaye ve teknoloji gibi üretim faktörlerinin büyümeyi belirleyen temel unsurlar olduğu ifade edilmiş olup 1980 lere kadar bu unsurların dışsal, 1980’li yıllar ile birlikte ekonomik büyüme ile ilgili çalışmalarda bu unsurlar içselleştirilerek modellere dâhil edilmiş ve çalışmalar bu yönde ilerlemiştir. Büyüme literatürüne ilişkin son dönemlerdeki teorik tartışmalar, ekonomik dışı faktörlerin ekonomik büyüme sürecindeki rolü üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu kapsamda, ülkelerin sahip oldukları, siyasi, hukuki, sosyal ve kültürel gibi kurumsal dinamiklerin, büyümenin temel belirleyicisi olduğu görüşü, birçok bilim adamı ve düşünür tarafından tartışılmakta ve savunulmaktadır. Bu yönü ile ekonomik dışı unsurların en önemli payını oluşturan kurum ve kurumsal unsurlar, günümüz büyüme literatürünün en önemli inceleme alanını oluşturmaya başlamıştır.

1 Bu çalışma, Recep Cinkılıç tarafından hazırlanan ve Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen “Mülkiyet Hakları ve Ekonomik Büyümeye Etkileri Seçilmiş OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama” isimli yüksek lisans tezinden derlenmiştir. (2016).

2 Prof. Dr., Gaziantep Üni. İİBF. İktisat Böl. 0000-0001-5928-8801

3 Dr., Gaziantep Büyükşehir Belediyesi GASKİ İşletme, Teftiş birimi.

1.Ekonomik Büyüme Kavramı

Ekonomik büyüme, en yalın ifade ile bir ülkenin ekonomisinin nüfus, işgücü, toprak ve diğer üretim faktörlerindeki artış ya da verimliliğine denir (Acar, 1990: 5). Peterson'a göre de ekonomik büyüme halkın talep ettiği mal ve hizmeti üretebilme gücünün artması demektir. Ekonomik büyümenin temel göstergesi olarak reel gayri safi yurt içi hasıladaki artış ya da kişi başına düşen gelir seviyesindeki artış referans alınmaktadır. Doğal kaynak, eğitilmiş insan ve teknolojik imkan ekonomik büyüme için gerekli olsa da yeterli değildir. Aynı zamanda toplam mal miktarını arttırmak da ekonomik büyüme için yeterli olmayabilmektedir (Yenipazarlı, 2009: 58-59). Ekonomik büyümeden bahsedebilmek için nicel ve reel bir artış olması gerekmektedir. Ekonomik büyüme kavramından uzun dönemli ve nihai ürün artışının anlaşılması gerekmektedir (Özgüven, 1988: 76-88).

Ekonomik büyüme, bütün ülkeler için eşit düzeyde gerçekleşmemektedir. Bazı ülkeler çok hızlı büyürken diğer ülkelerin aynı hızda büyüme gösteremediği anlaşılmaktadır. Bu durum, ekonomik büyüme konusunun, her dönemde incelenmesi ve iktisat bilimi açısından temel araştırma konusu hüviyeti kazanmasına yol açabilmektedir. Ekonomik büyüme olgusunu ve bu olgunun özelliklerini, unsurlarını açıklamak ve bu sayede ülkeler açısından farklı ekonomik büyüme düzeylerinin gerekçelerini ortaya koyabilmek amacıyla, iktisat biliminde farklı bilim insanları ve iktisat okulları tarafından çeşitli büyüme teoriler geliştirilmiştir.

2.Ekonomik Büyüme Teorilerin Gelişimi

2.1. Büyüme teorilerinin temelleri

Ekonomik büyüme konusu, iktisat bilimi açısından her zaman öncelikli ve ilgi çekici bir konu olmuştur. Bilinen ilk ekonomik büyüme tanımlarından biri 1375 yılında İbn-i Haldun tarafından Mukaddime adlı eserde yapılmıştır. İbn-i Haldun, nüfus arttıkça iş gücünün de artması dolayısıyla kar artışı olduğunu ve bu artışın lüksü ve gereklerini artırdığını ifade etmiştir. Bunun da üretimi daha ileriye götürerek üretimin düzeyinin artmasına yol açacağını ve dolayısıyla tüm ilave emeğin hayatın idamesi için harcanandan lükse ve refaha doğru hareket edeceği şeklinde açıklamalarla büyümeyi tasvir etmeye çalışmıştır. Buna karşın modern büyüme teorilerinde reel hasılda meydana gelen sürekli artış, büyümenin tanımı olarak benimsenmektedir (Haldun, 2009:664).

15. ve 18. yüzyıl aralığında etkin iktisadi düşünce akımı olan Merkantilizm yaklaşımına göre büyümenin tek kaynağı devletin sahip olduğu madenler

ve zenginleşmenin yolu da dış ticaret olarak görülmekte idi. Merkantilistler iktisat politikalarını dış ticaretin fazla vermesine başka bir deyişle çok satıp az satın almaya yöneltmişlerdir. Bu amaçla hammadde ihracatını yasaklamış, mamül ve nihai ürünlerin ihracatını desteklemiş, tek taraflı (ihracatın serbest, ithalatın kısıtlı olduğu) ticaret anlaşmalarını gerekli görmüşlerdir. Merkantilistlere göre değerli madenleri ülkede tutmanın başka bir yolu da sömürgeciliktir. Bunu devlet askeri gücü ile sağlayabilecektir. Merkantilist düşünce yapısında zenginleşme için nüfus artışının da desteklenmesi gerekmektedir. Çünkü kalabalık nüfus emek arzını artırır ve ücretleri düşürür. Böylece ihracatta avantaj sağlanırken diğer yandan sömürgecilik için gerekli büyüme ve güçlü ordu gereksinimi karşılanabilecektir (Kök, 1999: 40-54).

18. yüzyılda merkantilizme tepki olarak ortaya çıkan Fizyokrasi düşünce akımı, kelime anlamıyla doğal düzen, tarımsal faaliyetlerin başrol oynadığı Fransa'da doğmuştur. İngiltere ile yapılan koloni savaşlarının kaybedilmesi, merkantilist politika gereği sanayinin teşviki ve tarımın arka plana atılması sonucu tarımsal faaliyetin azalması vergi yüklerinin köylü ve çiftçi üzerine yoğunlaşması fizyokrasi düşünce akımının doğuşunun ve destek bulmasının nedenleri olmuştur. Bu akımın öncüsü olan Francois Quesnay, zenginlik kaynağının tarım olduğunu savunmaktadır. Quesnay'a göre ekonomi üç sınıftan oluşmaktadır: Toprak sahipleri, çiftçiler ve üretken olmayan sınıf. Toprak sahipleri, topraklarını üretken sınıf olan çiftçilere kiralamaktadır. Kendi öz tüketiminden fazlasını üreten çiftçiler emek ve toprak bileşeni ile kendi ihtiyacından fazlasını üreterek net ürünü ortaya koymaktadır. Dış ticaretin sadece mal alıp vererek fayda sağladığını ve ilave değer katmadığını savunan fizyokratlar için ekonomik büyüme, net ürünün elde edildiği tarım faaliyetlerinin arttırılması ile sağlanabilmektedir (Savaş, 2007: 225-232).

Klasik iktisatçılardan Adam Smith, David Ricardo, Thomas Malthus ve Karl Marx'ın büyüme hakkındaki fikirleri modern büyüme teorilerinin temellerini oluşturmaktadır. Bu kişiler, büyüme konusunda farklı yaklaşım sergileseler bile ortaya koydukları görüş ve yaklaşımların örtüştüğü nokta, sermaye birikiminin büyümeyi etkilediğidir. Bu iktisatçıların görüşleri tam olarak büyüme teorileri olmasa da yukarıda da bahsettiğimiz üzere büyüme teorilerinin oluşmasında önemli referans kaynak oluşturmuşlardır (Çiftçi, 2015: 10).

2.2. Büyüme Teorileri

En basit ifade ile bir ülkenin milli gelirinin artması o ülkenin iktisadi olarak büyümesi anlamına gelmektedir. Büyüme sırasıyla bir ülkenin üretim kapasitesinin artması ve bunun neticesinde milli gelirin artması

ile sağlanmaktadır. Ekonomik büyüme kavramı, iktisat biliminin kurucu olarak kabul edilen Adam Smith'ten günümüze birçok iktisadi düşünce akımı ve bu akımlara mensup iktisatçılar tarafından araştırılmış ve farklı tanımlamalar yapılmıştır. Ekonomik büyümeyi her teori farklı değişkenlerle ya da kendisinden önceki teorinin değişkenlerine başka değişkenler ekleyerek açıklamaya çalışmıştır. Teorilerde genelde ücret, faiz oranı, tasarruf düzeyi, doğal kaynaklar, sermaye birikimi, verimlilik, eğitim gibi kavramlar temel belirleyici olarak analize dahil edilse de daha çok fiziki sermaye ve beşeri sermaye yatırımlarının üzerine durulduğu görülmüştür (Şentürk, 2007: 57).

2.2.1. Klasik Büyüme Teorisi

Ekonomik büyüme kuramına ilk teorik modeller Adam Smith (1723-1790), David Ricardo (1772-1823) ve Thomas Malthus (1766-1834) tarafından ortaya konulmuştur. Smith, Malthus ve Ricardo'nun ekonomik büyüme konusundaki yaklaşımları klasik büyüme teorileri olarak anılmaktadır (Teyyare, 2013: 130).

Klasik iktisadın kurucusu olarak kabul edilen Adam Smith, ekonomik büyümeye ilişkin fikirlerini Ulusların Zenginliği "The Wealth Of Nations" adlı eseriyle açıklamıştır. 1776 yılında yayınlanan bu eserde Smith, ekonomik büyümenin ne merkantilistlerdeki gibi kıymetli maden birikimi ne de fizyokratlardaki gibi toprak olduğunu belirtmiştir. Smith'e göre ekonomik büyümenin kaynağı, aslında her ulusun yıllık emek miktarına bağlıdır. Yani aslında ulus zenginliği yaşam için gerekli olan mal ve hizmet arzının bolluğu ya da kıtlığı olarak nitelendirilebilirken bu hizmet arzının altındaki temel belirleyici unsurun emek olduğu ifade edilmektedir. (Smith, 1776: 105).

Smith, bir ulustaki toprak ve emeğin ürünün yıllık değeri üretken işçi sayısı artırımı ya da mevcut işçilerin performansının arttırılması ile sağlanabileceğini savunmaktadır. Sermayenin ekonomik büyüme için temel teşkil ettiğini belirten Smith, bir ülkede üretken işgücünü arttırabilmenin sermaye artışı ile olabileceğini anlatmaktadır. Sermayenin de artışının tutumluluk ile gerçekleşeceğini, israf ve kötü yönetimin sermayeyi azaltacağını belirten Smith, bir birey yıllık kazancının harcamadığı kısımlarını biriktirerek büyüyebileceğini ve bunu tüm ülkeye yaydığımızda toplam sermayenin bu şekilde arttırılabildiğine dikkat çekmektedir (Smith, 1999: 437).

Bir ülkede ihtiyaçtan fazla üretilen ürün başka ülkeye gönderilir ve ihtiyaç duyulan başka bir ürünle mübadele edilir. Böyle olmasaydı üretken emeğin ve yıllık üretimin talep edilmeyen kadarının yok olacağı bir gerçektir. Ülkede talep edilen mal olmasa bile ihtiyaçtan fazla üretilen malların satılması ve başka ürünlerin alınması ve tekrar ihracat yapılması gerekmektedir. Smith'in

Mutlak Üstünlükler Teorisine göre işbölümü ve uzmanlaşma sayesinde mutlak olarak üstün olunan malların ihraç edilmesi ve üstünlük olmayan mallarında ithal edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla Smith'e göre dış ticaret sayesinde kaynakların verimli yerlere gitmesi sağlandığından kıt olan sermaye verimliliği ve işbölümü artırılarak ulusun büyümesi sağlanmaktadır (Smith, 1999: 472-479). Kısacası A. Smith, büyümenin ve zenginleşmenin temelini sermaye ve emek miktarı ile özdeşleştirip, üretimde gerçekleşecek bir işbölümü ve uzmanlaşma ve serbest ticaret ile bu sürecin tamamlanabileceğini ortaya koymuştur.

Klasik İktisat Okulunun diğer önemli temsilcilerinden biri olan David Ricardo, ekonomik büyüme olgusunu bölüşüm modeli çerçevesinde ele almıştır. Ricardo'ya göre ekonominin temel sorunu, gelirin bölüşümünü sorunudur. Hâsıla; rant, kar ve ücret olarak sırasıyla toprak sahipleri, girişimci ve işçiler arasında bölüşülmektedir. Bölüşüm sorunu ekonomik büyüme teorisine iç içedir. Ricardo, üretim faktörlerinden fiziksel sermaye stoku (K) ve işgücünün (L) değişken olduğunu ancak toprak (N) faktörünün kıt olduğunu ve bu kıtlığın büyümenin belirleyicisi olan fiziksel sermaye stoku birikimini sınırlandıran önemli bir kısıt olduğunu ileri sürmektedir (Teyyare, 2013: 132). Ricardo'nun teorisinde durgunluk kaçınılmazdır. Böyle bir ekonomide ise sadece toprak sahibi kazanırken, sermaye birikimi yapan kapitalist ve ücret artışına karşılık çocuk sayısını arttıran ve ücrete mahkum olan emekçiler kaybedeceklerdir. Ricardo, bu kısır döngünün yalnızca serbest ticaret ile kırılabilceğini ve karşılaştırmalı olarak üstün oldukları malları ihraç edip üstün olmadıkları malları ise ithal edip dış ticaretten kaynaklanan maliyet avantajını kullanarak ekonomik gelişme yaşanabileceğini anlamıştır. Bu gelişmeler için yapılan yatırımlar da aynı zamanda kar oranlarını yükselterek ekonomik büyümeye yol açacaktır (Ricardo, 1951: 213-214).

Bir diğer klasik İktisatçı Thomas Robert Malthus, klasik iktisatçıların arz yanlı fikirlerini geliştirerek efektif talep yetersizliği ve genel bolluk durumlarının mevcudiyetini incelemiştir. Nüfus konusu hariç Ricardo ile görüşleri pek bağdaşmayan Malthus, nüfusun geometrik hızla arttığını, ekilebilir tarım arazinin ise aritmetik hızla arttığını belirtmiştir. Bu tespit dolayısıyla Malthus, arz yönünün kontrol edildiği kadar talep yönünün de denetim altında tutulması gerektiğini, talep konusunda da politikalar geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Malthus, Ricardo gibi kötümser bakış açısıyla ekonominin durgunluğa gideceğini arz-talep dengesizliği durumu ile açıklamaya çalışmaktadır. Malthus, Say yasasının ürün talebinin yatırımı karşılayacağını ya da ürün arzının talebi karşılayacağını gerçekliğine inanmamaktadır. Buna göre zevk ve alışkanlıklar nedeniyle talebin yavaş uyarlandığını dolayısıyla arzda meydana gelen artışın talepte hemen yerini

bulamayacağını savunmuştur. Ayrıca kar yükseldiğinde gelirin büyük kısmı tüketimden çok yatırıma dönüşecektir. Bu durum daha fazla üretim anlamına ya da daha fazla emek istihdamına denk gelmektedir. Üretilen bu mallara karşılık efektif talep hemen uyarlanamayacağından sonuçta mal fiyatları ve karlar düşecektir (Çiftçi, 2015: 13-14). Malthus'a göre ekonomide her zaman üretim yada tüketim fazlası oluşabilir. Bu iki aşırı durum arasında bir ortak nokta bulunmaktadır. Politik ekonomi ile bu ortak noktayı tespit etmek mümkün olmasa da üretim potansiyeli ile tüketim arzusunun dikkate alarak ekonomik büyümenin en yüksek düzeyde teşviki sağlanmalıdır (Malthus, 1820: 7).

Smith, Ricardo ve Malthus'un kuramsal yaklaşımları çerçevesinde ele alınan klasik büyüme modelinin temel özelliklerinden biri, ekonomilerin mutlaka bir durgunluk sürecine gireceği ve bunun sonucunda ekonomiler arası yakınsamanın kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkacağı öngörüsüdür. Klasik büyüme modellerinde, sermaye birikimi, büyüme ve kalkınmanın temel belirleyicisi olarak ele alınmıştır. Klasik iktisatçılar, kişi başına düşen gelir, nüfus artışı, sermaye birikimi, rekabetin şartları, genel denge dinamikleri, iş gücünün uzmanlaşması, yeni üretim metotlarının geliştirilmesinde teknolojinin rolü, azalan verimler yasası ve fiziki sermayenin oluşumuna katkısı gibi modern iktisadi büyüme teorilerinin temel olarak aldığı genel konularda büyüme perspektifini belirlemişlerdir. Kısacası, klasik büyüme modellerinin önemi, büyüme olgusunu açıklamalarından çok, daha sonra ortaya çıkan kuramları etkilemelerinde yatmaktadır (Teyyare, 2013: 134)

2.2.2. Keynesyen (Harrod-Domar modeli) Büyüme Teorisi

Keynesyen iktisadın kurucusu olan J.M. Keynes'e göre büyümenin iki temel bileşeni mevcuttur. Bunlar yatırım ve tasarruflardır. Keynes'in yaklaşımında yatırım, talep yaratan bir harcama ve üretimle çıktı kapasitesini artırarak kısa dönem dengesini belirleyen gelirden bağımsız bir değişken olarak ele alınmıştır. Keynesyen teoride tam istihdam seviyesine ulaşmak için eksik olan talebi artırmak gerekir. Keynes burada yatırımları gelir artırıcı ve talep yaratıcı olarak göstermenin yanında kapasite yaratarak üretimi artırıcı bir etken olarak ele almıştır. Bu anlamda ekonomideki yatırım seviyesiyle beraber tam istihdam gelir seviyesine ulaşmak ve bunu koruyabilmek için tasarruf yatırım çeşitliğini sağlamak önem kazanmaktadır (Önal, 2009: 18).

Keynesyen Büyüme Modeli olarak da anılan Harrod-Domar Büyüme Modeli; Roy Harrod (1900-1978)'un, 1939'da *Dinamik Ekonomide Bir Deneme* (An Essay in Dynamic Theory) ve 1948'de *Dinamik Ekonomiye Doğru* (Towards a Dynamic Economics) adlı eserleri; Evsey Domar'ın

ise (1914-1997) 1946 yılında Sermaye Genişlemesi, Büyüme Oranı ve İstihdam (Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment) ve 1947 yılında Genişleme ve İstihdam “Expansion and Employment” adlı eserleri yayımladığı çalışmalara dayanmaktadır. Harrod-Domar modeli, sözü edilen iki iktisatçının çalışma ve bulgularındaki benzerlikler nedeniyle bu isimle anılmaktadır. İki ayrı iktisatçının, bağımsız biçimde, fakat birbirine çok benzer çizgiler içinde geliştirdikleri bu teori, Keynes’in kısa dönemli analizini uzun dönemli büyüme sorunlarına uygulama yolunda büyük önem arz etmektedir (Teyyare, 2013: 134).

Harrod-Domar aslında bir büyüme modeli olmamakla birlikte gelir artışının, toplam gelirdeki yatırım payı ile orantılı olduğunu tahmin ederek popülerleşmiştir. Bu modelde, Dengeli büyüme için fiili büyüme oranı ile garantili büyüme oranı birbirine eşit olması gerekmektedir. Bu iki oranın değerleri Harrod-Domar’ın belirlediği koşulu biraz aşarsa işsizlik ya da enflasyon boy gösterecektir. Bu modelin en optimum döneminde bile büyüme çok kritik bir olgudur (Yıldırım, 2009: 82-83).

Harrod ve Domarın modelleri temelde Keynes teorisine dayansa da bakış açıları ve kullandıkları argümanlar yönünden farklılaşmaktadır. Harrod analizinde, eksik istihdamdan yola çıkarak tam istihdam dengesini sağlayan büyüme oranına odaklanırken, Domar tam istihdam dengesinden yola çıkarak bunun sürdürülebilmesini sağlayacak büyüme oranına odaklanmıştır. Ayrıca Domar, bugünkü yatırımın gelecekteki üretim kapasitesinde meydana getireceği artışı incelerken kullandığı argüman Keynesyen çarpan katsayısı mekanizması iken, Harrod, bugünkü yatırım ile çıktı arasındaki farkı ortaya koyarken kullandığı argüman keynesyen hızlandırıcı katsayısı mekanizmasıdır. Her iki modelinde sonuçları ortak ve şu şekildedir:

-Emek ve sermaye birbirleriyle ikame edilemediğinden sermaye stokuna yapılacak emek ilavesi üretimi arttırmaz.

-Teknoloji veri iken büyüme sermaye birikimi ile belirlenir.

-Bir toplumda tasarruf oranı ne kadar büyük, sermaye-hasıla oranı da ne kadar küçükse ekonominin büyüme hızı o kadar büyük olacaktır (Çiftçi, 2015: 16-17).

Harrod ve Domarın modellerinin bıçak sırtı olması, sermaye ve hasıla oranının, tasarruf eğiliminin ve teknolojik gelişmenin sabit olması gibi nedenlerle eleştirilmesine rağmen, yatırımın üretken kapasiteyi artırma etkisi gerçekleşen-planlanan yatırım etkileşimini ortaya koyması bakımından büyüme literatürüne önemli bir katkı sağlamıştır (Çiftçi, 2015: 21).

2.2.3 Neoklasik (Solow) Büyüme Teorisi

Neoklasik iktisat, ekonomik büyümeyi, nüfus artışının ve teknolojik değişiminin tasarruf ve yatırım düzeyi üzerindeki etkileri kapsamında açıklamaya çalışılmıştır. Bu yaklaşımda, nüfus artışı ve teknoloji dışsal değişkenler olarak kabul edilmiştir. Neoklasik iktisat, emek başına sermaye ile emek başına çıktı arasındaki ilişkiyi göz önüne alır ve kişi başı sermaye stoku ne kadar hızlı büyürse, reel GSMH ve kişi başı gelirinde o kadar büyüyeceğini ifade eder (Önal, 2009: 13).

Neoklasik Büyüme Modeli, Robert Solow'un (1956) "İktisadi Büyüme Teorisine Bir Katkı" (A Contribution to the Theory of Economic Growth) isimli çalışması ile neoklasik modele önemli katkılar yapmasından dolayı "*Solow Büyüme Modeli*" olarak da bilinmektedir. Modele, Solow (1956) ile birlikte Winchester Swan (1956) "Ekonomik Büyüme ve Sermaye Birikimi" (Economic Growth and Capital Accumulation) isimli çalışma ile önemli katkılarda bulunmuştur ancak ağırlıklı olarak Solow modeli olarak anılmaktadır (Teyyare, 2013: 137).

Harrod-Domar modelinin eksikleri ile ilgilenen Solow ve Swan, 1956 yılında ayrı ayrı yaptıkları çalışmalar ile benzer büyüme modelleri ortaya koymuşlardır. Bu iki modelde girdilerin ikame edilebilirliğini kabullenen neoklasik üretim fonksiyonlarına yer verilmiştir. Bu fonksiyonlar ölçeğe göre sabit getiri ile girdiler arasında pozitif ve tam ikame esnekliklerinin olduğunu varsaymaktadır. Bu modellerde sabit tasarruf oranı varsayılıp ekonomi basit bir genel denge modeline uyarlanmıştır. Burada Harrod-Domar büyüme modeli Solow-Swan modeli için bir temel oluşturmaktadır. Solow, Harrod-Domar modelinin aksine yatırımdaki artışın uzun dönem büyümenin kaynağı olamayacağını anlatmış ve bu kaynağın sadece teknolojik değişim olabileceğini vurgulamıştır (Yıldırım, 2009: 83).

Solow, modelini oluşturabilmek için birtakım varsayımlara başvurmuştur (Solow, 1956; Jones, 2001:18-35). Bu varsayımlar şu şekildedir:

-Dünyada tek bir homojen mal üretilip tüketilir.

-Ülke dış ticarete kapalıdır.

-Ekonomi kapalı olduğu için tasarruflar yatırıma eşittir ve yatırımlar sadece sermaye birikimi amacıyla kullanılmaktadır.

-Teknoloji dışsaldır (Teknoloji, Ar-Ge ve firma faaliyetlerinden etkilenmez).

-Tasarruf oranı sabittir ve beceri kazanmak için zamanın sabit bir kısmı ayrılır.

-Üretim fonksiyonunda ölçeğe göre sabit getiri mevcuttur.

-Tam rekabet koşulları geçerlidir (Firma sayısı fazla ve fiyatlar veridir).

-İşçi başına çıktıda azalan getiriler kanunu hâkimdir (Her işçiye verilen her ek birim sermaye, o işçinin üretimini gittikçe azalan ölçülerde arttırır).

-İşgücüne katılım oranı sabittir. Nüfus artış hızı sabittir.

-Teknolojik ilerleme hızı sabittir.

Solow büyüme modelinde toplam hasıla, sermaye ve işgücünün fonksiyonudur. Bu iki üretim faktörünün de azalan verimler yasasına tabi ve ölçeğe göre sabit getiri durumda olduğu varsayılmaktadır. Bu iki faktörün kısıtlıklarına göre artan veya azalan fiyatları üreticilere birisi arasında tercih yapma olanağı tanımaktadır. Solow modelinde sermaye ve işgücü oranı değişebilmektedir. Sermaye işgücünden fazla arttırıldığında işgücü başına sermaye artacağından daha yüksek verimlilik düzeyi hedeflenir.

Neoklasik büyüme modeli sermayenin, işgücünün ve toplam çıktının aynı miktarda arttığı dolayısıyla sermaye ve işgücü oranının sabitlendiği durağan durumu tanımlamaktadır. Bu durağan durumda sermaye ve emeğin ortalama verimlilikleri dolayısıyla kişi başına hasıla ile sermaye-işgücü oranı sabitlenir. Dolayısıyla tasarruf miktarındaki artış ekonomik büyümeyi bir süreliğine arttırır. Yüksek sermaye birikimine ulaşıldığında sermayenin marjinal verimi artarak azalan bir seyir izler. Solow modelinde de teknoloji üretim faktörlerinin etkin kullanımını teşvik ederek nihai ürünün birim maliyetini azaltmaktadır. Dolayısıyla teknoloji, üretim olanakları eğrisini sağa doğru kaydırarak aynı faktörlerle daha fazla çıktı düzeyine ulaşmamızı sağlamaktadır. Teknolojik gelişme aynı zamanda üretim faktörlerinden birine talebi azaltırken diğerine arttırabilir. Bu tarz büyümeye teknolojinin yanlı büyümesi denilmektedir. Solow büyüme modeli teknolojinin tarafsız olduğunu yani işgücü ve sermayeyi aynı oranda etkilediğini savunmaktadır (Aydın, 2008: 18-19).

Solow büyüme modeli, tam rekabetin olduğu ve her bir üretim faktörünün değerinin, o faktörün marjinal verimliliğine eşit olduğu Neoklasik varsayımı kabul eder. Solow modeli sermaye ve işgücü dışında teknolojinin bir dışsal değişken olarak büyümeyi belirlediğini varsaymaktadır. Teknolojik gelişme de dışsal olduğundan model içinde şekillendirilemez. Neoklasik büyüme modelinde fakir ülkeler başlangıçta düşük sermaye ve işgücü oranına sahip olduklarından sermayenin marjinal verimliliği zengin ülkelere göre daha büyüktür. Ancak bu ülkeler sermaye birikimlerini arttırarak zengin ülkelere yakınlaşmaya çalışırlar. Burada Neoklasik yaklaşıma göre zengin ülkeler yavaş büyürken fakir ülkeler çok daha hızlı büyüyerek aradaki farkı kapatmaktadır. Buna koşulsuz yakınsama denilmektedir. Fakir ülkelerin zengin ülkelere

ulaşabilmesi için bazı politikaların gerekliliğini savunan görüşe de koşullu yakınsama denilmektedir. Neoklasik yakınsama, öngörüsü azalan verimler yasasına dayanmaktadır. Çalışan başına daha az sermaye düştükçe toplam faktör verimliliği azalmaktadır. Aynı zamanda sermaye ve işgücü oranı düşük kaldığı müddetçe işgücü verimi de düşmektedir. Çalışan başına sermaye oranı da nüfus artışı, tasarruf oranı, hükümet harcamaları, mülkiyet hakları, iç-dış piyasa koşulları, sosyo-politik koşullar gibi değişkenlere bağlı olduğundan mutlak olmayan koşullu bir yakınsamadan bahsedilebilir. Koşullu yakınsama yukarıdaki değişkenlere göre fakir ve zengin ülkelerin uyarlanması ile karşılaştırılır ve birbirine yakınsıyorlarsa teori uygulanabilmektedir (Aydın, 2008: 19-24). Solow bu yaklaşım ile iktisadi büyüme literatürüne çok önemli bir katkı yapmış olsa da burada açıklanmayan, eksik kalan şey teknolojik yeniliklerin dışsal bir etken olarak kabul edilmesi ve kaynağının meçhul olmasıdır. Solow teknolojiyi büyümenin motoru olarak göstermiş fakat bunun kaynağını belirtmemiştir.

2.2.4. İçsel Büyüme Teorisi

Neoklasik büyüme teorilerine göre ekonomik büyümenin belirleyicileri işgücü, sermaye ve teknoloji düzeyidir. Ancak üretim faktörlerinin salt niceliksel etkisi ekonomik büyüme üzerinde zannedildiği kadar büyük değildir. Dolayısıyla bu teorinin ekonomik büyümeyi yeterince açıklayamadığı düşünülmüş ve 1980'li yıllarda literatüre içsel büyüme modeli diye tanımlanan yeni bir büyüme yaklaşımı dahil edilmiştir. Yapılan çoğu ampirik çalışmada yoksul ve zengin ülke arasındaki farkın daha da açıldığı gözlemlenmiştir. Bu bulguların Neoklasik model ile çelişir olmasının nedeni olarak ülkeler arasındaki politikalar farkının Neoklasik yakınsamayı geciktirmesi ihtimal dahilinde olması ve Neoklasik büyüme modelinin ampirik çalışmalarda desteklenmemesi gösterilebilir. Bu durumda daha gelişmiş bir büyüme modeline ihtiyaç duyulmuş ve içsel büyüme modeli literatüre girmiştir (Aydın, 2008: 21-24).

1980'li yılların ortalarına doğru, büyüme literatüründe, bir yandan teknolojiyi içselleştirmeden sürekli bir büyümenin sağlanabileceğini gösteren modeller (Rebelo, 1991); öte yandan ise içsel teknolojik gelişmeye dayalı, Lucas (1988), Arrow (1962) ve Schumpeter'ci gibi büyüme modelleri ortaya çıkmıştır. Bu referans çalışmalar çerçevesinde, büyümenin kaynağı belli başlı şu dört alanda toplanabilmektedir: Birincisi, kâr arayışındaki Ar-Ge sektörünün bilgi (ya da yeni teknolojik tasarımlar) üretmesi (Romer, 1990; Grossman ve Helpman, 1991; Aghion ve Howitt, 1992); ikincisi, Arrow'un mirasını devralan ve bunu yeni yaklaşımlara uyarlayan fiziksel sermaye yatırımları ve yaparak-öğrenme modelleri (Romer, 1986; Rebelo,

1991); üçüncüsü, beşeri sermaye birikimi (Lucas, 1988; Jones, 1996); dördüncüsü, kamu yatırımları (Barro, 1990; Ateş, 1998).

İçsel büyüme modellerinde, ortaya konulan (açıklayıcı) değişkenler birbirinden farklı olması nedeniyle tek bir içsel büyüme modelinden bahsetmek zordur. Bu modellerin ortak noktası, büyümenin uzun dönemde içsel olarak belirlenmesi düşüncesidir (Teyyare, 2013: 143).

Genel olarak bu noktaya kadar olan süreci özetlemek gerekirse; 1980’li yıllara gelinceye kadar olan zaman diliminde, ekonomik büyüme ile ilgili yapılan çalışmalarda yapılan çalışmalarda emek, sermaye ve teknoloji gibi büyümeyi etkileyen unsurlar dışsal olarak kabul edilmiştir. 1980’li yıllar ile birlikte ekonomik büyüme ile ilgili çalışmalarda bu unsurlar içselleştirilerek modellere dâhil edilmiş ve çalışmalar bu yönde ilerlemiştir.

2.3.Büyüme Teorilerinin Dönüşümü: Yeni Yaklaşımlar

Uzun dönemli sürdürülebilir büyümenin gerçekleştirilmesi, tarihsel süreç içerisinde bütün iktisadi yaklaşımların ana konusu olmuştur. Bu kapsamda oluşturulan ekonomik büyüme teorilerinin odaklandığı temel sorun, ülkeler arasındaki mevcut gelir farklılıklarının nedenleri ve uzun dönemde ekonomik büyümenin kaynakları olmuştur. Bu teoriler bağlamında işgücü, doğal kaynaklar, fiziksel sermaye ve teknoloji gibi üretim faktörlerinin büyümeyi belirleyen temel unsurlar olduğu ifade edilmiştir. Bir anlamda ekonomik büyüme, sadece ekonomik unsurlar bağlamında ele alınmış ve ekonomik dışı faktörler (non-economic factors) göz ardı edilmiştir. Başka bir ifade ile ekonomik büyüme ile ekonomik dışı faktörlerin ilişkisi “kapalı bir kutu” olarak kalmıştır (Granovetter, 2005:47).

Mevcut büyüme teorilerinin, gerek ülkeler arası gelir farklılıklarının, yakınlaşma hipotezinin öngördüğünün aksine giderek artmasını açıklayamaması gerekse büyümenin kaynaklarına ilişkin açıklamalarının tatmin edici bulunmaması neticesinde büyüme literatüründe, son dönemlerde yapılan çalışmalar, farklı bakış açıları ortaya sunmuştur. Bu alandaki yeni araştırmalar, teknolojik ilerlemelerin içselleştirilmesi, sermaye kavramının daha geniş bir açıdan ele alınması ve büyümeye kurumsal yaklaşım şeklinde ilerlemiştir (Oğuz, 2006:809).

İktisat tarihi iktisadi davranışı mekan ve zamandan soyutlayarak, iktisadi aktörleri ise toplumdan soyutlayarak rasyonel davranan bireyler olarak görmektedir. Bu paradigma ile oluşturulan iktisadi büyüme yaklaşımlarında büyümenin belirleyicisinin dışsal (teknoloji ve nüfus) faktörlerin olduğu düşünülmektedir. Bu yaklaşımla oluşturulan tüm teorilerde, kurum, kurumsal yapı ve kurumsal değişim gibi kavramların ekonomik üzerindeki etkisini

dikkate alınmamıştır. Bu açıdan bakıldığında kurum, kurumsal değişim ve kurumsal yapı kavramlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması, farklı kurumsal yapıya sahip ülkelerin ekonomik büyüme farklılıklarının saptanmasını sağlayabilecektir. North' a göre kurum oyunun kuralları, kurumsal yapı ise iktisadi aktivitelerin itici gücünü oluşturmaktadır (Biber, 2010: 3).

İktisat literatüründeki önemli hususlardan diğeri de iktisadi büyüme modellerinin büyüme analizi yaparken denge noktası bazlı çalışmalarıdır. Bu çerçevede ilgilenen noktalar dengenin varlığı ve kararlılığı olmaktadır. İktisadi büyümenin yapısal bir dönüşümü içerebileceği dolayısıyla kalkınma konusunda da önemli rol oynadığı anlatılmaktadır. Bu bakımdan geleneksel iktisadi büyüme modelleri yapısal dönüşüm ve bu dönüşümün oluşmasını sağlayan etmenleri, analizlerinde göz ardı etmesi kritik bir noktadır. Geleneksel büyüme modellerinin yapısal değişimi göz ardı etmesi büyüme sürecinde kritik olabilecek sorunlara değinmediği anlamına gelmektedir. (Biber, 2010: 4).

Geleneksel iktisadi büyüme teorileri büyüme sürecinde büyüme aktörlerine verdikleri önem düzeyi ile birbirlerinden ayrılırken, ülkeler arası zenginlik ve fakirlik farklarının sebebine bir açıklama getirememektedirler. Dolayısıyla mevcut büyüme teorilerinin büyümeyi açıklarken iktisadi aktörler üzerindeki vurgusunu ülkelerin farklı ekonomik yapıda olmalarının altında yatan farklı kurumsal yapılara odaklaması gerekmektedir (North, 2002: 17).

Kurumlar, bir ülkede yatırım, tasarruf, teknoloji, üretim gibi alanlarda alınan kararları etkileyerek ekonomik sonuçlara etkide bulunmaktadır. Dolayısıyla iktisadi büyüme literatüründe büyümenin belirleyicisi olarak değerlendirilen değişkenler kurum ve kurumsal yapının etkisi altında belirlenmektedir. Bu durumda mülkiyet haklarının nasıl tanımlandığı, siyasal ve hukuksal yapı ile ilgili kurumlar ve sözleşmelerin uygulanabilirliği iktisadi kararların temel belirleyicileridir. Bu bakış açısıyla ülkelerin istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyüme gerçekleştirebilmeleri için etkin işleyen bürokratik yapı, mülkiyet haklarının korunması, yolsuzluğu önlenmesi ve ekonomik özgürlüktür (Biber, 2010: 16).

Kurumsal yaklaşımın asıl değinmek istediği nokta kurumların iktisadi büyümeyi nasıl ilerleteceğidir. Kurumların iktisadi faaliyetler üzerindeki etkisi üretken faaliyetler ve transfer faaliyetleri anlamında değerlendirilmektedir. Kurumsal yaklaşım, bireylerin çalışması, girişimcilerin risk alma ve fırsatları değerlendirme, firmaların maliyet azaltma, hükümetlerce vergi gelirlerinin etkin şekilde kullanılması gibi tüm faaliyetlerin verimliliklerinde belirleyici unsurun kurumların sunduğu geliştirici faaliyetler olduğu ifade edilmektedir.

Bu geliştirici faaliyetlerinde üretken ve üretken olmayan faaliyetler için ekonomik performans boyutunda büyüme farklılıklarını açıklayabileceği savunulmaktadır (North,2002: 17).

Ülkeler arasındaki ekonomik büyüme farklarının ortaya çıkmasında yalnızca ekonomik nedenlerin değil aynı zamanda sosyal, hukuki, siyasal ve kültürel faktörler önemli rollerinin olduğu, günümüz iktisat literatüründe en çok vurgu yapılan konuların başında gelmektedir. Böylece ekonomik dışı unsurların en önemli payını oluşturan kurum ve kurumsal unsurlar, günümüz büyüme literatürünün en önemli inceleme alanını oluşturmaya başlamıştır.

Kaynakça

- Acar, Y. (1990).Büyüme Teorileri. Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, Bursa.
- Acemoğlu, D. (2003). Rootcauses: Ahistorical approach to assessing the role of institutions in economic development. Finance And Developments,ss. 27-30.
- Aghion, P. ve Howitt P. (1992). a model of growththroughcreativestruction. Econometrica, 60(2):323-351.
- Arrow, K. J. (1962). Theeconomicimplications of learning by doing. TheReview Of EconomicStudies, 29(3):155-173.
- Ateş, S. (1998). Yeni İçsel Büyüme Teorileri Ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Aydın, N. (2008). Türkiye’de Ekonomik Büyüme (1968-2005): Solow Büyüme Muhasebesi Ve Regresyon Modeli. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Barro, R. J. (1990). Governmentspending in a simple model of endogenousgrowth. Journal Of PoliticalEconomy, 98(5):103-125.
- Biber, A. E. (2010). İktisadi büyümede kurumsal faktörler ve kurumsal değişim. Akademik Bakış Dergisi, 19:1-24.
- Çiftçi, D. (2015).Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Genişletilmiş Solow Büyüme Modeli Denemesi Ve Ampirik Uygulama. Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Granovetter, Mark. (2005) “The Impact Of Social Structure On Economic Outcomes” Journal of Economic Perspectives, 19:1, , 33-50.
- Grossman, G. M. ve Helpman E., (1991). Trade, knowledge, spillovers, andgrowth. EuropeanEconomicReview, 35(2):517-526.
- İbn-i Haldun (2009). Mukaddime.Uludağ, S. (Çev.), Dergâh Yayınları, İstanbul
- Jones, C. I. (2001). İktisadi Büyümeye Giriş, Ateş, S. Ve Tuncer, İ. (Çev.). Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Kök, R. (1999).İktisadi Düşünce Kavramların Analitik Evrimi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- North, D. (2002).Kurumlar, Kurumsal Değişim Ve Ekonomik Performans. Güven, G. Ç.(Çev.), Sabancı Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- Oğuz, Hacer. (2006) “Makroekonomik Politikaların Performansında Sosyal Sermayenin ve Kurumların Rolü”, Akdeniz İİBF Dergisi, 6 :12, 79-107.
- Önal, H. (2009). Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri ve Sanayileşme Stratejileri, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, ss. 18-24.

- Özgüven, A. (1988).İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Rebelo, S. (1991). Long-runpolicyanalysisandlong-rungrowth. Journal Of PoliticalEconomy, 99(3):500-521
- Romer, P. M. (1990). Endogenoustechnologicalchange.Journal Of PoliticalEconomy, 98(5):71-102.
- Savaş, V. (2007). İktisadın Tarihi. Siyasal Kitabevi, 5. Baskı Ankara
- Solow, R. M. (1957). Technical changeandtheaggregateproductionfunction. TheReview Of EconomicsAndStatistics, 39(3):312-320.
- Smith, A. (1776). TheWealth Of Nations.Skinner, A. (Der.) PenguinClassics, London.
- Şentürk C.(2007).Dış Ticaret - Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye Ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Teyyare, E.(2013).Kriz, Kurumsal Kalite Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. Doktora Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Yenipazarlı, A. (2009). Ekonomik Özgürlükler Ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etki-Si: Türkiye Üzerine Bir Zaman Serisi Analizi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Aydın.
- Yıldırım, S. (2009).Kurumsal İktisat Bağlamında Ülkeler Arası Büyüme Farklılıklarının Panel Veri Analizi. Doktora Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Sosyo-Kültürel Unsurlar Persektifinden Ekonomik Kalkınmaya Yeni Yaklaşımlar

Şaban Öncebe¹

Özet

Bu çalışmanın amacı, iktisadi kalkınmada etkili olan sosyo-kültürel unsurları teorik olarak incelemek ve bu unsurların iktisadi kalkınma üzerindeki rolünü tespit etmektir. İktisadi kalkınmayı etkileyen çok sayıda sosyo-kültürel unsur bulunmaktadır. Bu sosyo-kültürel unsurlar içerisinde; yasalar ve kamu düzeni, kişiler ve mülkiyetin güvenliği, devlette dürüstlük ve şeffaflık, gelenekler ve rasyonalite ve rasyonel olmayan gelenekler ekonomik kalkınma için önemli sosyo-kültürel unsurlardır. Vatandaşların ve mülkiyetlerinin güvenliği yasalarla teminat altına alınan ülkelerde bireylerin devlete olan güvenleri yüksektir ve bu durum bireyleri daha çok çalışmaya teşvik etmektedir. Gelişmiş ülkelerde bireylerin devlete olan güvenlerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Azgelişmiş ülkelerde bireylerin ve mülkiyetin güvenliği düşük olup, bu durumun ekonomik kalkınmaları üzerinde olumsuz bir unsur olduğu anlaşılmıştır. İrrasyonel davranışlarda tutuculuk devam ettiği takdirde toplum statik bir yapıya bürünmekte ve toplum kadercı bir hal almaktadır. Azgelişmiş ülkelerde yaygın olan bu kadercilik anlayışının kalkınmanın önünde bir engel teşkil ettiği sonucuna varılmıştır.

1. Giriş

İktisat biliminde önemli inceleme konularından biri olan ve belirleyicileri noktasında ciddi bir araştırmaya gebede olan kavramlardan biri de iktisadi kalkınma/gelişme kavramıdır. Bu kavramla ilgili geniş tartışmaların yaşandığı iktisat literatüründe kalkınmanın büyüme, yapısal değişim, sanayileşme ve modernleşme ile irtibatları ele alınmış ve ortaya çıkan farklılıklar incelenmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde ekonomik kalkınmada çok fazla mesafe kat etmeyen ülkelerin hem ekonomik hem de ekonomik dışı unsurları da kapsayacak şekilde yeni yaklaşımların gerekliliği sonucuna varılmıştır.

1 Öğr. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi/Gölbaşı Meslek Yüksekokulu/Muhasebe ve Vergi Uygulamaları, soncebe@adiyaman.edu.tr , <https://orcid.org/0000-0001-8590-6538>

Bunun için kalkınmayı sadece sermaye ve teknoloji ikilemine mahkûm eden anlayışlara karşın yeni bir kalkınma kavramının geliştirilmesi gerekmektedir. Yani kalkınmayı iktisadi büyüme ve teknoloji-sermaye yönlü bir unsur olarak gören anlayışlardan sıyrılıp bu kavramı daha geniş bir çerçeveden ele almak mümkündür. Bu çerçeveden hareketle kalkınmayı; istikrarlı bir büyüme, üretim biçiminde yapısal değişme, inovasyon, sosyal, siyasal ve kurumsal yenileşim ve bireylerin hayat standartlarında görülen yaygın iyileşme şeklinde bir tanımlama yapılabilir (Kapu, Tutar ve Özyakışır, 2012: 57-58).

Ülkelerin iktisadi kalkınmalarında etkili olan çok sayıda faktör olmasına rağmen her ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasal yapısının farklı olması hasebiyle iktisadi kalkınmada etkili olan unsurları tek bir kriter çerçevesinde değerlendirmek oldukça zor bir durumdur. Kişi başına düşen milli gelir ülkelerin kalkınmışlık düzeyini belirleyen faktörlerin başında gelmektedir. Fakat bu faktör tek başına yeterli değildir. Buna ilaveten, birey başına düşen doktor, hemşire ve öğretmen sayıları ile birlikte eğitim ve sağlık harcamaları da ülkelerin kalkınmışlık düzeylerini belirlemede kabul edilen önemli unsurlardır. Kalkınmışlık düzeyini belirleyen diğer ölçütler ise okuryazar oranı, okullaşma oranı, ortalama yaşam süresi, internet kullanımı gibi ölçütlerdir. Kalkınma sadece nicel ölçütlerden ibaret değildir. Kalkınma sosyo-kültürel unsurları da kapsamaktadır (Çelik, 2017).

Ülkeler arasındaki ekonomik kalkınma farklarının ortaya çıkmasında yalnızca ekonomik nedenlerin değil aynı zamanda sosyal, hukuksal, siyasal ve kültürel unsurlar gibi ekonomik dışı faktörlerin de önemli rollerinin olduğu, günümüz iktisat literatüründe en çok vurgu yapılan konulardan biridir. Bu konularda yapılan çalışmalarda, ekonomik faktörlerin rolü göz ardı edilmemekle birlikte, ülkeler arasındaki kişi başına reel gelir düzeyi ve iktisadi kalkınma oranı farklılıklarının açıklanmasında iktisadi olmayan faktörler daha çok ön plana çıkarılmaktadır. Özellikle demografik, kültürel, siyasal, hukuki ve sosyal yapı gibi kurumsal faktörler önemli açıklayıcı değişkenler olarak öne çıkmaktadır (Ata, Koç ve Akça, 2012, 324).

Bu bakış açısı doğrultusunda hazırlanan bu çalışmanın amacı, iktisadi kalkınmada etkili olan sosyo-kültürel unsurları teorik olarak incelemek ve bu unsurların iktisadi kalkınma üzerindeki rolünü tespit etmektir.

Araştırma, temelde iki başlık altında yapılmış olup, birinci başlıkta kültür ve iktisadi kalkınma ilişkisi ele alınmıştır. İkinci başlıkta ise, iktisadi kalkınmada etkili olan sosyo-kültürel unsurlar incelenmiştir. İktisadi kalkınmayı etkileyen çok sayıda sosyo-kültürel unsur olup, çalışma, yasalar ve kamu düzeni, kişiler ve mülkiyetin güvenliği, devlette dürüstlük ve şeffaflık,

gelenekler ve rasyonalite ilişkisi ve rasyonel olmayan gelenekler alt başlıkları altında detaylı bir şekilde incelenmiştir.

2. Kültür ve İktisadi Kalkınma İlişkisi

Kültür, belirli bir toplumdaki insanların davranışlarını şekillendirmeye yardımcı olan ortak değerler bütünüdür (Granato, Inglehart ve Leblang, 1996). Kültür, ne sadece edebiyat, ne sadece sanat ve ekonomidir. Toplum hayatının bütün sosyal pencereleri kültür tarafından kapsanır. Zira kültür dediğimiz zaman bir arada yaşama ihtiyacı duyan, sürekli, farklı ölçülerde teşkilatlı yapıya sahip bir insan topluluğu akla gelir. Bunun için ekonomi ile kültür iç içedir (Altay, 2005).

Ekonomik büyüme ve kalkınma analizlerinde kültürel faktörler genellikle yok sayılmakta ve bu durum, toplumsal mekânların, içinde bulundukları ekonomik alanlardan ayrılmasına yol açmaktadır (Huggins ve Thompson, 2014). Oysa North'a göre, demografik, teknolojik ve kurumsal özellikler (ki bu kurumsal özelliklerin en önemli paydaşını kültür oluşturur) ekonomilere niteliğini ve statüsünü kazandıran ana unsurlardır. Buna göre, bireyin üretim gücünü belirleyen demografik yapı, insanın doğa üzerindeki gücünü belirleyen teknoloji düzeyi ve oyunun kurallarını belirleyen kurumsal çerçeve, herhangi bir dönemde ekonominin göstereceği performansı ve statüyü biçimlendiren üç temel unsurdur (Ata ve Şahbaz, 2013, 163).

Her ekonomi zaman zaman teknolojik şoklar veya çıktıyı etkileyen öngörülemez durumlar gibi kısa vadeli faktörler sonucunda büyüme oranlarında önemli dalgalanmalar yaşar. Bunlar sadece kademeli olarak değişen kültürel faktörlere atfedilemez. Bir toplumun ekonomik ve siyasi kurumları da önemli bir fark yaratmaktadır. Örneğin, 1945'ten önce Kuzey Kore ve Güney Kore ortak bir kültüre sahipti, ancak Güney Kore'nin ekonomik performansı çok daha üstün olmuştur. Literatürde kültür ve büyümenin ekonomik belirleyicilerini ayrı olarak verilmektedir. Siyasi ekonomistler ve siyasi sosyologlar kendi yaklaşımlarını karşılıklı olarak dışlayıcı olarak görürler. Bunun bir nedeni kullanılan analiz düzeyinde ve bununla birlikte insan davranışına ilişkin temel varsayımlarda yatmaktadır. Bir diğer neden ise kültürel faktörlere ilişkin yetersiz ölçümlerdir. Kültürün rolünü belirlemeye yönelik önceki girişimler, kültürü ekonomik performanstan çıkarsamış veya kültürel faktörleri izlenimci tarihsel kanıtlardan tahmin etmiştir. Her iki faktör de önemli olabilir, ancak kültürel faktörler niceliksel bir analize girene kadar bu olasılık test edilememiştir (Granato, Inglehart ve Leblang, 1996).

Kültür ve ekonomik kalkınma ile ilgili ortaya konulan literatürde, kültürel etkilerin ekonomik kalkınmayı en az dört şekilde etkileyeceği ifade

edilmektedir. Bunlar; kültürün organizasyon ve üretim üzerine, tüketim üzerine, kurumlar üzerine, sosyal ağın yaratılması üzerine etkisi olmak üzere dört grup altında toparlanabilir. Bir ülkede üretim yapısının farklı olması; verimliliği, kaliteyi ve maliyetleri etkileyen en önemli unsurdur. Sosyal açıdan farklı toplumlarda üretim, farklı teknoloji ile üretilmekte bu da ülkenin gelişmişlik düzeyini etkilemektedir. Azgelişmiş ülkelerde üretim ilkel şartlarda yapılmakta iken, gelişmiş ülkelerde modern teknolojiler kullanılmaktadır. Teknolojinin ileri veya geri olması üretimi, ekonomik büyümeyi ve dolayısıyla refahı etkilemektedir. Toplumun tüketim kalıpları da yine kültür tarafından belirlenmektedir. Farklı kültürlerde tüketim alışkanlıkları farklıdır. Özellikle az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında ciddi boyutlarda fark söz konusudur. Tüketim kalıplarının farklı olması tasarrufu bu da yatırımları etkileyen önemli bir faktördür. Birçok iktisatçı, farklı toplumlarda ekonomik performansın farklı olmasının sebebini, farklı kültürel faktörler altında ortaya çıkan farklı kurumlar olduğunu savunmaktadırlar. Kültür sadece kurumların yapısını etkilemekle de kalmamaktadır. Kültür toplumun yeteneklerini de etkilemektedir. Bu yetenekler de kurumsallaşmaya yansımaktadır. İlk dönemlerinde Japonya, Güney Kore ve Doğu Asya ülkelerinde başlangıçta daha çok devlet sektörü ön planda iken bu gün ekonomik koşullar piyasa ekonomisi içerisinde işlemektedir. Bir toplumdaki kurumlarda kültüre bağlı ve ekonomik gelişmeyi etkilemektedir (Altay, 2005). Azgelişmiş ülkelerin en önemli özelliği sosyal ve kültürel yaşam standartlarının düşük olması, yetersiz barınma, kötü sağlık koşulları, eğitimsizlik, yaşam standartlarının az ve kısa olması, çarpık kentleşme ve hızlı nüfus artışıdır (Işık, 2006: 27).

3. İktisadi Kalkınmada Sosyo-Kültürel Unsurlar

Sosyal yapı, bir toplumun hem kültürel ve hem de fiziki yapı özelliklerini kapsayan geniş perspektifli bir kavramdır. Fiziki yapı; nüfus, eğitim, yerleşim, barınma, sanayi, iktisadi yapılarını, kültürel yapı ise; toplumun yaşam tarzını, inançlarını, örf ve adetlerini aile yapısını, dilini içinde barındırmaktadır (Öncebe, 2018).

Ülkelerin, azgelişmiş bir ülke statüsünde olmalarının birçok sebebi vardır. Bu sebepler ekonomik ve ekonomik dışı sebepler olabilir ki her sebep hiç şüphesiz çok önemlidir. Günümüz iktisat literatüründe ülkeler arasındaki makro ekonomik performans farklarının ortaya çıkmasında yalnızca ekonomik nedenlerin değil aynı zamanda sosyal, hukuki, siyasal ve kültürel faktörlerinde önemli rollerinin olduğu, en çok vurgu yapılan konuların başında gelmektedir (Ata ve Şahbaz, 2013. 163). Ekonomik kalkınmada, ekonomik büyümenin aksine, iktisadi göstergeler kadar sosyal göstergeler de önemlidir. Buna göre sosyo-kültürel yapı, ekonomik kalkınmışlık düzeyin

oluşmasında önemli bir etkiye sahiptir. Sosyal göstergeler; okur-yazarlık, okullaşma, sağlık hizmetleri, barınma vb. göstergeleridir. Bu göstergeler sosyal yapının bir parçasıdır. Sosyal yapının içerisinde kültür son derece önemli rol oynamaktadır (Altay, 2005).

İktisadi kalkınmada etkili olan çok sayıda sosyo-kültürel unsur sıralanabilir. Bu unsurlardan bazıları şu şekilde gösterilebilir.

3.1. Hukuk ve Kamu Düzeni

Bireysel mülkiyet ve sözleşme hürriyetinin kanunlarla teminata alınmasına yönelik yasal düzenlemelerin varlığı iktisadi kalkınmada önemli bir unsurdur. Bu konudaki en önemli sorunlardan biri de, yasal düzenlemelerin yargı bağımsızlığı çerçevesinde yürütme organının baskısına maruz kalmadan işleyip işlememesi ve nihayet yasaların ayırım yapmadan herkese eşit uygulanıp uygulanmadığıdır (Akgün ve Buluş, 2005).

Gelişmekte olan ülkelerin bazılarında en geleneksel anlamda “kanun ve düzen” oluşturmak sorunu devam eden bir problemdir (Haggard ve Tiede, 2011). Hukuk ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki, Marx, Durkheim ve Weber’in analizleri için bir odak noktası sağlayan modern sosyal teorisinin merkezinde yer alan bir konu olmuştur. Weber, rasyonel bir hukuk sisteminin, bireylerin işlemlerini bir miktar öngörülebilirlikle düzenlemelerine izin vererek Protestan Batı’nın ekonomik kalkınmasında çok önemli bir rol oynadığını savunmuştur (Ginsburg, 2000).

Hukuk, ekonomik birimlerin (hanehalkı, firma, devlet) iktisadi faaliyetlerini belirleyen ve yönlendiren çok sayıda düzenlemeyi içermektedir. Yasa, kanun hükmünde kararname, yönetmelik ve talimatname gibi kurallardan bütününden oluşan hukuk sistemi, bazı eylemleri men bazılarını da kabul ederek ekonomik oluşumuna şekil verebilmektedir. Bu çerçevede hukukun ekonomideki rolü, piyasanın düzenli bir şekilde işlemlerini ve gelişmesini sağlayıp idame edecek kural ve kurumların yasal çerçevesini belirlemektir. İktisadi sistemin sorunsuz bir şekilde devam edebilmesi ihtiyaçların karşılanmasına bağlı olup bunun için de etkin bir hukuk sisteminin varlığı ve iktisadi hayata uygun hukuk kurallarının hazırlanması gerekmektedir. Sözgelimi, etkili bir iktisat politikası için kaynakların tam olarak kullanılmasını gerçekleştirecek, fiyat istikrarını sağlayacak, milli gelirin büyümesini temin edecek hukuki düzenlemelere ihtiyaç vardır. Benzer şekilde, hukuki temellere dayanmayan hiçbir ekonomik girişim etkin olamaz (Baykal, 2008).

Kamu düzeni, toplumun dış ve maddi düzenidir. Kamu düzeninin temel öğelerinden olan “kamu güvenliği”, kişilerin can ve mallarına zarar

verebilecek tehlike ve tehditlerin yokluğu anlamında kullanılmakta iken diğer önemli bir ögesi olan “dirlik ve esenlik” ise, yaşamın normal seyrini olumsuz yönde etkileyebilecek her türlü düzensizlik ve karışıklığın yokluğudur (Erkan ve Demircioğlu, 2010).

Umumi intizam anlamına gelen “Kamu düzeni”, hukukun hemen hemen bütün dallarında yer alan önemli bir kavramdır. Kamu düzeni ibaresine Türk pozitif hukukunun çeşitli kanunlarında rastlanılmaktadır. 818 sayılı Borçlar Kanunu’nun 19.maddesinde “Kanunun kat’i surette emreylediği hukuki kaidelere veya kanuna muhalefet; ahlaka (adaba) veya umumi intizama yahut şahsi hükümlere müteallik haklara mugayir bulunmadıkça, iki tarafın yaptıkları mukaveleler muteberdir.” şeklinde kamu düzenine atıfta bulunan bir madde geçmektedir. Kamu düzeni; güvenlik, esenlik ve sağlığı içinde barındırmakta olup bireylerin can ve mal güvenliği, gürültü ve kaostan uzak bir hayat yaşamalarını, yani esenliği ve salgın hastalıklardan korunmalarını ifade eden bir kavramdır. Bunun yanında kamu düzeni klasik anlayış ve modern anlayış olarak iki farklı bir ayırıma da tabi tutulabilir. Klasik anlayış kamu düzenini; kamu huzuru ve kamu sağlığı, modern anlayış ise; genel ahlak, kamusal estetik, insan onuru ve kişilerin kendilerine karşı korunması gibi unsurları içermektedir (Özkan, 2009).

1850’li yıllardan itibaren, bilhassa 20.yüzyılın başlarında klasik kamu düzenine, ekonomik ve sosyal ilişkiler alanına mütehassıs ve çoğunlukla iktisadi kamu düzeni olarak isimlendirilen yeni bir kamu düzeni anlayışı ilave edilmiştir. İktisadi kamu düzeni, genel olarak girişim ve sözleşme hürriyetine getirilen kısıtlamaları kapsamaktadır. Klâsik idare hukuku anlayışı içerisinde kamu düzeni kavramı daha çok “kolluk” kavramı ile birlikte ve özellikle de polis ve jandarma alt başlıkları altında araştırılmıştır. Fakat son dönemlerde kamu düzeni kavramı içerisinde bireylerin mal varlıklarının da garanti altında olması ve iktisadi hayatın her türlü düzensizlik ve kaostan arındırılmış biçimde dirlik ve huzur içinde sürdürülmesi konusuna ayrı bir önem verilmekte ve “iktisadi kamu düzeni” kavramı ön plâna çıkmaktadır. Ekonomik refah ve bunun toplumun tabanına yayılması çerçevesinde hukuk ile ekonominin birbirini tamamlaması gerekmektedir. Ekonomik sistemin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi etkin bir hukuk sisteminin varlığı ile daha etkili bir şekilde devam edebilir. (Orer, 2015).

3.2. Mülkiyet Hakları

Mülkiyet hakları, bir anlamda ekonomik insanın iktisadi hayatta mevcut olan kıt kaynakları en doğru ve etkin bir biçimde kullanabilmeleri için oluşturulmuş düzenlemelerdir. Bu haklar; bireyin, ya da toplumun mevcut

ekonomik kaynaklara ulaşım imlan ve kısıtlarını belirlemektedir. Bu anlamda mülkiyet hakkı, toplumdaki bireyler arasındaki bir sosyal anlaşmadır ve bu haklar, bireyler arasında eşyaya ait ilişkileri tanımlamaktadır. En genel anlamda, *mülkiyet hakları, ekonomik mal ve hizmetlerin sahipliğini, kullanım hakkını ve devredilmesini düzenleyen sosyal normlar/değerler biçiminde tanımlanmaktadır* (Ata ve Şahbaz, 2013, 164). Mülkiyet haklarının güvenliği en az Ortaçağdan beri iktisadi büyüme üzerinde kayda değer bir kurumsal etkiye haiz olduğu düşüncesi yaygın olarak kullanılmaktadır (Ogilvie, ve Carus, 2014).

Güvenli mülkiyet haklarını, hukukun üstünlüğünü, kamu hizmetlerini ve sözleşme özgürlüğünün sağlanması, devlet veya kamu otoritesinin öncelikli görevleri arasında görülmektedir. Hukuk ve düzeni tesis etmek, sözleşmeleri uygulamak ve hırsızlık ile dolandırıcılığı önlemek devletin görevidir. Devlet, bunları sağlayamadığında, temel amacı bir ülkenin yöneticisini, bir grup yönetici veya baskın çıkar grupları gibi küçük ve güçlü bir elit kesimi tatmin etmek olan bir “çıkarıcı” yapıya dönüşür (Acemoğlu ve Robinson, 2012).

Özel mülkiyet, hukukun üstünlüğü ve sözleşmelerin uygulanması gibi ekonomik kurumlar, ekonomik büyüme ve kalkınma için son derece önemlidir. North'un (1990) tanımladığı gibi, kurumlarda, teşvikler yoluyla eylemleri yöneten hem resmi hem de gayri resmi “oyunun kuralları” olarak düşünülebilir. Resmi kurumlar kodlanmış yapılar veya yazılı kurallardır, oysa gayri resmi kurumlar sosyal gelenekler tarafından uygulanan kültürleri, normları ve sözleşmeleri kapsar. Ekonomistler hem resmi hem de gayri resmi kurumları bağımsız olarak büyüme ve kalkınmaya bağlarlar, ancak ikisinin göreceli etkileri görülmeye devam etmektedir. Bu bakış açısına göre, ekonomik büyümeyi analiz ederken hem ekonomik kurumların hem de kültürün hesaba katılması gerekmektedir. Adam Smith'in zamanından beri, iktisatçılar ve iktisat tarihçileri, kaynakları seçme ve tedarik etme özgürlüğünün, iş dünyasında rekabetin, başkalarıyla ticaretin ve mülkiyet haklarının güvence altına alınmasının ekonomik kalkınmanın merkezi bileşenleri olduğunu savunmuşlardır (Williamson ve Mathers, 2011).

Klasik iktisat teorisi mülkiyet haklarının, ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için gerekli bir ön şart olduğunu ifade etmektedir. Hatta De Soto (2000) mülkiyet haklarının, büyümenin motoru olduğunu ifade eder. Smith, ulusların zenginliğine giden yolda, işbölümü, mülkiyet hakları ve uzmanlaşmayı üç önemli ve zorunlu koşul olarak gösterir. Ona göre, üretim sürecinde iş bölümü ve uzmanlaşmadan etkin bir şekilde yararlanan, mülkiyet haklarını güvence altına alan ülkeler zenginlik içinde

yaşayacaklardır. Gösterir. Buna göre, mülkiyet hakları ile ekonomik gelişme arasında doğrusal bir ilişki söz konusudur (Ata ve Şahbaz, 2013, 168).

Bireyler ekonomik alandaki tercihlerini özgürce yapmayı isterler. Bu durum ekonomik özgürlüklerin birey için ne derece önemli olduğunu ortaya koyar Ekonomik özgürlükler bir yönüyle mülkiyet haklarının güvence altına alınmasını ifade etmektedir. Ekonomik özgürlüklerin, dolayısıyla mülkiyet haklarının güvence altına alındığı ya da diğer bir ifadeyle bireysel mülkiyetin söz konusu olduğu ekonomik düzende bireylerin çalışma arzusu daha fazla olacaktır. Ekonomik özgürlüklerin temel unsurlarının tercih, mübadele ve rekabet özgürlüğü ile bireyin ve mülkiyetin korunmasıdır. Gelişme sürecinde olan ülkelere doğrudan yabancı yatırımların girişi kalkınma sürecini hızlandırıcı bir etki yapmaktadır. Yabancı sermaye ise oldukça ürkek bir yapıya sahiptir. Yatırımcılar mülkiyet haklarının, gönüllü mübadelenin ve sözleşme güvencesinin olmadığı ülkelere yönelmede oldukça çekingen davranmaktadırlar. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik özgürlüklerin genişletilmesi gerekmektedir ve ekonomik özgürlüklerin genişletilmesi devletin birçok ekonomik faaliyetten uzak durmasını gerekli kılmaktadır (Dursun, 2005).

Özel mülkiyet güvenli olması, büyüme için gerekli olan teşvikleri sağlamaktadır. Kişi, emeğini ve çalışmasının semeresini güvende görmediği zaman, tasarruf etmek, kazanç elde etmek, girişimci olmak veya risk almaktan imtina edecektir (Ayyıldız, 2024).

Ekonomik özgürlüğün en ileri safhası mülkiyet hakkının tam ve mutlak bir şekilde tesis edilmiş olmasıdır. Mutlak olarak tesis edilmiş mülkiyet haklarının ekonomik hayatta belirsizliği ve işlem maliyetini minimize ederek mali kaynakların daha etkili şekilde toplanmasına katkı sağlayacağı ve teknolojik bilgi birikimini hızlandırarak iktisadi büyümeye pozitif bir etki de bulunulacağı tahmin edilmektedir. Mülkiyet haklarını ihmal eden ve düşük altyapı yatırımlarına sahip geri kalmış bir ülke modern teknolojiyi arzu ettiği kadar ithal etmede problem yaşayabilmektedir. Bundan mütevellit bu ülkelerde uzun vadede hızlı büyüme gerçekleşmemektedir (Erkuş, 2016).

Ülkelerin birçoğu, özel mülkiyet haklarının korunması ve sürdürülmesini teşvik edecek güçlü kurumların oluşturulmasında başarılı olamamaktadır. Bundan dolayı, bu ülkelerde yaşayan insanların bir kısmı iktisadi faaliyetlerini yasal olmayan mekanizmaları istimal ederek yönlendirmeye çalışmaktadırlar. Bu durumda, bu tür mekanizmaları benimsemeyen insanlarla aralarında güven problemi doğmaktadır. Güvensizlik nedeniyle bir belirsizlik ortamı ortaya çıkmakta, bu belirsizlikten dolayı da girişimcilerin yeni yatırımlar

yapma konusundaki cesaretleri kırılmakta, verimlilik azalmakta ve ekonomi durgunlaşmaktadır (Yıldırım ve Gökalp, 2016).

Bir siyasi ve iktisadi sistemin mülkiyet haklarının güvencede olması için etkin ve güçlü bir zemin oluşturmaları uzun vadeli ve istikrarlı bir kalkınmanın temel şartlarından biri olması hasebiyle önem arz etmektedir. Şeffaf bir şekilde ifade edilmiş bir mülkiyet hakları sistemi bireyler için girişimde bulundukları bütün çalışmaların, katlandıkları tüm özverilerin getirilerinden faydalanmayı taahhüt altına alacaktır. Böyle bir korunmanın bireylerin mülkiyet olarak sahip çıktıkları varlıkların gasp edilmesini engellemesi ve her türlü olaylara karşı güçlü bir uygulamayı içermesi gerekmektedir. Çünkü şayet bireyler kendi ürettikleri her türlü varlığın mülkiyet hakkı olmayanlar tarafından kolayca gasp ettiklerini görürlerse, o zaman enerjilerini ve kaynaklarını üretime ve yeni şeyler için harcamaya değil, elindeki varlıklara muhafazaya ayırmak zorunda kalacaklardır. Ayrıca ürettiklerinin kazancından faydalanmayan bireylerin yeni mal ve hizmetler üretmesinin, riske girmesinin, kabiliyetlerini geliştirmesinin çok bir önemi de olmayacaktır. Bu sebeple bireyleri uzmanlaşmaya ve ticaret yapmaya, tasarrufa ve yatırıma ve nihayetinde de yeni teknolojiler geliştirmeye teşvik etmek için mülkiyet hakları etkin biçimde tanımlanması ve uygulanması çok çok önem arz etmektedir (Uzun, 2009).

Bir ülkede eğer mafya zarar verecekse herhangi bir işte yatırıma girmenin veya politik bağlantıları olan bir kimse çalabilecekse tasarruf yapmanın bir anlamı yoktur. Politik istikrar ve mülkiyet haklarının korunması uzun dönemde ekonomik büyüme ve gelişme için önemlidir. ABD gibi başarılı ülkelerde uzun dönemde ekonomik büyüme ve gelişme iyi kanunlar, bu kanunları uygulayan kurumlar ve bu kurumları muhafaza eden istikrarlı bir politik yapı olduğu için mümkün olmuştur. Kanun mülkünüzün size ait olduğunu ve başkalarının onu sizin elinizde alamayacağını söylemelidir. Mahkemeler ve polis, kanunları göz ardı edemeyecekleri kadar dürüst olmalıdırlar. Politik sistem de kanunlar her an değişmeyecek şekilde istikrarlı olmalıdır. Afrika ülkelerine bakıldığında mülkiyet haklarının önemli bir sorun olduğu karşımıza çıkmaktadır. Yasal teminatın olmaması mülk sahiplerinin devletteki yolsuzluk yüzünden zorbalıkla karşı karşıya kalması anlamına gelmektedir. Bu da, onların mülk sahibi olma veya mülklerini iyileştirmeye karşı olmalarına yol açmaktadır. Bu durum özellikle çok fakir olan bir ülkeye zarar verir. (Krugman ve Wells, 2013).

Avrupa tarihine bakıldığında İngiltere, Hollanda, Almanya ve Fransa gibi ülkelerin ekonomilerini güçlendirerek, gelişmiş ülkeler arasında yer

edinmelerinde, kurumsal yapılarını güçlendirerek, mülkiyet haklarını güvence altına almaları önemli bir unsur olmuştur (Yıldırım ve Gökalp, 2016).

Williamson (2011), yüksek güven toplumları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin önemli, güven ortamının işlem ve izleme maliyetleri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir (Williamson ve Mathers, 2011).

Dünya, uluslararası çatışmalar nedeniyle alt üst olmuş ve içten dışa dönmüşken - Rusya'nın Ukrayna'daki savaşı, Azerbaycan'ın Ermenistan'a saldırıları, Sudan'da büyüyen iç savaş - en güvenli ülkeleri belirlemek artık her zamankinden daha önemli bir hale gelmiştir. Global Finans Dergisinin dünyadaki en güvenli ülkeler sıralaması, güncellenmiş verileri ve her ülkenin Covid-19'dan kaynaklanan deneyimini ve riskini içermektedir. Ülkelerin güvenlik puanı üç temel faktörden oluşmaktadır. Bu faktörler, küresel barış endeksiyle ölçülen savaş ve barış, çok düşük bir suç oranı anlamına gelen kişisel güvenlik ve yeni bir pandemi potansiyeli içeren doğal afet riskidir. Güvenlik puanı, endeksleri bu üç riskin toplamından oluşmaktadır. Güvenlik endeksinin en düşük olduğu ülkeler en güvenli ülkeler olarak ifade edilmektedir. Tablo 1'de, ülkeler için güvenlik endeksleri verilmiştir.

Tablo 1. Dünyanın En Güvenli Ülkeleri

Sıra	Ülke	Güvenlik Endeksi 2019	Sıra	Ülke	Güvenlik Endeksi 2023
1	İzlanda	6.16	1	İzlanda	3.97
2	İsviçre	7.01	2	Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)	4.20
3	Finlandiya	7.04	3	Katar	4.56
4	Portekiz	7.07	4	Singapur	4.62
5	Avusturya	7,08	5	Finlandiya	4,98
6	Norveç	7.27	6	Moğolistan	5.61
7	Katar	7.28	7	Norveç	5.90
8	Singapur	7.34	8	Danimarka	6.24
9	Danimarka	7.41	9	Kanada	6.31
10	Yeni Zelanda	7.42	10	Yeni Zelanda	6.43
11	Kanada	7.42	11	Avustralya	6.77
12	Slovenya	7.44	12	Bahreyn	6.81
13	İsveç	7.50	13	Kıbrıs	7.23
14	Çek Cumhuriyeti	7.68	14	İsviçre	7.33
15	İspanya	7,81	15	Avusturya	7.35
16	İrlanda	7,82	16	Estonya	7.46
17	Estonya	7.89	17	Güney Kore	7.51
18	Avustralya	7.95	18	Kuveyt	7.65

19	Belçika	7.98	19	Suudi Arabistan	7.69
20	Almanya	8.09	20	Almanya	7.70
43	Japonya	9.49	22	Japonya	7.92
65	ABD	10.30	71	ABD	10.18
107	Türkiye	12.94	107	Türkiye	11.87
128	Filipinler	17.70	134	Filipinler	14.89

Kaynak: Global Finance, 2024. (Erişim Tarihi: 01.01.2025)

2019 yılında listede ilk sırada yer alan ülkeler çoğunlukla gelişmiş ekonomilere ve sağlık sistemlerine sahip Avrupa ülkeleridir. Listedeki ilk 20'nin 16'sı Avrupa'da yer alırken, yalnızca Katar, Singapur, Yeni Zelanda ve Kanada gibi Avrupa dışındaki ülkelere olmaktadır. Ekonomik gelişme için askeri çatışma veya iç suçlar düşük risk gibi görünmektedir. Çünkü bu iki faktör, genellikle coğrafyanın bir işlevi olan doğal afet riskinden daha kontrol edilebilir. Ancak, ekonomik olarak gelişmiş ülkeler için bazı önemli istisnalar mevcuttur. ABD, ekonomik olarak gelişmiş olmasına rağmen 65. sırada yer almaktadır. ABD'deki şiddet içeren suç riskinin, yüksek cinayet oranından dolayı daha yüksek olması kişisel güvenlik ve güvenlik puanının düşük çıkmasına sebep olarak gösterilebilir. ABD aynı zamanda coğrafi manzarası ve büyüklüğü nedeniyle doğal afetlerden biraz daha yüksek bir risk taşır. ABD, orta dereceli skorlara sahip, ekonomik açıdan gelişmiş ülkeler arasında yalnız değil; Japonya, doğal afet riskinden dolayı 43. Sırada yer almaktadır. Listenin son sırasında ise Filipinler yer almaktadır. Burada ise uzun yıllardan beri süren iç savaş güvenlik puanının düşük çıkmasındaki en önemli faktör olarak gösterilebilir.

Türkiye'nin de güvenlik puanı oldukça düşük ve neredeyse listenin son sıralarında kendine yer bulmuştur. Bu duruma sebep olarak, Türkiye'nin kırk yıldır devam eden terör sorunu ve zaman zaman askeri darbelerle muarız kalması sebep olarak gösterilebilir. Tablo 1'den hareketle güvenlik düzeyi yüksek olan ülkeler genellikle gelişmiş ülkeler olup, güvenlik düzeyi ile iktisadi kalkınma arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür.

2023 yılı verilerine bakıldığında en güvenli ülkeler sıralamasında ilk sıralarda Avrupa Birliği ve Asya'daki ülkeler yer almaktadır. Bu tablo bu iki ülke grubunu genel olarak en barışçıl bölge unvanı için güçlü bir aday haline getirmektedir. Listenin ilk 20'sinden dokuzu Avrupa'da yer alırken, bunlardan dördü Kuzey Avrupa'da (İzlanda, Finlandiya, Danimarka, Norveç), 11'i ise ağırlıklı olarak Orta Doğu veya Güneydoğu/Doğu Asya'daki ülkelere olmaktadır. 2019 sıralamasında iyi performans gösteren Portekiz, İspanya, Slovenya ve Belçika gibi birçok Avrupa ülkesi listenin ilk 20 sıralamasında yer almamaktadır. Bu ülkelerdeki hükümetlerin Covid-19 krizini kötü

yönetmesi ve bunun sonucunda kişi başına düşen yüksek Covid-19 ölümleri yaşaması nedeniyle endeks puanlarında gerileme yaşanmıştır. Portekiz (29), İspanya (41), Slovenya (47) ve Belçika (66), dünyadaki en yüksek Covid-19 ölüm oranlarına sahip olan bu ülkeler 2019 yılında en güvenli 20 ülke arasında yer almışlardır. Macaristan (90), İtalya (84) ve İngiltere (38) de kişi başına düşen yüksek Covid-19 ölümlerinden dolayı bu ülkelerin de sıralaması çok aşağılara inmiştir. Dünyanın tek süper gücü olmasına rağmen ABD, diğer kategorilerde iyi puanlar almasına rağmen yaygın salgınları ve ölümleri önleyemediği için 71. sırada yer almaktadır (Global Finance, 2023). Türkiye'nin sıralaması ise 2019 yılına göre stabil kalmıştır. Endeks puanında iyileşme olsa bile bu durum, Türkiye'nin huzurlu bir barış ortamı, kişisel güvenlik ve doğal afet riski sorunlarının devam ettiğini göstermektedir.

3.3. Dürüstlük ve Şeffaflık

Devlet, (hükümet) kamusal mal ve hizmetleri temin etmek veya bunun için bir düzen tesis etmek için kurulmuştur. Fakat bu temel görevini ve kendisine yüklenen bu rolü ifa edebilmek için harcamada bulunmak ve bu harcamaları finanse edebilmek için ekonomide meydana gelen gelirin bir kısmına vergi yoluyla el koymaktadır. Dolayısıyla devlet temel görevlerini siyasal iktidar aracılığıyla ifa ederken kendisine verilen izin ve yetki dâhilinde belli bir dönem içinde hareket etmek zorundadır. Devletin rolü genişledikçe, kapasitesinden daha fazla bir alanda faaliyet göstermesine ve etkinsiz bir durumun meydana gelmesine sebep olmaktadır. Devletin daha fazla işlerle iştigal etmesi, etkin bir şekilde gerçekleştirebileceği işleri bile ifa edememesine ve devletin yürütmekte olduğu tüm faaliyetlere ilişkin şüphelerin doğmasına sebebiyet vermektedir. Devlet erkânlarının yürütmüş olduğu faaliyetlerde hukuka aykırılık, yolsuzluk, etkinsizlik, israf ve kayırmacılığın her zaman toplum tarafından dile getirilen durumlardır (Yenipazarlı, 2009).

Bir ekonominin şeffaflığından söz edebilmemiz için:

- Ekonomiye ve ekonomik kararlara ilişkin tüm bilgi ve belgelere kolaylıkla erişimin önündeki engellerin kaldırılması,
- Kararların kime hangi fayda ya da zararları getireceğinin ayrıntılarıyla incelenebilmesi,
- Halkın ekonomik kararların alınması sürecine katılımı,
- Kararlarda kamu yararının gözetilmesi,
- Ekonomik kararların alınma gerekçelerinin açıklıkla duyurulması,
- Karar alma sürecinin makul ve anlaşılabilir olması,

- Ekonomik hayatı derinden etkileyecek kararların mecliste ve kamuoyunda yeterince tartışılmadan ve genel olarak kabul görmeden alınmaması,
- Siyasilerin hesap verilebilirlik ilkesinden muaf olmaması,
- İktisadi kararların kim tarafından, nasıl alındığının çoğunlukla bilinmesi ve
- Kararların ekonomik birimlerin ekseriyeti tarafından kabul görmesi, gerekmektedir.

Şeffaf ekonomi kavramı kural ve kavramların tam yerleşmediği az gelişmiş ülkelerde daha fazla anlam ifade etmektedir ve bu nedenle üzerinde hassasiyetle durulmalıdır (Günaydın, 2014).

1995'teki kuruluşundan bu yana, Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün en önemli ve popüler araştırma konusu olan Yolsuzluk Algılama Endeksi (CPI), ekonomilerdeki yolsuzluk seviyesinin belirlenmesinde en temel gösterge olma özelliği taşımaktadır. Bu endeks, tüm dünyadaki ülkeleri ve bölgeleri sıralayarak göreceli yolsuzluk derecesinin yıllık görüntüsünü sunmaktadır. CPI, dünya genelinde 180 ülke ve bölgeyi kamu sektöründeki yolsuzluk algılarına göre sıralıyor Endekste ülkeler 0 (çok yüksek yolsuzluk algısı) ile 100 (çok temiz) arasında puanlanmaktadır (Transparency International, 2018).

Tablo 2'de dünyada yolsuzluk algısı endeksleri en düşük olan ülkelerin verileri bulunmaktadır.

Tablo 2. Ülkelerin Yolsuzluk Algısı Endeksleri

Sıra	Ülke	2023
1	Danimarka	90
2	Finlandiya	87
3	Yeni Zelanda Asya	85
4	Norveç	84
5	Singapur	83
6	İsveç	82
6	İsviçre	82
8	Hollanda	79
9	Almanya	78
9	Lüksemburg	78
11	İrlanda	77
12	Kanada	76
12	Estonya	76
14	Avustralya	75
14	Hong Kong	75

16	Belçika	73
16	Japonya	73
16	Uruguay	73
19	İzlanda	72
20	Avusturya	71
20	Fransa	71
20	İngiltere	71
24	ABD	69
115	Türkiye	34
180	Somali	11

Kaynak: Transparency International, 2023. (Erişim Tarihi: 01.01.2025)

Tablo 2 incelendiğinde, yolsuzluk algılama endekslerinin en yüksek olduğu haliyle yolsuzluğun en düşük olduğu ülkelerin genellikle Avrupa ülkelerinden oluştuğu görülmektedir. Avrupa dışında Kanada, Japonya ve ABD gibi dünyanın en gelişmiş ekonomilerinin yolsuzluk konusunda dünyanın en iyi ülkeleri arasında olduğu göze çarpmaktadır. Bu tablodan, gelişmiş ülkelerde yolsuzluğun düşük olduğu ve iktisadi kalkınmada devlette dürüstlük ve şeffaflığın önemli bir unsur olduğu sonucu çıkarılabilir.

Türkiye ise yolsuzluk algılamada 180 ülke içerisinde 115. sırada yer almaktadır. Bu durum ise Türkiye'nin şeffaf olmadığına işaret etmektedir. Türkiye'de az sayıda demokratik denetim, yolsuzluğa karşı yetersiz yasalar, bu yasaları uygulama konusundaki ihtimamsızlık bu endeksin yükselmesinin önünde engel teşkil eden nedenler olarak gösterilebilir. Şubat 2023 depreminin trajik sonuçları, yolsuzluğun bedelinin bazen insan hayatlarında nasıl ödendiğinin acı bir kanıtı olmuştur.

3.4. Gelenekler ve Rasyonalite İlişkisi

Kültür ile ekonomik kalkınma arasındaki güçlü görüşlerden biri de; feodal düzenden kapitalist düzene geçerken ekonomik sistemin dinamiklerini belirleyen etmenler, din ve kültürdür. Max Weber; Kuzey Avrupa da feodalizmden kapitalizme geçişte Protestanlığın önemli rol oynadığı üzerinde durmuştur. Romen Katolikler ise bu duruma gölge düşürmüşlerdir. Weber'in düşüncelerine göre Protestanlığın refah artışı için ahlaki bir temel oluşturduğu savunulur. Burada din ve kültür; risk almayı seven cesaretli girişimcilerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Cesaretli girişimciler; yeni yatırımlarla ülkenin gayri safi milli hasılasının artmasına sebep olmaktadır. Modern Neoklasik iktisat özellikle kültürün ekonomik kalkınmaya olan etkisi üzerinde durmuştur. Bilindiği gibi iktisatçılar insanın faydasını maksimize eden (homoeconomicus) bir varlık olduğunu kabul etmektedirler ki bu davranış geniş insan kitleleri arasında değişmemektedir. İnsanın faydasını

maksimize etmek için yapmış oldukları tüketim ve buna bağlı olarak da ortaya çıkan tasarruf ekonomik büyümeyi etkilemektedir (Altay, 2005).

Çocuklara itaatkar olmaları öğretilirse ve bireycilik hoş karşılanmazsa, insanların girişimcilik için risk alma sürecine girme olasılıkları daha düşük olabilir. Bireysel özgürlük ve risk alma üzerindeki olumsuz etkisi nedeniyle, yüksek düzeyde itaat, daha az ekonomik etkileşime neden olabilir ve böylece ekonomik kalkınmayı engelleyebilir. (Williamson ve Mathers, 2011).

Smith (1776), zamanının farklı sosyal sınıflarının üyelerini, farklı güdüler tarafından yönlendirilen farklı insan türleri olarak tanımlamıştır. *“Bir tüccar, parasını esas olarak kârlı projelerde kullanmaya alışkındır; oysa sıradan bir taşra beyefendisi onu esas olarak masrafi için kullanmaya alışkındır. Biri sık sık parasının ondan gittiğini ve tekrar kendisine bir kârla geri döndüğünü görür. Diğeri, para bir kez ondan ayrıldığında, çok nadiren daha fazlasını görmeyi bekler”*. Bundan bir yüzyıl sonra, Karl Marx ise, kültürün üretim ilişkilerinin yapısının nedeni değil, sonucu olduğunu öne sürmüştür. Ona göre, kültür, din ve ideoloji (“üstyapı”), üretim araçlarını kontrol eden sınıfın maddi çıkarlarının yalnızca yansımalarıdır (Doepke ve Zilibotti, 2014).

Rasyonalite kavramı iktisat literatüründe çok sık kullanılan bir kavram olup iktisadi yaklaşımların psikolojiyle olan etkileşiminin hangi boyutta olduğunu göstermesi noktasında önemli bir kavramdır. Başta Smith ve Bentham olmak üzere iktisadi düşünürlerin birçoğu ekonomik tercihlerin ve inançların iktisadi kararlar üzerindeki etkisini araştırmasına karşın Neo-klasik okulun düşüncelerinin yaygınlık kazanmasıyla birlikte iktisat ve psikoloji arasındaki ilişki bir süre ihmal edilmiştir. Bu dönemde daha çok mantıksal pozitivizmin etkileri ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte iktisadın somut, gözlenebilir olguları incelemesi ve gün geçtikçe daha çok matematiksel işlemlere ağırlık vermesi ve disiplinler arası çalışmaları ihmal ederek salt iktisadi analizlere yönelmesi neticesinde rasyonalite ilkesi daha güçlü bir zemine oturmuştur. Günlük dilde bu kavram daha çok “akla uygun ve mantığa aykırı olmayan, aşırıya kaçmayan, zeki ve makul olan” davranışları ifade etmek için istimal edilmektedir. Ayrıca belli bir amaca varmak için optimum aracın tercih edilmesi rasyonel bir davranış olarak kabul görmektedir (Kitapçı, 2017).

3.5. Rasyonel Olmayan Gelenekler

Adam Smith’e göre iktisadi yaşam toplumsal yaşamın içine derinlemesine gömülmüş olup içinde yer edindiği toplumun gelenekleri, değerleri ve adaletinden kopuk olması mümkün değildir. Diğer bir ifadeyle ekonomik hayat, rasyonel olmayan geleneklerden ayrılamaz. Çünkü kanun, sözleşme ve iktisadi rasyonalite, sanayi dönemi akabindeki toplumların zenginleşmesi

ve istikrarı için gerekli ancak yeterli olmayan etmenlerdir. Aynı zamanda rasyonel çıkarımlardan ziyade, alışkanlıklara dayalı karşılıklı ilişkiler, ahlaki sorumluluklar, topluluğa karşı görev ve güven gibi değerler de toplumsal hayat için çok önem arz etmektedir. Bu unsurların modası her zaman geçerli olup modern toplumun başarısı için vazgeçilmez niteliktedirler (Kitapçı, 2017).

Ekonomik ve sosyal gelişme, kapalılık, tutuculuk yerine yenilikçi olma ve yeni koşullara uyum gösterme çabası ile olur. Bir toplumdaki gelişmeye yatkın veya gelişmeyi köstekleyici davranış biçimleri ve koşulları, büyük ölçüde o toplumun zihniyetine, değer yargılarına, inançlarına norm ve yerleşik kurumlarına bağlı olarak ortaya çıkar. Sosyal oluşumlardaki kısırlık veya yavaş gelişim, nesiller boyu nesilden nesile miras kalan statükocu durum, toplumları statik bir yapı içine sokar. Bu statik yapı kolay kolay terk edilemez. Hatta bu statik yapı toplumda kadercilik anlayışının gelişmesine neden olur. Özellikle azgelişmiş ülkelerde kadercilik yaygındır ve azgelişmiş ülkelerin statik bir durumdan dinamik bir duruma geçmeleri gerekmektedir. Statik bir durumdan dinamik bir duruma geçmenin yolu geleneksellik olarak adlandırılan her çeşit duygu ve davranışla mücadele etmektir. Yapılan bazı araştırmalar ortaya koymuştur ki Etiyopya kültüründe kişiler değişik fıkirlere tolerans tanımamaktadırlar. Bunlar aynı zamanda risk üstlenen kişiler değillerdir. Kadınlar iş hayatında ve ev ile ilgili kararlarda aktif rol oynamazlar. Bu değer yargıları Etiyopya'nın ekonomik kalkınmasının önünde bir engel olarak gösterilmektedir (Altay, 2005).

4. GENEL DEĞERLENDİRME

Büyüme ve Kalkınma literatürüne ilişkin son dönemlerdeki teorik tartışmalar, ekonomik dışı faktörlerin ekonomik büyüme/kalkınma sürecindeki rolü üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu kapsamda, ülkelerin sahip oldukları, siyasi, hukuki, sosyal ve kültürel gibi kurumsal dinamiklerin, büyüme ve kalkınmanın da temel belirleyicisi olduğu görüşü, birçok bilim insanı ve düşünür tarafından tartışılmakta ve savunulmaktadır. Buradaki temel argüman, kurumsal yapıların, ekonomik aktörlerin davranışlarını sınırlayan, yönlendiren ve motive eden bir işleve sahip olması ve bu suretle insan davranışını daha öngörülebilir yapan, neticede refah oluşumuna katkı sağlayan unsurlar olduğu şeklindedir ((Ata, Koç ve Akça, 2012, 330).

İktisadi kalkınma çok uzun soluklu bir süreçtir. Ekonomik büyümenin yanında sosyal, siyasal ve kültürel yapı gelişirse ekonomik kalkınmadan söz edilebilir. İktisadi kalkınmayı etkileyen çok sayıda sosyo-kültürel unsur bulunmakta olup, yasalar ve kamu düzeni, kişiler ve mülkiyetin güvenliği,

devlette dürüstlük ve şeffaflık, gelenekler ve rasyonelite ve rasyonel olmayan gelenekler ekonomik kalkınma için önemli sosyo-kültürel unsurlardır. Vatandaşların ve mülkiyetlerinin güvenliği yasalarla teminat altına alınan ülkelerde bireylerin devlete olan güvenleri yüksektir ve bu durum bireyleri daha çok çalışmaya teşvik etmektedir. Gelişmiş ülkelerde bireylerin devlete olan güvenleri daha yüksek olup, azgelişmiş ülkelerde bireylerin ve mülkiyetin güvenliği düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Bu durum azgelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmalarını olumsuz etkilemektedir. Adam Smith'ın açıkladığı üzere ekonomi toplum hayatının içine derinlemesine gömülmüş olup, toplumun geleneklerinden, adetlerinden ve değerlerinden ayrılmaz. Ekonomide toplum üyelerinin rasyonel davrandıkları varsayılır. Bir ülkenin iktisadi olarak kalkınması için bireylerin kapalı ve tutucu gibi irrasyonel değerlerini terk edip, bunları yenilikçi koşullara göre değiştirmeleri gerekmektedir. Aksi halde bu irrasyonel davranışlarda tutuculuk devam ettiği takdirde toplum statik bir yapıya bürünmektedir ve toplumda kadercilik bir anlayış hâkim olmaktadır. Azgelişmiş ülkelerde yaygın olan bu kadercilik anlayışının kalkınmanın önünde bir engel teşkil etmektedir.

Sonuç olarak iktisat bilimi anlayışına göre, ülkelerin makro ekonomik başarıları üzerinde hangi unsur/ların etkili olduğu sorusu, bir çok teorik ve ampirik araştırmaya konu olmuştur. Önceleri makro ekonomik performans üzerinde sadece ekonomik unsurların etkisi vurgulanırken günümüzde, bu ekonomik unsurlarla birlikte ekonomik dışı unsurlar olarak da ifade edilebilen sosyol, kültürel, toplumsal unsurlar diye tanımlanan kurumsal unsurların da önemine vurgu yapılmaktadır. Bu yaklaşıma göre, ekonomik refah ve kalkınma sürecinde, kurumsal ve yapısal unsurları etkileyen politika ve düzenlemeler, öncelikli ve önemli bir işleve sahip olabilmektedir.

Kaynakça

- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty. Profile Books.
- Akgün, B. ve Buluş, A. (2005). Politik Kültür ve Kalkınma. Ankara: Ekin Kitapevi 1.Baskı, Ankara
- Altay, B. (2005). Kültür ve Kalkınma. Ankara: Ekin Kitapevi 1.Baskı, Ankara
- Ayyıldız, Y. (2024). Özel mülkiyetin dönüşümü ve gelişmekte olan ülkeler. Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 15 (3), 1420-1449.
- Ata, A. Y. ve Şahbaz, A. (2013); “Mülkiyet Hakları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: AB Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme”, Sosyo-Ekonomi Dergisi 9(20), 3-2, ss.161-180, ISSN: 1305-5577.
- Ata, A. Y., Akça, H. ve Koç, A. (2012). “The Relationship Between Economic Growth and Institutional Structure in OECD Countries: Cross-Sectional Analysis”, Actual Problems of Economics, 10(136) 2012, pp.323-333, ISSN 1993-6788.
- Baykal, M. C. (2008). Hukuk-Ekonomi İlişkisi ve Ekonomi Hukuku Üzerine. Ankara: Ankara Barosu Dergisi, Yıl (66), Sayı (4). Ankara
- Çelik, K. (2017). Seçilmiş Türk ve Avrupa Ülkelerinin Kalkınmışlık Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin İkili Logit Model İle İncelenmesi. Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı (1). Kırklareli
- Doepke, M., & Zilibotti, F. (2014). Culture, entrepreneurship, and growth. In Handbook of economic growth (Vol. 2, pp. 1–48). Elsevier.
- Dursun, İ. (2005). Ekonomik Özgürlükler ve Kalkınma. Ankara: Ekin Kitapevi 1.Baskı, Ankara
- Erkan, M. ve Demircioğlu, M.Y. (2010). Ülke Derecelendirmesinin Ekonomik Kamu Düzeni Üzerindeki Etkisi. Malatya: İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Cilt (1) Sayı (1), Malatya
- Erkuş, (2016). Demokrasi, Ekonomik Özgürlük ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Hatay
- Ginsburg, T. (2000). Does law matter for economic development? Evidence from East Asia. Law & Society Review, 34(3), 829–856. <https://doi.org/10.2307/3115145>
- Global Finance. (2019). World's safest countries 2019. Global Finance. <https://www.gfmag.com/global-data/non-economic-data/worlds-safest-countries-2019> (Erişim Tarihi: 01.01.2025)
- Global Finance. (2024). Safest countries in the world. Global Finance. <https://gfmag.com/data/safest-countries-world/> (Erişim Tarihi: 01.01.2025)
- Granato, J., Inglehart, R., & Leblang, D. (1996). The effect of cultural values on economic development: Theory, hypotheses, and some empirical

- tests. *American Journal of Political Science*, 40(3), 607–631. <https://doi.org/10.2307/2111786>
- Günaydın, H. (2014). *Görünmez El ve Şeffaf Ekonomi Üzerine Düşünceler*. İstanbul: YeniYüzyıl Yayınları. 1.Baskı, İstanbul
- Haggard, S., & Tiede, L. (2011). The rule of law and economic growth: Where are we? *World Development*, 39(5), 673–685. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2010.10.007>
- Huggins, R., & Thompson, P. (2014). Culture and place-based development: A socio-economic analysis. *Regional Studies*, 49(1), 130–159. <https://doi.org/10.1080/00343404.2014.889817>
- Işık, (2006). *Az gelişmişlik Sorunu Demokrasi Krizi ve İnsani Gelişme Endeksinde Göre Az gelişmiş Demokrasiler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya
- Kapu, H., Tutar, H. ve Özyakışır, D. (2012). *Sivil Toplum, Girişimcilik ve Ekonomik Kalkınma*. Ankara: Savaş Kitap ve Yayınevi 1.Baskı, Ankara
- Kitapçı, İ. (2017). *Rasyonaliteden İrrasyonaliteye: Davranışsal İktisat Yaklaşımı ve Bilişçes Önyargılar*. Denizli: Maliye Araştırmalar Dergisi, Cilt (3), Sayı (1). Denizli
- Krugman, P., & Wells, R. (2013). *Makroekonomi* (F. Oğuz, M. M. Arslan, K. A. Akkemik, & K. Göksal, Çev.). Palme Yayıncılık. (Orijinal eser 2. baskı). Ankara.
- Transparency International. (2023). *Corruption Perceptions Index 2023*. <https://www.transparency.org/en/cpi/2023/index/tur>
- Transparency International. (2018). *Corruption Perceptions Index 2018*. <https://www.transparency.org/cpi2018>
- Ogilvie, S., & Carus, A. W. (2014). Institutions and economic growth in historical perspective. In P. Aghion & S. N. Durlauf (Eds.), *Handbook of Economic Growth* (Vol. 2, pp. 403–513). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-444-53538-2.00008-3>
- Öncebe, Ş. (2018). *Adıyaman İli Gölbaşı İlçesinin Sosyo-Ekonomik Sorunlarının Analizi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum
- Özkan, A. F. (2009). *Ekonomik Kamu Düzeni ve Ekonomik Kolluk Faaliyeti*. Ankara: Ankara Barosu Dergisi, Yıl (67), Sayı (4). Ankara
- Orer, G. (2015). *Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi*. Van: Cumhuriyet Başsavcısı
- Uzun, M. A. (2009). *Mülkiyet Hakları ve Ekonomik Gelişme*. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF.

- Williamson, C. R., & Mathers, R. L. (2011). Economic freedom, culture, and growth. *Public Choice*, 148, 313–335. <https://doi.org/10.1007/s11127-010-9656-2>
- Yıldırım, A. ve Gökalp, M.F. (2016). Gelişmiş Ülkelerde Kurumsal Yapı ve Uluslararası Rekabet Gücü İlişkisi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt (31), Sayı (1). ss. (1-34). İzmir
- Yenipazarlı, A. (2009). Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Zaman Serisi Analizi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Aydın

Ekonomik Büyüme ve Çevresel Faktörlerin İnsani Gelişme Üzerindeki Etkisi: Brezilya, Rusya, Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye Karşılaştırması

Atilla Ünü¹

Özet

İktisat politikalarının temel hedeflerinden biri, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamaktır. Ancak günümüzde kalkınma, yalnızca büyüme oranlarıyla sınırlı kalmamakta; çevresel sürdürülebilirlik ve enerji kullanımı gibi unsurlar da bu sürecin ayrılmaz parçaları olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, İnsani Gelişme Endeksi (HDI), ekonomik büyümenin yanı sıra çevresel etkileri de dikkate alan kapsamlı bir kalkınma göstergesi olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada, 1991–2021 dönemi için Brezilya, Güney Afrika, Hindistan, Rusya ve Türkiye örneğinde kişi başına düşen gelir, yenilenebilir enerji kullanımı ve karbondioksit (CO₂) emisyonlarının HDI üzerindeki etkileri incelenmiştir. Analiz sürecinde öncelikle ADF ve PP birim kök testleri ile serilerin durağanlık düzeyleri belirlenmiş, ardından ARDL sınır testi yöntemiyle değişkenler arasındaki uzun dönemli eş-bütünleşme ilişkisi araştırılmış ve son aşamada model parametreleri tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, Brezilya’da kişi başına gelir, yenilenebilir enerji kullanımı ve CO₂ emisyonları HDI üzerinde pozitif ve anlamlı etki göstermektedir. Güney Afrika’da kişi başına gelir ve yenilenebilir enerji kullanımı HDI’yi olumlu etkilerken, CO₂ emisyonlarının etkisi negatif ve anlamlıdır. Hindistan’da kişi başına gelirin HDI üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmazken, yenilenebilir enerji kullanımı ve CO₂ emisyonları HDI’yi negatif ve anlamlı biçimde etkilemektedir. Türkiye’de kişi başına gelir HDI üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahipken, yenilenebilir enerji kullanımının etkisi negatif ve anlamlıdır. Rusya’da ise kişi başına gelir HDI’yi pozitif yönde etkilerken hem yenilenebilir enerji kullanımı hem de CO₂ emisyonlarının HDI üzerinde

1 Öğr.Gör.Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, atilla.unlu@ozal.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-4900-3144>

negatif ve anlamlı etkileri olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, ekonomik büyümenin insani gelişme üzerindeki etkisinin ülkeden ülkeye farklılık gösterebildiğini ve çevresel faktörlerin kalkınma politikalarının tasarımıyla mutlaka dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinden arınma sürecinde, küresel ölçekte iktisadi faaliyetler hız kazanmış ve Keynesyen politikalar doğrultusunda devletlerin ekonomideki rolü genişlemiştir. Bu dönemde, ekonomik büyümenin toplum refahını doğrudan artıracığına dair güçlü bir inanç hâkim olmuştur (Gürses, 2009). Ancak, 1970'lerde yaşanan petrol krizi ve beraberinde gelen stagflasyon süreci, yüksek enflasyon ve işsizlik gibi sorunlarla birlikte bu anlayışın sorgulanmasına yol açmıştır. Böylece, salt ekonomik büyümenin yeterli olmadığı ve insani gelişimin de dikkate alınması gerektiği yönündeki görüşler güç kazanmıştır (Bucak, 2021). Bu çerçevede, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Birleşmiş Milletler (UN), ekonomik büyümenin tek başına yeterli olmadığını vurgulamış; her bireyin eğitim, sağlık ve beslenme gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasının hayati önem taşıdığını belirtmiştir (Shaw, 1976). 1980'lerde Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), insani gelişimi ölçülebilir hâle getirmek amacıyla çeşitli çalışmalar başlatmış ve bu süreç, 1990 yılında İnsani Gelişme Endeksi'nin oluşturulmasıyla sonuçlanmıştır (Haq, 1995). UNDP'ye göre bu endeks, kalkınmanın yalnızca ekonomik büyümeyle değerlendirilmemesi gerektiğini, esas kriterin bireylerin ve yetkinliklerinin gelişimi olduğunu ortaya koymaktadır. Endeksin metodolojisi ise eğitim, sağlık ve gelir verilerine dayanmaktadır. Amartya Sen'e göre insani gelişmenin temelinde, bireylerin sahip olduğu mallar veya gelirler değil, yaşadıkları hayatın niteliği bulunmaktadır (Anand ve Sen, 1994). Bu bağlamda, insani gelişimi şekillendiren birçok faktör söz konusudur. Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi, bireylerin gelişim sürecinde belirli aşamalardan geçerek ilerlediğini öne sürmekte; temel fizyolojik gereksinimlerden başlayarak güvenlik, aidiyet, saygınlık ve nihayetinde kendini gerçekleştirme aşamasına ulaşan bireylerin, yalnızca maddi kazanımlarla değil, aynı zamanda yaşam kalitelerini artıran sosyal, psikolojik ve kültürel unsurlarla da şekillendiğini göstermektedir (Onur, 2024). Dolayısıyla, insani gelişim, bireylerin yalnızca ekonomik durumlarıyla değil, hayatlarının tüm yönleriyle ele alınması gereken çok boyutlu bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

İnsani gelişme endeksinin düşünsel zeminde, iktisadi büyümenin toplumların refah düzeyine yönelik net bir çıkarım yapılmasına imkân sağlamadığı ve büyümeyle birlikte gelir dağılımında adaletsizliklerin

yaşanabileceği yer almaktadır. Bu endeks, devletlerin gelişmişlik seviyelerini vatandaşlarına sağladıkları fayda üzerinden değerlendirirken, siyasi, toplumsal ve ekonomik gelişmelere erişimi de göz önünde bulundurmaktadır (Akyazı ve Korkmaz, 2024). İnsani gelişme endeksi, 0 ile 1 arasında bir değerle belirlenir; endeks 1'e yaklaşıldıkça insani gelişme düzeyi artarken, 0'a yaklaşılması durumunda gelişme düzeyi azalmaktadır.

Bu çalışmada, 1991–2021 dönemi için Brezilya, Rusya, Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye örnekleminde kişi başına düşen gelir, yenilenebilir enerji kullanımı ve karbondioksit (CO₂) emisyonlarının insani gelişme üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Çalışmanın temel amacı, ekonomik büyüme ve çevresel faktörlerin insani gelişme üzerindeki uzun dönemli etkilerini karşılaştırmalı bir perspektifle ortaya koymaktır.

Çalışma dört temel bölümden oluşmaktadır. Bu kapsamda birinci bölüm giriş kısmından oluşmakta olup devam eden ikinci bölümde teorik ve literatür özetine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, araştırmada kullanılan ekonometrik analiz yöntemleri ayrıntılı bir şekilde açıklanmış, veri seti, değişkenlerin tanımları ve modelin uygulanma süreci kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Son olarak, beşinci bölümde, analiz sonuçları ışığında elde edilen bulgular ayrıntılı bir şekilde tartışılmış ve çalışmanın temel sonuçları doğrultusunda politika önerileri sunulmuştur.

2. TEORİK ÇERÇEVE VE LİTERATÜR ÖZETİ

İnsani gelişmeyi açıklamak için, bireylerin bilgi, beceri ve sağlık düzeylerinde meydana gelen değişimlerin iktisadi ve sosyal etkilerini temel alan teorik yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çerçevede, eğitim ve sağlık yatırımları, beşerî sermaye teorisi kapsamında bireylerin üretkenliğini artırarak uzun vadede ekonomik büyümeye önemli katkılar sağlayan unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Beşerî sermaye kavramının teorik temelini atan ilk isimlerden biri Amerikalı bilim insanı Theodore Schultz'tur. Schultz, eğitim, öğretim, sağlık ve iç göç gibi unsurları beşerî sermayenin temel bileşenleri olarak kabul etmiştir ve bu kavramı, bilinçli yatırımlar yoluyla geliştirilebilen faydalı bilgi, beceri ve yetenekler bütünü olarak tanımlamıştır. Schultz'a göre, bireylerin verimliliklerindeki farklılıklar büyük ölçüde eğitim düzeyleri ve sağlık durumları ile ilişkilidir (Barış, 2022; Berber vd., 2013). Beşerî sermaye kavramının gelişiminde öncü isimleri arasında yer alan Nobel ödüllü bilim insanı Gary S. Becker, *Human Capital* adlı eserinde: eğitim, sağlık, bilgi ve yeteneklere yapılan yatırımların bireylerin gelirlerini artırdığını, bunun da nihayetinde ulusal iktisadi büyüme sürecine katkı sağlayacağını belirtmiştir. Bu bağlamda İnsanların fiziksel sermayeye benzer

şekilde geliştirilebileceğini vurgulayan Becker, bu tür yatırımların etkisinin ölçülebilir olduğunu ve iktisadi kalkınmanın temel belirleyicilerinden biri olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Becker, 2002). Edward Denison, Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu kullanarak beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve işgücü eğitim seviyesindeki artışın ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisi olduğunu öne sürmüştür (Denison, 1962).

İnsani gelişme, disiplinler arası bir konu olması nedeniyle pek çok faktörle ilişkilendirilebilmekte ve araştırmacılara geniş bir çalışma alanı sunmaktadır. Bu çalışmada ise iktisadi ve çevresel göstergeler temel alındığı için, literatür taraması da bu çerçevede şekillendirilmiştir. İktisat literatüründe, insani gelişme endeksini etkileyen unsurlar üzerine çok boyutlu araştırmalar yapılmış olup, özellikle iktisadi büyüme ile insani gelişme arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmaların sayıca daha fazla olduğu görülmektedir. Buna karşın, yenilenebilir enerji kullanımı ve karbon emisyonlarının insani gelişme üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların sınırlı sayıda olması, bu konuların daha fazla araştırılmasını gerekli kılmaktadır.

Najmi (2019), 2013-2017 yılları arasında Endonezya'nın ACEH bölgesinde 23 ilçeyi kapsayan bir analiz gerçekleştirmiştir ve ekonomik büyüme ile bölgesel gelir artışının insani gelişme üzerinde pozitif etkisi olduğunu tespit etmiştir. Aydın (2019) ise 1990-2017 yılları arasında Türkiye özelinde yaptığı analizde, insani gelişme düzeyindeki artışın ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini DOLS ve FMOLS parametre katsayı analizleriyle tespit etmiştir. Erdem ve Çelik (2019), ise 1995-2014 döneminde Afrika'daki 52 ülke özelinde insani gelişme ile gelir değişkeni arasında pozitif bir ilişkinin olduğu panel ARDL yöntemiyle tespit etmişlerdir. Mustain vd. (2023), 2011-2020 yılları arasında Endonezya'nın Luwu Raya bölgesinde insani gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini basit doğrusal regresyon analiz yöntemiyle incelemişlerdir ve insani gelişme düzeyindeki artışın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Bozkurt vd. (2024), 1990-2021 yılları arasında gelişmekte olan 32 ülke özelinde insani gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisini panel veri yöntemiyle analiz etmişlerdir ve çalışmalarında değişkenler arasında pozitif bir ilişki ile çift yönlü bir nedensellik olduğunu tespit etmişlerdir. Gönüllü (2024), ise Türkiye, Brezilya, Hindistan, Endonezya ve Güney Afrika'da insani gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemiyle analiz etmiştir ve değişkenler arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu saptamıştır. Son olarak, Özdemir (2024), 2011-2024 dönemi için 38 OECD ülkesi için işgücü verimliliği ve insani gelişme arasındaki ilişkiyi incelemiştir ve panel

veri yöntemiyle yürütülen analiz sonucunda bu iki değişken arasında güçlü ve pozitif bir ilişkinin var olduğunu tespit etmiştir.

Beşer vd., (2017) 1990-2013 yılları arasında 170 ülkede insani gelişme endeksi ile karbon emisyonu ilişkisini panel veri yöntemiyle analiz etmişlerdir. Araştırmada karbon emisyonu ile insani gelişme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını tespit etmişlerdir. Bucak (2021), 1995-2014 yılları arasında panel veri yöntemiyle AB15 ve Türkiye özelinde insani gelişme endeksi ile karbon emisyonu ilişkisi incelemiştir. Araştırmada insani gelişim endeksinden, karbon emisyon düzeyine yönelik nedensellik ilişkisinin olduğu ancak değişkenler arasında ters yönlü bir nedensellik ilişkisinin mevcut olmadığını tespit etmiştir. Damirova ve Yayla (2020), 1995-2016 yılları arasında panel veri yöntemiyle Türkiye'nin de dahil olduğu seçili ülkeler özelinde insani gelişmenin çevre üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Araştırmada insani gelişmenin endeksindeki artışın çevre kirliliği azalttığını tespit etmiştir.

Wang vd. (2018), 1990-2014 dönemi için Pakistan'da ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji ve insani gelişme endeksi arasındaki ilişkiyi en küçük kareler yöntemiyle incelemişlerdir ve araştırmada yenilenebilir enerji tüketiminin insani gelişme üzerinde olumlu katkı sağlamadığını tespit etmişlerdir. Azam vd. (2023), 1995-2018 yılları arasında seçili Asya ülkeleri özelinde yenilenebilir enerjini kullanımının insani gelişme üzerindeki etkisini panel veri yöntemiyle analiz etmişlerdir ve çalışmada söz konusu değişkenler arasında pozitif bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Kutlu (2024), 1990-2020 dönemi için Türkiye'de insani gelişme ile yenilenebilir enerji tüketiminin çevre üzerindeki etkisini ARDL sınır testi yöntemiyle analiz etmiştir. Araştırmada insani gelişmenin ekolojik ayak izini azalttığını tespit etmiştir. Akyazı (2024), 1990-2018 yılları arasında Türkiye'de yeşil ekonomi ve insani gelişme ilişkisini Granger nedensellik testiyle analiz etmiştir. Araştırmada insani gelişme endeksi, karbon emisyonu ve enerji tüketiminin yeşil ekonominin Granger nedeni olduğunu tespit etmiştir. Türköz (2024), 1988-2020 dönemine ait aylık verileri kullanarak Türkiye'de ekonomik karmaşıklık, insani gelişme endeksi ve çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi ARDL yöntemiyle analiz etmiştir. Araştırmada, uzun vadede ekonomik karmaşıklık, insani gelişme ve enerji yoğunluğunun çevresel bozulmayı anlamlı şekilde artırdığını ancak kısa vadede ekonomik karmaşıklığın çevre üzerindeki etkisi azaldığını tespit etmiştir.

Literatürde yer alan çalışmalarda insani gelişme ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin var olduğu ayrıca bu ilişkinin nedensellik açısından çift yönlü etkileşim içerisinde olduğu görülmektedir (Bozkurt vd.,

2024; Gönüllü, 2024; Aydın, 2019). Bu bağlamda farklı ülke örneklemeleri ve dönemleri inceleyen araştırmalarda, insani gelişmenin iktisadi büyüme artırdığı, iktisadi büyümenin de insani gelişmeyi benzer şekilde etkilediği görülmektedir (Erdem ve Çelik, 2019). İnsani gelişmeyle çevresel göstergeler arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı araştırmalarda, insani gelişme düzeyindeki artışın çevre kirliliğini azalttığını ve ekolojik sürdürülebilirliğe katkı sağladığı (Damirova ve Yayla, 2020; Kutlu, 2024), bazı araştırmalarda ise söz konusu değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir (Beşer vd., 2017; Bucak, 2021).

3. AMPİRİK ANALİZ VE BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde sırasıyla veri, model ve değişkenlere ait bilgiler aktarılacaktır ardından ekonometrik bulgulara yer verilecektir.

3.1. Model Veri ve Değişkenler

Seçili ülkeler özelinde, ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi ve GSYİH'nın karbon yoğunluğunun insani gelişme üzerindeki etkilerini ampirik yöntemlerle analiz etmek amacıyla, bağımlı değişken olarak UNDP verilerine dayanan İnsani Gelişme Endeksi (HDI) kullanılmıştır. Ekonomik büyümenin göstergesi olarak kişi başına düşen GSYİH tercih edilirken, çevresel göstergeleri temsilen yenilenebilir enerji tüketimi ve GSYİH'nın karbon yoğunluğuna ilişkin veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Analiz sürecinde kişi başına düşen GSYİH değişkeni yüzdesel forma dönüştürülerek modellenmiştir.

$$HDI = f(GDP_{per}, RE, CO_2)$$

$$HDI = \alpha it + \beta 1.GDP_{pcit} + \beta 2.REit + \beta 3.CO_2it + \varepsilon i$$

Değişkenlere yönelik detaylı bilgiler tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Veri ve Değişkenler

Değişkenler	Açıklama	Dönem	Kaynak
HDI	İnsani Gelişme Endeksi	1991–2021-(Yıllık)	UNDP
GDP _{per}	Kişi Başına Düşen GSYİH	1991–2021-(Yıllık)	World Bank
RE	Yenilebilir Enerji Tüketimi	1991–2021-(Yıllık)	World Bank
C _{o2}	GSYİH'nın karbon yoğunluğu	1991–2021-(Yıllık)	World Bank

3.2. Ampirik Bulgular

Araştırmanın ampirik bulgular bölümünde öncelikle, incelenen değişkenlerin durağanlık düzeylerini belirlemek amacıyla Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen ADF (Genişletilmiş Dickey-Fuller) testi ile Phillips ve Perron (1989) tarafından önerilen PP testi uygulanmıştır. Değişkenlerin durağanlık yapıları belirlendikten sonra, ARDL sınır testi yöntemi kullanılarak değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi analiz edilmiştir. Son olarak, uzun ve kısa dönem katsayı tahminleri gerçekleştirilerek ilişkilerin dinamikleri detaylı biçimde incelenmiştir.

3.2.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Araştırmada serilerin durağanlık seviyelerini test etmek amacıyla Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ve PP birim kök testi yöntemleri kullanılmıştır. ADF birim kök testi analizine ilişkin fonksiyonel süreç aşağıda sunulmuştur.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_{2t} + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Birinci denklemde, ΔY değişkeni, otokorelasyon problemini ortadan kaldırmak amacıyla gecikmeli değerler ve farklar dikkate alınarak yapılandırılmıştır. Bu model, herhangi bir deterministik unsur içermeyen, tamamen rastgele bir süreç çerçevesinde oluşturulmuştur. İkinci denklem ise, ilk modelden farklı olarak bir sabit terim içermektedir ve son olarak üçüncü denklem ise sabit terimin yanı sıra trend bileşenini de kapsayacak şekilde sonuçlar üretmektedir. Bu doğrultuda, ADF (Augmented Dickey-Fuller) testi ile değerlendirilen seriler için öne sürülen hipotezler aşağıdaki gibi tanımlanabilir (Yıldırım vd., 2013).

$H_0: \alpha \geq 0$ $\alpha \geq 0$, seri birim kök içerir ve bu da serinin durağan olmadığını gösterir.

$H_1: \alpha < 0$ $\alpha < 0$, seri birim kök içermeyen ve bu da serinin durağan olduğunu gösterir.

Phillips-Perron birim kök testi için ise aşağıdaki denklem dikkate alınmalıdır.

$$Y_t = \alpha_0^* + \alpha_1^* y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$Y_t = \tilde{\alpha}_0 + \tilde{\alpha}_1 y_{t-1} + \tilde{\alpha}_2 \left(t - \frac{1}{2} T \right) + \varepsilon_t \quad (5)$$

Denklemden T , gözlem sayısını, ε ise rastgele hata terimini temsil etmektedir. Bu yöntem, hata terimlerinin test istatistikleri kullanılarak incelenmesine dayanır ($E(\varepsilon) = 0$). Öte yandan, Phillips ve Perron'un (1988) geliştirdiği PP testi, veri üretim sürecinin temel varsayımlarını esas alarak formüle edilmiştir. Bu çerçevede $y_t = y_{t-1} + \varepsilon_t$ α_0^* ve α_1^* ifadesi dikkate alınarak, katsayıları test istatistikleri incelenmektedir.

Tablo 2' de değişkenlere ait birim kök testi sonuçları aktarılmıştır. Bu kapsamda Brezilya'da CO2 değişkeni, Güney Afrika ve Rusya'da RE değişkeni düzey sabit trendli model durağan oldukları diğer değişkenlerin bütün ülkelerde birinci farklarının alınmasıyla durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla serilerin birinci farklarının alınmasıyla durağanlık sağlanması, H1 hipotezinin kabul edildiği anlamı taşımaktadır. Ayrıca ADF birim kök testinden elde edilen sonuçları sınamak amacıyla gerçekleştirilen PP birim kök testine ait bulguların benzer olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Birim Kök Testi Sonuçları

BREZİLYA								
Düzyey	Sabit + Trend	Değişkenler	ADF	PP	Birincil Farklar	Değişkenler	ADF	PP
		HDI	2.69(1.00)	2.67 (1.00)		HDI	-3.26(0.09)***	-3.23(0.09)***
		GDPper	-1.20(0.89)	-1.33(0.85)		GDPper	-5.23(0.00)*	-5.25(0.00)*
		RE	-2.05(0.54)	-2.14 (0.50)		RE	-3.89(0.02)**	-3.91(0.02)**
		CO ₂	-3.87(0.03)**	-2.09 (0.52)		CO ₂	-3.83(0.02)**	-3.83(0.02)**
GÜNEY AFRİKA								
Düzyey	Sabit + Trend	HDI	-1.38(0.84)	-1.51(0.80)	Birincil Farklar	HDI	-4.76(0.00)*	-4.86(0.00)***
		GDPper	-3.55(0.05)	-3.52(0.05)		GDPper	-8.06(0.00)*	13.70(0.00)***
		RE	0.09(0.99)	-0.69(0.96)		RE	-3.64(0.04)**	-3.61(0.04)**
		CO ₂	-2.41(0.36)	-2.00(0.57)		CO ₂	-5.51(0.00)*	-11.7(0.00)*
		HİNDİSTAN						
Düzyey	Sabit + Trend	HDI	0.04(0.99)	-1.01(0.92)	Birincil Farklar	HDI	-4.45(0.00)*	-4.78(0.00)*
		GDPper	-1.77(0.69)	-1.68(0.73)		GDPper	-5.87(0.00)*	-5.98(0.00)*
		RE	-0.23(0.98)	-0.94(0.93)		RE	-3.87(0.02)**	-3.89(0.02)**
		CO ₂	-1.57(0.77)	-1.76(0.69)		CO ₂	-5.09(0.00)*	-5.10(0.00)*
		TÜRKİYE						
Düzyey	Sabit + Trend	HDI	-3.00(0.14)	-1.98(0.58)	Birincil Fark	HDI	-4.30(0.01)*	-4.38(0.00)*
		DPper	-1.37(0.84)	-0.73(0.95)		GDPper	-4.63(0.00)*	-5.75(0.00)*
		RE	-1.88(0.63)	-1.82(0.66)		RE	-6.55(0.00)*	-14.2(0.00)*
		CO ₂	-2.27(0.43)	-2.33(0.40)		CO ₂	-5.36(0.00)*	-5.38(0.00)*
		RUSYA						
Düzyey	Sabit + Trend	HDI	-0.33(0.98)	-2.55(0.30)	Birincil Fark	HDI	-4.23(0.01)*	-3.28(0.08)***
		GDPper	-3.07(0.13)	-3.08(0.12)		GDPper	-5.75(0.00)*	-5.73(0.00)*
		RE	-4.21(0.01)	-4.21(0.01)		RE	-9.52(0.00)*	-14.2(0.00)*
		CO ₂	-1.44(0.82)	-1.99(0.57)		CO ₂	-4.87(0.00)*	-4.87(0.00)*

*Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir.*

3.2.2. ARDL Sınır Testi

Çalışmada, uzun dönemli ilişkilerin varlığını incelemek amacıyla Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemin seçilmesinde üç temel etken rol oynamaktadır. İlk olarak, ARDL yaklaşımı, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin durağanlık düzeylerine (I(0) veya I(1)) ilişkin herhangi bir kısıtlamaya gerek duymadan uygulanabilmektedir. İkinci olarak, bu yöntem, hata düzeltme modeli (UECM) kapsamında, geleneksel Engle-Granger yaklaşımına kıyasla daha tutarlı ve anlamlı tahminler sunmaktadır. Üçüncü olarak ise, sınırlı gözlem sayısına sahip veri setleri üzerinde uygulanabilirliği yüksek olması nedeniyle tercih edilmektedir (Narayan ve Narayan, 2005; Narayan ve Smyth, 2006). ARDL sınır testi kapsamında elde edilen F istatistiğinin anlamlılığı,

Pesaran vd. (2001) tarafından önerilen alt ve üst kritik değerlere göre değerlendirilmektedir.

Tablo 3. ARDL Sınır Testi Bulguları

<i>Kritik Değer</i>	<i>I(0)</i>	<i>I(1)</i>
10%	2.72	3.77
5%	3.23	4.35
2.5%	3.69	4.89
1%	4.29	5.61
<i>F- İstatistiği</i>	<i>Diagnostic Test Sonuçları</i>	
<i>Brezilya: 14.2</i>	Jarque Bera γ : 1.18(0.55)	ARCH $_Z$: 0.05(0.81)
	LM Test $_x$: 0.71(0.64)	Ramsey Reset $_q$: 1.46(0.28)
<i>Güney Afrika :10.95</i>	Jarque Bera γ : 4.51(0.11)	ARCH $_Z$: 0.14(0.70)
	LM Test $_x$: 0.84(0.45)	Ramsey Reset $_q$: 0.42(0.67)
<i>Hindistan 10.66</i>	Jarque Bera γ : 0.18(0.90)	ARCH $_Z$: 0.01(0.90)
	LM Test $_x$: 1.29(0.33)	Ramsey Reset $_q$: 0.36(0.72)
<i>Türkiye 10.60</i>	Jarque Bera γ : 1.66(0.43)	ARCH $_Z$: 0.20(0.65)
	LM Test $_x$: 1.54(0.30)	Ramsey Reset $_q$: 0.84(0.43)
<i>Rusya 10.80</i>	Jarque Bera γ : 1.32(0.51)	ARCH $_Z$: 0.18 (0.67)
	LM Test $_x$: 0.54(0.59)	Ramsey Reset $_q$: 0.96(0.51)

Not: x : Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test; γ : Jarque Bera Testi, Z : Heteroskedasticity Test; ARCH $_Z$, q : Ramsey RESET Testi Testlerini temsil etmektedir. *, 0.05 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlılığı göstermektedir.

Tablo'3 incelendiğinde *f-istatistiği* değeri: Brezilya için 14.2; Güney Afrika için 10.95; Hindistan için 10.66; Türkiye için 10.60 ve Rusya için 10.80 olarak tespit edilmiştir. Bu değerlerin alt sınırın üstünde olması değişkenler arasında uzun dönemde eş bütünleşme ilişkisi olduğu anlamını taşımaktadır. Ayrıca, ülkelere ait diagnostik testlerin sonuçların incelendiğinde, Breusch-Godfrey LM testi modelde otokorelasyon sorununun olmadığını; ARCH testi, modelde değişen varyans problemine rastlanmadığını; Jarque-Bera testi ise modelin normal dağılıma uygun olduğunu; Ramsey RESET testi de modelin doğru şekilde oluşturulduğunu ve herhangi bir spesifikasyon hatası içermediği görülmektedir

3.2.3. Parametre Tahmin Sonuçları

Değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin saptanmasından sonra, uzun dönemde söz konusu değişkenler arasındaki etkileşimin tespit

edilmesine yönelik parametre katsayı tahmin analizi yöntemi uygulanmıştır. Bu doğrultuda değişkenler arasındaki ilişkinin yönü, etkileme düzeyi veya ilişkinin mevcut olup olmadığının tespiti için Stock ve Watson (1993) tarafından geliştirilen DOLS (Dinamik En Küçük Kareler), Hansen ve Phillips (1990) tarafından geliştirilen FMOLS (Tam Düzenlenmiş En Küçük Kareler) ve Park (1992) tarafından geliştirilen CCR (Kanonik Eşbütünleşme Regresyonu) yöntemleri kullanılmıştır.

Tablo 4. Parametre Katsayı Bulguları

BREZİLYA		
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri
FMOLS		
GDPper	0.002	0.00
RE	0.007	0.00
CO2	1.396	0.00
C	-0.32	0.13
DOLS		
GDPper	0.0023	0.00
RE	0.0009	0.00
CO2	1.7126	0.00
C	-0.49	0.15
CCR		
GDPper	0.002	0.00
RE	0.008	0.00
CO2	1.428	0.00
C	-0.35	0.13
GÜNEY AFRIKA		
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri
FMOLS		
GDPper	0.001	0.05
RE	0.005	0.02
CO2	-0.286	0.00
C	0.89	0.00
DOLS		
GDPper	0.002	0.04
RE	0.009	0.01
CO2	-0.297	0.02
C	0.64	0.06
CCR		
GDPper	0.001	0.01
RE	0.004	0.01
CO2	-0.26	0.00
C	0.89	0.00
HİNDİSTAN		

Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri
FMOLS		
GDPper	6.96	0.19
RE	-0.006	0.00
CO2	-0.147	0.00
C	0.99	0.00
DOLS		
GDPper	-2.76	0.72
RE	-0.007	0.00
CO2	-0.156	0.00
C	1.07	0.00
CCR		
GDPper	5.91	0.31
RE	-0.006	0.00
CO2	-0.147	0.00
C	1.00	0.00
TÜRKİYE		
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri
FMOLS		
GDPper	0.001	0.00
RE	-0.005	0.00
CO2	-0.212	0.31
C	0.74	0.00
DOLS		
GDPper	0.001	0.02
RE	-0.160	0.03
CO2	-0.005	0.72
C	0.69	0.04
CCR		
GDPper	0.001	0.00
RE	-0.005	0.00
CO2	-0.215	0.30
C	0.74	0.00
RUSYA		
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri
FMOLS		
GDPper	0.0005	0.02
RE	-0.041	0.00
CO2	-0.049	0.00
C	0.96	0.00
DOLS		
GDPper	0.0005	0.01
RE	-0.035	0.00
CO2	-0.049	0.00
C	0.94	0.00

		CCR
GDPper	0.0005	0.02
RE	-0.046	0.00
CO2	-0.044	0.01
C	0.96	0.00

Tablo 4 incelendiğinde, Brezilya örneğinde yapılan analizlerde GDPpc'deki bir birimlik artış HDİ'yi 0.002 birim artırırken; yenilenebilir enerji kullanımındaki bir birimlik artış HDİ üzerinde 0.0009 ila 0.007 birim arasında bir artış sağlamaktadır. Öte yandan, CO₂ emisyonlarındaki bir birimlik artış ise HDİ'yi 1.396 ila 1.712 birim arasında yükseltmektedir. Bu bulgular, Brezilya ekonomisindeki büyümenin ve sürdürülebilir enerji kaynaklarının kullanımının, ülkedeki yaşam kalitesi ve insani gelişmeyi artırdığına işaret etmektedir.

Güney Afrika örneğinde yapılan analizlerde, GDPpc bir birimlik artış HDİ'yi 0.001–0.002 birim arasında artırırken; yenilenebilir enerji kullanımındaki bir birimlik artış HDİ üzerinde 0.004–0.009 birimlik pozitif etki yaratmaktadır. CO₂ emisyonlarındaki bir birimlik artış ise HDİ'yi -0.26 ile -0.29 birim arasında düşürmektedir. Bu bulgular, Güney Afrika'da ekonomik büyümenin ve yenilenebilir enerji kullanımının yaşam kalitesini artırdığını; ancak çevresel bozulmanın insani gelişmeyi olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Hindistan'a ait bulgulara ise, kişi başına düşen gelirin (GDPpc) HDİ üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığını görülmektedir. FMOOLS, DOOLS ve CCR yöntemlerinde GDPpc katsayıları yüksek olmasına rağmen olasılık değerleri 0.19–0.72 aralığında olup %10 anlamlılık düzeyinin üstünde olması nedeniyle anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumun Hindistan'da var olan bölgesel eşitsizliklerden, kırsal ve kentsel alanlar arasındaki yüksek düzeydeki sosyoekonomik farklılıktan ve toplumun dinsel ve cinsiyet temelli bölünmüşlüğünden kaynaklandığı öngörülmektedir (Kundu vd., 2013). Yenilenebilir enerji kullanımı (RE) ve karbon emisyonları (CO₂), tüm yöntemlerde HDİ üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etki göstermektedir. Bu durum, Hindistan'da ekonomik büyümenin insani gelişmeye katkı sunmadığını, ayrıca çevresel faktörlerin ve enerji kullanım biçimlerinin insani gelişimi üzerinde olumsuz yönde etkiler oluşturduğuna işaret etmektedir.

Türkiye'ye ait bulgulara, GDPpc bir birimlik artış HDİ'yi sabit olarak 0.001 birim artırırken; RE'deki bir birimlik artış ise HDİ'yi -0.005 ile

-0.160 birim arasında azaltmaktadır. Karbon emisyonları (CO₂) ile HDI arasındaki ilişkinin ise istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Bu bulgular, Türkiye’de ekonomik büyümenin yaşam kalitesini artırdığını, ancak yenilenebilir enerji politikalarının HDI üzerindeki etkisinin beklenenin aksine olumsuz yönde seyrettiğini işaret etmektedir.

Rusya’ya ait bulgulara, GDPpc bir birimlik artış HDI’yi tüm yöntemlerde yaklaşık olarak 0.0005 birim artırmaktadır. Yenilenebilir enerji kullanımındaki bir birimlik artış ise HDI’yi -0.035 ile -0.046 birim arasında düşürürken; CO₂ emisyonlarındaki artış HDI’yi -0.044 ile -0.049 birim arasında azaltmaktadır. Bu sonuçlar, Rusya’da ekonomik büyümenin yaşam kalitesini desteklediğini, ancak enerji ve çevresel etkilerin insan gelişimini olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Brezilya, Güney Afrika, Hindistan, Türkiye ve Rusya örnekleri karşılaştırıldığında, kişi başına düşen gelir (GDPpc) değişkeninin HDI üzerindeki etkisinin Brezilya, Güney Afrika, Türkiye ve Rusya’da pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu; buna karşılık Hindistan’da ise anlamsız kaldığı görülmektedir. Bu durum, ekonomik büyümenin birçok ülkede yaşam kalitesini artırıcı bir unsur olduğunu ortaya koyarken, Hindistan’da gelir artışının insani gelişmeye doğrudan yansımadığını göstermektedir. Yenilenebilir enerji (RE) kullanımı ise yalnızca Brezilya ve Güney Afrika’da pozitif ve anlamlı bir etki yaratırken, Türkiye, Hindistan ve Rusya’da negatif ve anlamlı etkiler göstermektedir. Karbon emisyonlarının (CO₂) HDI üzerindeki etkisine bakıldığında, yalnızca Brezilya’da pozitif ve anlamlı, diğer dört ülkede ise negatif ve anlamlı etkiler gözlemlenmiştir. Bu sonuç, Brezilya’da sanayileşmenin ve enerji kullanımının daha sürdürülebilir bir çerçevede yönetildiğine; buna karşın diğer ülkelerde çevresel bozulmanın insani gelişim üzerinde olumsuz bir yansıması olduğu sonucu ortaya koymaktadır.

5. Sonuç

İnsani gelişim endeksi, ülkelerin refah düzeylerini yalnızca ekonomik göstergelerle değil, aynı zamanda o ülkedeki insanların toplumsal kalkınmışlık seviyeleriyle de değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. İktisadi büyüme süreçleri, genel olarak insani gelişim düzeyini olumlu yönde etkileyen bir dinamik olarak kabul edilse de, söz konusu büyüme sürecinin negatif bir çıktısı olan karbon emisyonları hem çevre hem de insan sağlığı üzerinde olumsuz etkilere yol açabilmektedir. Artan çevresel tahribat ve iklim değişikliği riskleri, yalnızca ekonomik büyümenin yeterli olmadığını; aynı zamanda çevresel sürdürülebilirlik ilkesinin de iktisadi karar alma süreçlerine entegre edilmesi

gerekliliği ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, yenilenebilir enerji kaynakları, fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltarak hem çevresel etkilerin minimize edilmesine katkı sağlamakta hem de sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesine yönelik önemli bir araç olarak küresel ölçekte önem kazanmaktadır. Bu çalışmada, 1991–2021 dönemi için Brezilya, Rusya, Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye örnekleminde, kişi başına düşen gelir, yenilenebilir enerji kullanımı ve karbondioksit (CO_2) emisyonlarının insani gelişme üzerindeki etkilerinin ampirik olarak analiz edilmesi amaçlanmıştır ve bu amaç çerçevesinde ekonomik büyümenin sağladığı gelir artışı ile çevresel faktörlerin (özellikle karbon emisyonları ve yenilenebilir enerji kullanımı) insani gelişme üzerindeki uzun dönemli etkileri, seçilen ülkeler bağlamında karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Öncelikle çalışmada yer alan değişkenlerin durağanlık düzeylerini belirlemek amacıyla Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen ADF (Genişletilmiş Dickey-Fuller) testi ile Phillips ve Perron (1989) tarafından önerilen PP testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları kapsamında Brezilya’da CO_2 değişkeni, Güney Afrika ve Rusya’da RE değişkeni düzey sabit trendli model durağan oldukları diğer değişkenlerin bütün ülkelerde birinci farklarının alınmasıyla durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. ADF birim kök testinden elde edilen sonuçları sınamak amacıyla gerçekleştirilen PP birim kök testine ait bulguların ise benzer sonuçlar içerdiği tespit edilmiştir. Ardından ARDL sınır testi yöntemi kullanılarak değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi analiz edilmiştir ve araştırmada yer alan ülkelerin tamamında f istatistiği değerinin kritik değerlerin üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu ile seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı ortaya konulmuştur. Parametre katsayı tahmin analizleri kapsamında, Brezilya, Güney Afrika, Hindistan, Türkiye ve Rusya’da kişi başına düşen gelirin (GDPpc) insani gelişme endeksi (HDI) üzerindeki etkisinin ülkelere göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Brezilya, Güney Afrika, Türkiye ve Rusya’da gelir düzeyinin HDI üzerinde pozitif bir etkisinin bulunduğu ancak Hindistan’da bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı; Yenilenebilir enerji (RE) kullanımının HDI üzerindeki etkisi Brezilya ve Güney Afrika’da pozitif, Türkiye, Hindistan ve Rusya’da ise bu etkinin negatif olduğu ; Karbon emisyonlarının (CO_2) ise insani gelişme üzerindeki etkisinin Brezilya’da pozitif , Güney Afrika, Hindistan ve Rusya’da negatif, Türkiye’de ise bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir.

Araştırmada kişi başına düşen gelirin insani gelişme endeksi üzerindeki etkisine yönelik bulgular, Brezilya, Güney Afrika, Türkiye ve Rusya bağlamında literatürde yer alan Aydın (2019), Erdem ve Çelik (2019), Mustain vd. (2023), Gönüllü (2024) ve Bozkurt vd. (2024) ait çalışmaları

destekler niteliktedir. Hindistan özelinde bu ilişkinin mevcut olmamasına ait bulgu ise Muhherjee ve Chakborty (2010), Kundu vd., (2013) çalışmalarını desteklemektedir. Karbon emisyonlarının (CO₂), insani gelişme endeksi üzerindeki etkisine ait bulgular araştırmaya konu ülkeler özelinde farklılık göstermektedir. Bu bulgu, literatürde yer alan çalışmalarda da benzer bir görünüme sahiptir. Örneğin Beşer vd. (2017), karbon emisyonu ile insani gelişme arasında nedensellik ilişkisi olmadığını tespit ederken, Bucak (2021), ise yalnızca insani gelişmeden karbon emisyonuna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmiştir. Yenilenebilir enerji kullanımının HDI üzerindeki etkisi Brezilya ve Güney Afrika’da pozitif, Türkiye, Hindistan ve Rusya’da ise bu etkinin negatif olduğu tespit edilmiştir. Negatif etkiye ait bulgular Wang vd. (2018), Pakistan özelinde elde ettiği bulguları desteklerken, pozitif bulgular ise Azam vd. (2023), Asya ülkeleri özelinde yaptığı çalışmayı desteklemektedir.

Çalışmadan elde edilen bulguların, ülkeler özelinde farklılık göstermesinin altında yatan faktörler arasında, ülkelerin iktisadi ve sosyal farklılıkları ile çevre politikaları kapsam ve uygulama düzeylerindeki ayrışmalar, yenilenebilir enerji yatırımlarının teknolojik yeterlilik ve yerli üretim kapasitesiyle desteklenip desteklenmediği ve enerji politikalarının insani gelişme hedefleriyle ne ölçüde entegre edildiği gibi unsurlar yer almaktadır. Örneğin; Rusya’nın enerji kompozisyonunda fosil yakıtların yüksek paya sahip olması ve yenilenebilir enerji kullanımının görece düşük seviyede kalması; Brezilya’nın toplam enerji tüketiminin %87,5’ini yenilenebilir kaynaklardan karşılaması (IEA, 2025); Türkiye’nin ise yenilenebilir enerji potansiyeline rağmen bu kaynaklardan yeterince faydalanamaması (Bağcı, 2019), söz konusu farklılıkların somut göstergeleri olarak değerlendirilebilir.

Elde edilen bulgular kapsamında, araştırmada yer alan ülkelere yönelik bazı politika önerileri oluşturmak mümkün hale gelmiştir: bu bağlamda salt iktisadi büyüme hedeflerinin doğa-insan ilişkisi üzerinde oluşturduğu yıkıcı etkilerden arınmak adına, sürdürülebilir iktisadi büyümeyi başat bir amaç haline getirmeleri; fosil yakıtların enerji kompozisyonundaki ağırlığını azaltarak yenilenebilir enerji kaynaklarına öncelik verecek politikalara yönelmeleri gerekmektedir. Bu açıdan Brezilya, izlediği enerji politikalarıyla diğer ülkeler için örnek teşkil edebilir.

Kaynakça

- Akyazı, S., & Korkmaz, İ. (2024). Yeşil Ekonomi ve İnsani Gelişme Endeksi İlişkisi: Türkiye Örneği. *İktisadi Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 34-43.
- Anand, S., & Sen, A. (1994). *Human Development Index: Methodology and Measurement*. Human Development Report Office Occasional Paper 12, UNDP, New York.
- Aydın, M. (2019). İnsani Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 33-42.
- Azam, M., Han, F., Öztürk, İ., Nur, S., Yien, L. C., & Bah, M. M. (2025). Yenilenebilir enerji tüketiminin insani gelişme üzerindeki etkileri: Asya ülkelerinden ampirik kanıtlar. *Asya ve Afrika Çalışmaları Dergisi*, 60(1), 420-441.
- Bağcı, E. (2019). Türkiye’de yenilenebilir enerji potansiyeli, üretimi, tüketimi ve cari işlemler dengesi ilişkisi. *R&S-Research Studies Anatolia Journal*, 2(4), 101-117.
- Barış, S. (2024). Beşeri Sermayenin Tasarruflar Üzerindeki Etkisi: E7 Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama. *Kesit Akademi*, 8(30), 119-141.
- Becker, G. S. (2002). Human Capital. *The Concise Encyclopedia of Economics*, 2, 1-12.
- Becker, M., Baday Yıldız, E., & Atasoy Dindaroğlu, Y. (2013). Bölgesel Beşeri Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesi: Piramit Model. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(25), 1-18.
- Beşer, M. K., Acaroğlu, H., & Güllü, M. (2017). Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi: İnsani Gelişim Endeksi Etkili mi? *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(31), 189-201. <https://doi.org/10.30794/pausbed.414814>
- Bilen, M., & Yumuşak, İ. G. (2008). Gary S. Becker’in iktisat bilimine ve beşeri sermaye teorisine katkıları. *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, 3(1), 1-14.
- Bozkurt, K., Aytaç, P., & Taş, Ö. (2024). İnsani Gelişme ve Ekonomik Büyüme: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Ampirik Bir Analiz.
- Bucak, Ç. (2021). AB15 Ülkelerinde ve Türkiye’de Ekonomik Karmaşıklık Endeksi, İnsani Gelişme Endeksi ve Karbon Emisyonu: Panel Veri Analizi. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 71-88. <https://doi.org/10.18354/esam.763411>
- Damirova, S., & Yayla, N. (2021). Çevre kirliliği ile makroekonomik belirleyicileri arasındaki ilişki: seçilmiş ülkeler için bir panel veri analizi. *International Journal of Economic & Administrative Studies*, (30).

- Denison, E. F. (1962). Education, Economic Growth, and Gaps in Information. *Journal of Political Economy*, 70(5).
- Erdem, E., & Çelik, B. (2019). İnsani Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bazı Afrika Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 13-36.
- Gönüllü, O. (2024). Ekonomik Kalkınma ve İnsani Kalkınma İlişkisi: Kırılgan Beşli Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Analiz. *İnsan ve İnsan*, 11(37), 27-40. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.1368996>
- Gürses, D. (2009). İnsani Gelişme ve Türkiye. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 339-350.
- Haq, M. U. (1995). *Reflections on Human Development*. Oxford University Press.
- Kundu, A., Mohanan, P. C., & Varghese, K. (2013). İnsani gelişmede mekansal ve sosyal eşitsizlikler: Küresel bağlamda Hindistan. *UNDP, Hindistan*.
- Mukherjee, S., & Chakraborty, D. (2010). Ekonomik büyüme ile insani gelişme arasında bir ilişki var mı? Hint devletlerinden kanıtlar. *Hint Eyaletlerinden Kanıtlar (31 Mayıs 2010)*.
- Mustain, A., Patra, I. K., & Maming, R. (2023). Pengaruh Human Development Index (HDI) Terhadap Pertumbuhan Ekonomi Luwu Raya. *Efektor*, 10(1), 54-62.
- Najmi, I. (2019). Analisis Pengaruh Pertumbuhan Ekonomi dan Pendapatan Asli Daerah Terhadap Indeks Pembangunan Manusia: Panel Data 23 Kabupaten/Kota Provinsi Aceh. *Jurnal Humaniora: Jurnal Ilmu Sosial, Ekonomi dan Hukum*, 3(1), 36-47.
- Narayan, P. K., & Narayan, S. (2005). Estimating Income and Price Elasticities of Imports for Fiji in a Cointegration Framework. *Economic Modelling*, 22(3), 423-438. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2004.06.004>
- Narayan, P. K., & Smyth, R. (2006). Higher Education, Real Income and Real Investment in China: Evidence from Granger Causality Tests. *Education Economics*, 14(1), 107-125.
- Onur, M. (2024). Toplu Konut Projelerinde Çevresel Kalite Memnuniyetini Artıran Peyzaj Çözümlemeleri: Elit Park Örneği. *The Journal of Academic Social Science*, 158(158), 219-231.
- Özdemir, D., & Duman, Ç. N. (2024). İşgücü Verimliliğinin İnsani Gelişmişlik Endeksi ile İlişkisi: OECD Örneği. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(19), 42-58. <https://doi.org/10.29157/etusbed.1462223>
- Park, J. Y. (1992). Canonical Cointegrating Regressions. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 119-143.

- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bound Testing Approaches to the Analysis of Long Run Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. <https://doi.org/10.17863/CAM.5093>
- Phillips, P. C., & Hansen, B. E. (1990). Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with I(1) Processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125.
- Shaw, D. J. (1976). ILO World Employment Conference, 1976. In *World Food Security: A History Since 1976* (pp. 222-229). London: Palgrave Macmillan UK.
- Stock, J. H., & Watson, M. W. (1993). A Simple Estimator of Cointegrating Vectors in Higher Order Integrated Systems. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 783-820.
- Sünbül, E. (2025). Türkiye’de Toplam Para Arzı ve Nominal Faiz Oranlarının Tüketici Fiyat Enflasyonu Üzerindeki Etkileri: Johansen Eşbütünleşme Testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeliyle Bir İnceleme.
- Şahin Kutlu, Ş. (2024). İnsani gelişme ve yenilenebilir enerji tüketimi çevresel sürdürülebilirlik için önemli mi? Türkiye için ampirik bir analiz. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 149-163. <https://doi.org/10.58588/aru-jfcas.1566884>
- Türköz, K. (2025). Türkiye’de Ekonomik Karmaşıklık, İnsani Gelişme ve Çevresel Bozulma Arasındaki Bağlantı: QARDL Yaklaşımından Yeni Kanıtlar. *İzmir İktisat Dergisi*, 40(1), 132-150. <https://doi.org/10.24988/ije.1491716>
- Wang, Z., Zhang, B., & Wang, B. (2018). Renewable Energy Consumption, Economic Growth and Human Development Index in Pakistan: Evidence Form Simultaneous Equation Model. *Journal of Cleaner Production*, 184, 1081-1090.
- Yıldırım, K., Mercan, M., & Kostakoğlu, S. F. (2013). Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliğinin Test Edilmesi: Zaman Serisi ve Panel Veri Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(3), 75-95.

İktisadi Büyüme ve Kamu Sağlık Harcamaları İlişkisinin Bootstrap Fourier Toda Yamamoto Nedensellik Analizi ile Yeniden İncelenmesi: Türkiye İçin 1985-2023 Dönemi

Ayşe Eryer¹

Özet

Bir ülke içerisinde yapılan sağlık harcamalarının (kamu-özel), beşeri sermayeyi güçlendirerek ekonomik büyümeye olumlu katkı sağladığı bilinmektedir. Beşeri sermayenin son yıllarda artan önemi, sağlık ve eğitim alanlarına yapılan yatırımlar ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemeyi gerekli kılmaktadır. Bu çalışmada da kamu sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, Türkiye ekonomisine ait 1985–2023 dönemi verileri kullanılarak incelenmiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini değerlendirmek amacıyla, Fourier Bootstrap Toda-Yamamoto Nedensellik Testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, kamu sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu ortaya koymaktadır.

1. Giriş

Sürdürülebilir iktisadi büyüme, günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin öncelikli temel ekonomik hedefleri arasında yer almaktadır. Ekonomik büyümenin kaynakları arasında fiziki sermaye, emek gücü ve doğal kaynakların yanı sıra teknolojik ilerleme de önemli bir yer tutmaktadır. Ancak büyümenin en temel unsurlarından biri, özellikle nitelikli işgücü bağlamında emeğin verimliliğidir. İşgücünün sağlıklı olması durumunda bireysel verimlilik düzeyi düşmekte, bu da genel üretkenliği olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Toplumda sağlık hizmetlerinin yetersizliği, bireysel ve toplumsal düzeyde üretkenlik kayıplarına yol açabilmektedir. Buna karşın, sağlık harcamalarına öncelik

1 Dr., ayse_zabun46@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6556-1605>

veren ülkelerde sağlık göstergelerinin daha iyi durumda olduğu, dolayısıyla sağlıklı nüfus yapısının üretim kapasitesini artırma potansiyelini yükselttiği gözlemlenmektedir (Neofytidou ve Fountas, 2020:2).

Solow'un (1956) ortaya koyduğu Neo-Klasik büyüme modeli, ekonomik büyümenin temel dinamikleri olarak emek ve fiziki sermaye birikimini ön plana çıkarmaktadır. Ancak 1960'lı yıllardan itibaren, beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi giderek daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. Beşeri sermaye kavramı ilk kez 1961 yılında Schultz tarafından literatüre kazandırılmıştır. Schultz'a (1961) göre beşeri sermaye, bireyin iş gücünü geliştirmeye yönelik yapılan yatırımların bütünüdür ifade etmektedir (Verulava, 2019: 57). Bu çerçevede, beşeri sermayenin oluşumuna ve gelişimine yönelik yatırımlar özellikle eğitim ve sağlık alanlarında yoğunlaşmaktadır. Bireylerin eğitim süreçlerine katılabilmeleri ve ekonomik faaliyetlerde yer alabilmeleri için ön koşul, sağlıklı bir birey olma koşuludur. Bu doğrultuda, sağlıklı bireylerden oluşan bir toplumun, ülkenin beşeri sermaye gelişimine önemli ölçüde katkı sunduğu ifade edilmektedir (Eryer, 2023:8).

Sağlık harcamaları ekonominin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmekte ve ekonomik büyümeye önemli katkılar sağlamaktadır. Geleneksel büyüme modellerinde Barro (1996) sağlığı ekonominin bir motoru olarak nitelendirmekte ve sermaye üreten bir varlık olarak değerlendirmektedir. Ayrıca sağlık alanında yapılan harcamalar ile beşeri sermayenin artırılması amaçlanmaktadır. Grosman "*sağlık talebi*" modelin de de sağlık kalitesinin sağlık harcamalarının kalitesinin ve verimliliğinin artırılmasıyla beşeri sermayenin gelişimine önemli ölçüde katkı sağlayacağı ifade edilmektedir. Sağlıklı bir birey topluma kısa vadede kazanç sağlarken, uzun vade de üretkenliğin artmasına yardımcı olmaktadır (Ata ve Eryer, 2024:177)

Ülkelerin sağlık alanındaki harcamaları, genellikle kamusal kaynaklardan ve bireysel ya da özel kuruluşlar aracılığıyla yapılan harcamalardan oluşur. Bir ülkenin sosyal refah devleti ilkesine ne ölçüde bağlı olduğu, bu harcamaların dağılımını da belirlemektedir. Sosyal refah devleti anlayışını benimseyen ülkelerde sağlık harcamalarının büyük kısmı kamu tarafından karşılanırken, bu yaklaşımdan uzak ülkelerde ise özel sektörün payının daha fazla olduğu belirtilmektedir (Giray ve Taşdelen, 2018:270).

Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi çok geniş bir literatüre sahiptir. Bu alanda gerçekleşen öncü çalışmalardan biri, Grossman (1972)'ye aittir. Bu çalışmada Grossman (1972), sağlık hizmetlerini sabit sermaye birikimi kapsamında değerlendirerek, bu hizmetlerin üretim düzeyini artırıcı etkisini vurgulamaktadır. Aynı zamanda, sağlık alanına yapılan harcamaların

birer yatırım niteliği taşıdığı ve ekonomik büyümeyi desteklediği sonucuna varmıştır. Benzer şekilde Newhouse (1977), Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın tıbbi harcamalar üzerindeki olumlu etkisini ulusal ölçekte incelemiş ve gelir düzeyinin sağlık harcamalarını artırdığını ortaya koymuştur. Sağlık yatırımları, beşeri sermaye üzerinden ekonomik büyümeyi desteklemekte; bu sayede büyüme sürecine hız kazandırmaktadır. Sağlık sektörüne yönelik altyapı yatırımları ise, sermaye birikimi ile birlikte teknolojik ilerlemeyi de teşvik ederek uzun dönemli büyüme dinamiklerini güçlendirmektedir. Bu yatırımlar sayesinde insan sermayesinde görülen gelişmeler, çalışan nüfusun yaşam standardını yükseltmekte ve toplumun daha sağlıklı, donanımlı bireylerden oluşmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla sağlık harcamalarının yalnızca ekonomik gelişmeye değil; aynı zamanda toplumsal, kültürel ve kurumsal alanlarda da ilerlemeyi destekleyerek insan odaklı kalkınmaya katkıda bulunduğu belirtilmektedir (Sarı ve diğerleri, 2021:192).

Bu çalışmada beşerî sermayenin temel unsurlarından biri olan kamu sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi Bootstrap Fourier Toda Yamamoto Nedensellik Analizi ile 1985-2023 dönemi kapsamında incelenmiştir. Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini ele alan geniş bir literatür bulunmaktadır. Ancak sağlık harcamalarının sektörel dağılımı ve ekonomik büyüme ilişkisini ele almaya çalışan çalışmalar hala sınırlı düzeydedir. Bu yüzden çalışmanın bu yönüyle ve ampirik yönüyle literatüre katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Çalışmada sırasıyla, giriş, teorik çerçeve, literatür taraması, yöntem-bulgular ele alınmış ve politika/önerilerle çalışma sonlandırılmıştır.

2. Teorik Çerçeve

2.1 Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Yönelik Kavramsal Çerçeve

Sağlık harcamaları, günümüzde sağlık ekonomisinin temel çalışma alanlarından biri haline gelmiş ve yoğun şekilde tartışılan konular arasında yerini almıştır. Aynı zamanda, ülkelerin sağlık sistemlerine ayırdığı kaynakların belirlenmesi ve uluslararası karşılaştırmalar yapılabilmesi açısından da önemli bir gösterge olarak değerlendirilmektedir (Boz ve Sur, 2015:24).

Bir ülkede belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmet miktarındaki artış olarak tanımlanan ekonomik büyüme, genel olarak bir ülke tarafından belli bir dönemde ortaya konan tüm mal ve hizmetlerin toplam piyasa değerini ifade eden Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ya da milli gelirdeki artış oranı üzerinden ölçülmektedir. (Akın, 2024:388). Ekonomik büyüme, aynı zamanda, toplumda bireylerin yaşam düzeyinin kalıcı biçimde artırılabilmesi için temel bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Bu kavram, hem iktisat literatüründe hem de ülkelerin politika gündemlerinde her zaman önemini koruyan bir olgu olarak bilinmektedir. Özellikle ülkeler arasındaki kalkınma düzeylerindeki farklılıklar dikkate alındığında, büyüme konusu gelişmekte olan ülkeler açısından çok daha kritik bir boyut kazanmaktadır (Ay vd., 2013:163).

Geleneksel Klasik iktisat öğretisinde yer alan *emek, sermaye, girişim ve doğal kaynaklardan* oluşan dört temel üretim faktörü ile günümüz dünyasının ekonomik olgularını açıklayabilmek çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Çünkü sanayileşmiş toplumların ekonomik gelişmişliğini sadece fiziki sermaye birikimiyle ve az gelişmiş toplumların gelişmemelerini de yalnızca fiziki sermaye yetersizliği ile açıklamak çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle yeni *içsel büyüme teorilerinde* ekonomik gelişmeye ve büyümeye doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunan, her türlü maddi ve maddi olmayan; *politik, örgütsel, çevresel, entelektüel, kültürel, beşeri, bilimsel, teknolojik ve sosyal* unsurlar *sermaye* olarak kabul edilmektedir (Koç ve Ata, 2012;207). Bu yaklaşıma göre bir toplumun sahip olduğu beşeri sermaye ve niteliği de o toplumun ekonomik performansının önemli bir belirleyici olarak kabul edilmektedir.

Beşeri sermaye, bireylerin bilgi, beceri, deneyim ve yetenek gibi üretken özelliklerinin zamanla gelişerek toplumda birikmesini ifade eder (Sezgin & Bozdağlıoğlu, 2017: 49). Bu kavram, eğitim süreçleri, iş yaşamı ve sosyal etkileşimler aracılığıyla edinilen olumlu nitelikleri kapsamaktadır. Daha geniş anlamda ele alındığında ise, bireylerin sahip olduğu zihinsel, fiziksel ve ruhsal yeterliliklerin yanı sıra, işine olan bağlılığı, davranışsal özellikleri ve üretim sürecine ayırabileceği zaman da beşeri sermayenin bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Keskin, 2011: 128).

Beşeri sermaye, ülkelerin ekonomik büyümesinde ve gelişmesinde önemli bir role sahiptir. Özellikle beşeri sermayenin önemli bir bileşeni olan iyi ve etkin bir sağlık sisteminin varlığı sürdürülebilir, uzun vadeli ekonomik büyüme için gerekli şartlardan biri olarak kabul edilmektedir. Ülkelerin sağlık sistemindeki iyileşmeler kısa dönemde kişilerin üretim ve tüketimini, uzun dönemde ise üretim faaliyetlerine yapılan yatırımların geri dönüşümlerini iyileştirerek ülkelerin refahına katkı sağlayabilmektedir (Ata ve Eryer, 2021; 35).

Eğitim ve sağlık, beşeri sermayenin temel unsurları arasında yer almakta ve ekonomik büyümeyi etkileyen başlıca faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle, her iki unsurun sermaye birikimi içinde birlikte ele alınması gerekmektedir. Sağlık, yalnızca bireylerin refah düzeyini ve yaşam kalitesini değil, aynı zamanda işgücü katılım oranlarını, verimliliği,

tasarruf eğilimlerini ve yatırımları da doğrudan etkilemektedir (Antonia ve Zamora, 2000:2-3). Sağlık ve eğitime yönelik yatırımlar, işgücünün üretkenliğini artırarak büyüme sürecine olumlu katkı sağlamaktadır. Nitelikli ve sağlıklı işgücüne sahip ülkeler, doğrudan yabancı yatırımlar açısından da cazip hâle gelmektedir. Bu bağlamda, sağlık hem beşeri sermayenin önemli bir bileşeni hem de ekonomik büyümenin kaynağı olarak görülürken, ekonomik büyüme de sağlık göstergelerini geliştiren bir unsur olarak karşılıklı etkileşim içinde değerlendirilmektedir (Doğan, 2016: 32; Erdoğan & Bozkurt, 2008: 26; Dağdemir, 2009: 77).

Sağlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, dört temel boyutta değerlendirilebilir. İlk olarak, sağlık düzeyindeki iyileşme, toplumun üretkenliğini artırıcı bir rol oynamaktadır. Daha sağlıklı bireylerden oluşan bir iş gücü, hem fiziksel hem de zihinsel olarak daha dayanıklı ve verimli olma eğilimindedir. İkinci olarak, sağlıklı bireyler eğitim süreçlerine daha fazla zaman ve kaynak ayırabilmekte; bu da uzun vadede daha yüksek bilişsel kapasite, artan üretkenlik ve dolayısıyla gelir düzeyinde yükselme ile sonuçlanmaktadır. Üçüncü olarak, yaşam süresindeki artış, bireylerin geleceğe yönelik yatırım kararlarını olumlu etkileyerek fiziksel sermaye birikimini teşvik etmektedir. Bu bağlamda, eğitilmiş ve sağlıklı bir iş gücü, doğrudan yabancı sermaye girişleri açısından da çekicilik oluşturmaktadır. Son olarak, bebek ve çocuk ölümlerinin azalması, çalışabilir nüfusun artışına katkı sağlayarak ekonomik büyüme üzerinde dolaylı bir etki yaratmaktadır (Bloom ve Canning, 2000: 1207).

2.2.Sağlık Harcamaları Göstergeleri ve Türkiye

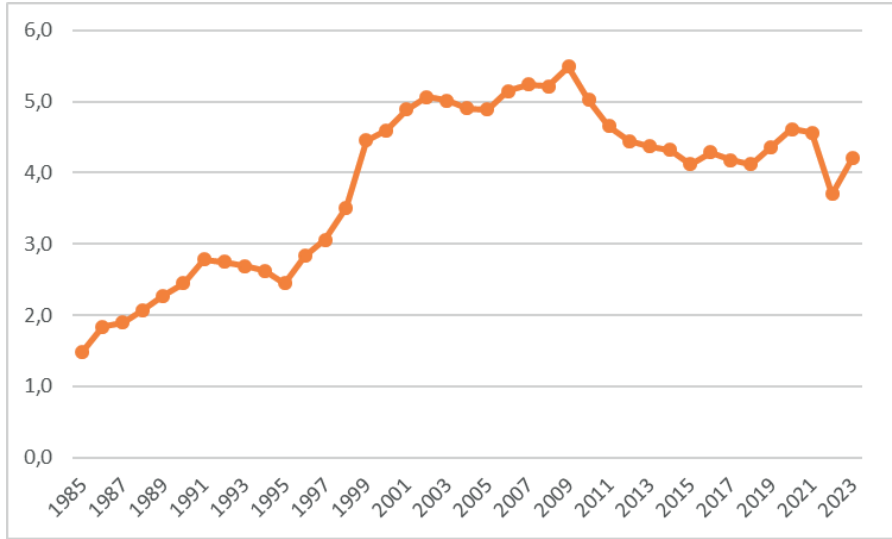
Sağlık harcaması göstergeleri olarak belirlenen öncü göstergeler ise şu şekilde ifade edilmektedir:

Bir ülkedeki sağlık harcamaları genel olarak kamu ve özel sektör harcamaları şeklinde iki ana gruba ayrılabilir. Kamu sektörü sağlık harcamaları; merkezi yönetim, yerel yönetimler ile sosyal güvenlik kurumlarının sağlık alanında gerçekleştirdiği harcamaları kapsamaktadır. Özel sektör sağlık harcamaları ise; hane halklarının doğrudan yaptığı harcamalar (cepten ödemeler), işletmelerin personeline yönelik sağlık giderleri, özel sağlık sigortası ödemeleri ve sivil toplum kuruluşları gibi gönüllü kuruluşların katkılarını içermektedir. Bu iki kesimin yaptığı sağlık harcamalarının toplamı, bir ülkenin genel sağlık harcamasını oluşturmaktadır (Yurdadoğ, 2007: 594).

Cari sağlık harcamaları, sağlık hizmetlerinin etkin biçimde sunulması ve bu hizmetlerin sürekliliğinin sağlanabilmesi için yapılan harcamaları kapsamaktadır. Bu harcamalar arasında ilaç temini, sağlık personeli ücretleri,

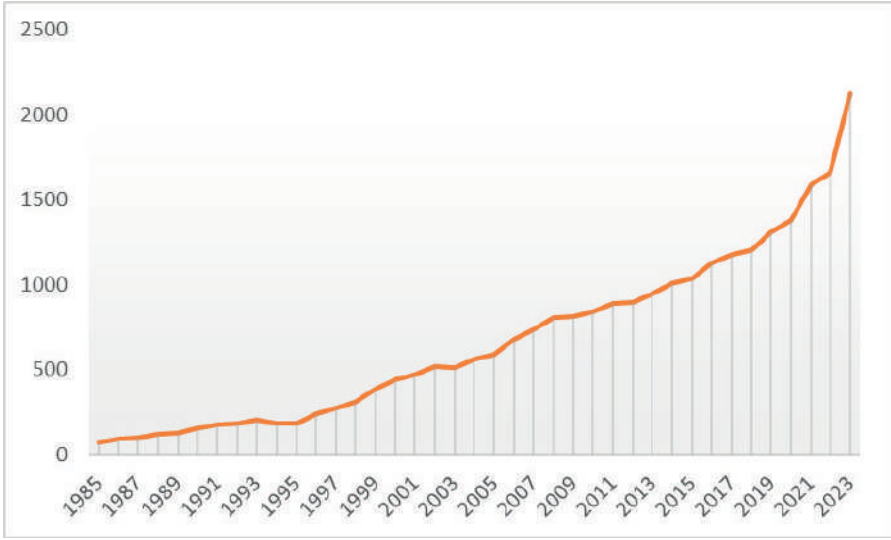
hizmet alımları, tıbbi malzemeler, sağlık yönetimi giderleri ve tıbbi testler yer almaktadır. Bu kapsamda, en yüksek payı genellikle ilaç alımları ve personel giderleri oluşturmaktadır. Buna karşılık, sağlık yatırımları ise sağlık hizmetlerinin kapsamını genişletmek ve kalitesini artırmak amacıyla yapılan harcamaları ifade eder. Bu tür yatırımlar; bina inşaatları, yenileme çalışmaları, tıbbi cihaz, ekipman ve teknolojik altyapı harcamalarını içermektedir. Yatırım harcamalarında en büyük pay genellikle sağlık tesislerinin yapımı ile ileri teknolojiye yönelik yatırımlara ayrılmaktadır (Atasever, 2014: 63).

Kısaca sağlık harcamalarına ilişkin tanımları ele alındıktan sonra Türkiye’de sağlık harcamalarının yıllar içindeki gelişim seyri grafiklerle ele alınmıştır.

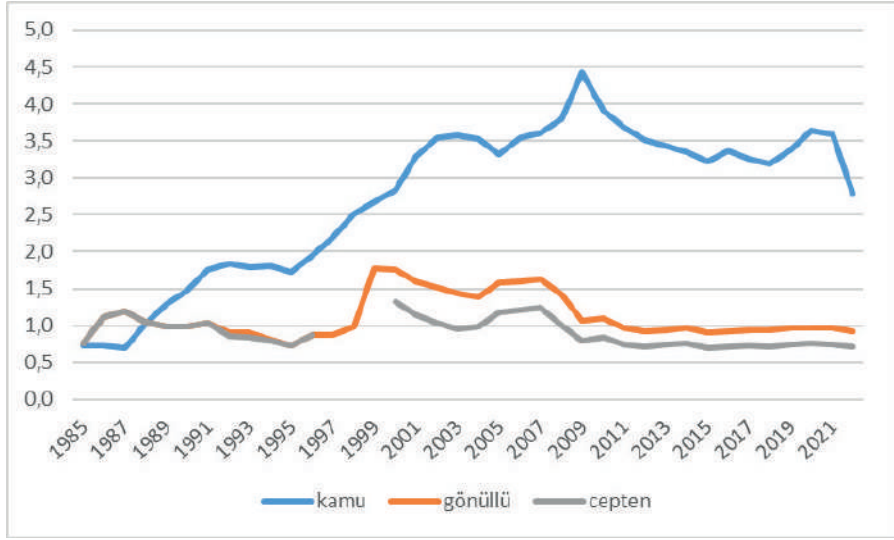
Şekil 1: Türkiye’de Toplam Sağlık Harcamalarının GSYİH içindeki Payı (OECD, Health Data, 2025)

Şekil 1’de 1985-2023 dönemi aralığında Türkiye’de sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı gösterilmiştir. Şekilde yer alan bilgilere göre, Türkiye’de sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı bazı yıllarda düşüş eğiliminde görülsede genel olarak bir artış trendi eğilimi içindedir. Sağlık için ayrılan payın en düşük 1985 yılında, en yüksek ise 2008-2009 küresel krizin yaşandığı dönemde olduğu görülmektedir.

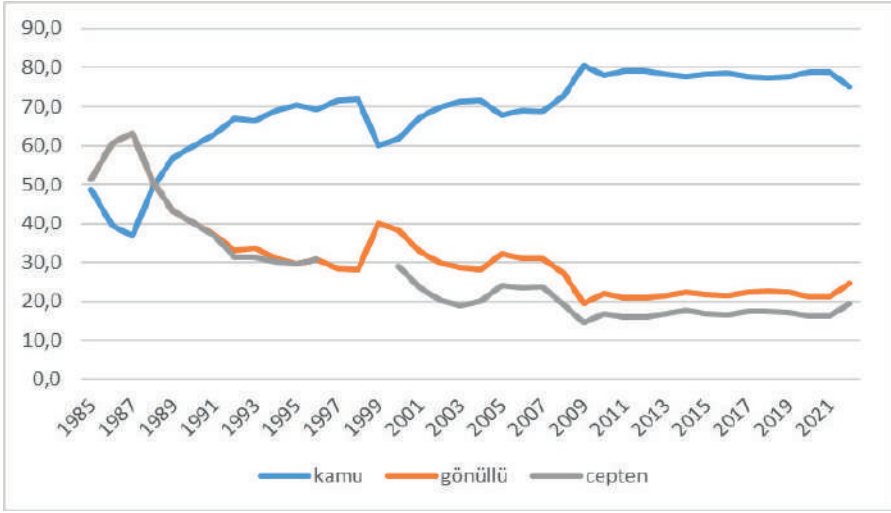
Şekil 2: Türkiye’de Toplam Sağlık Harcamaları ABD Doları Cari Fiyatlarla (OECD, Health Data, 2025)

Şekil 2 değerlendirildiğinde 1985-2023 arası dönemde kişi başı sağlık harcamalarının payı yıllar içinde artış eğilimi sergilemektedir. Ülkelerin ekonomik olarak ilerlemesi, sağlık alanında olumlu yansımalar oluşturmakta; aynı zamanda sağlıkta sağlanan gelişmeler de ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Sürekli bir değişim ve büyüme gösteren sağlık sektörü, bu doğrultuda sağlık harcamalarının da artmasına neden olmaktadır. Sağlık giderlerindeki bu yükseliş, ülkelerin kalkınmasında önemli bir rol oynamakta olup, bu nedenle sağlık alanına ayrılan kaynakların artırılması tavsiye edilmektedir (Yereli vd.,2011: 306-325).

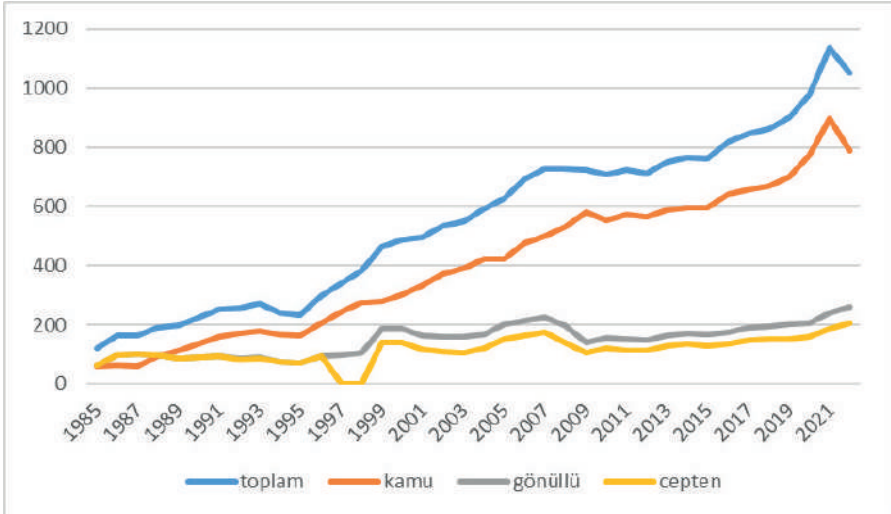
Şekil 3. Türkiye’de Kamu, Gönüllü ve Cepten Yapılan Sağlık Harcamalarının GSYİH içindeki Payı(OECD, Health Data, 2025)

Şekil 3’te Türkiye’de Kamu, gönüllü ve cepten yapılan sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı gösterilmektedir. Bu şekle göre, kamu sağlık harcamalarının payı gönüllü ve cepten yapılan sağlık harcamalarının payından yıllar içinde daha fazla olduğu görülmektedir. Şekle bakıldığında kamu sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payının 2001 yılından itibaren önemli oranda arttığı görülmektedir. Toplam sağlık harcamaları içerisinde kamu ve gönüllü sağlık harcamaları sektörün payını bilmek kadar cepten yapılan sağlık harcamalarının da payını bilmenin önemli olduğu belirtilmektedir. Bu oranlar, sosyal devlet anlayışı ekseninde devletin sorumluluklarını ne kadar yerine getirmekte olduğunu ortaya koymaktadır (Çelik, 2019:299).

Şekil 4. Türkiye’de Kamu, Gönüllü ve Cepten Yapılan Sağlık Harcamalarının Toplam Sağlık Harcamaları içindeki Payı(OECD, Health Data, 2025)

Şekil 4. Kamu, gönüllü ve cepten yapılan sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payını göstermektedir. 1989 yılına kadar gönüllü sağlık harcamalarının kamu sağlık harcamalarından daha fazla olduğu görülmekte ancak bundan sonraki dönemde kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payının gönüllü sağlık harcamalarının payından daha fazla arttığı ifade edilebilir.

Şekil 5. Türkiye’de Toplam, Kamu, Gönüllü ve Cepten Yapılan Sağlık Harcamaları ABD Doları Cari Fiyatlarla (OECD, Health Data, 2025)

Şekil 5 değerlendirildiğinde toplam sağlık harcamaları sürekli bir artış trendi eğilimindedir. Kamu sağlık harcamaları da yıllar içerisinde artmakta ve özellikle küresel sağlık krizinin olduğu dönemlerde en yüksek değerlere ulaştığı görülmektedir. Bu durum günümüz şartlarında Türkiye'nin sağlık harcamalarını kamu sektörü tarafından yapıldığını göstermektedir.

3.Literatür Araştırması

Ekonomik büyümeyi temsil eden temel göstergelerden biri olan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ile sağlık harcamaları arasındaki ilişki üzerine yapılan ampirik araştırmalar farklı bulgular ortaya koymaktadır. Bu iki değişken arasındaki nedensellik bağlantısını incelemek, kamu otoriteleri ve politika yapıcılar açısından sürdürülebilir sağlık sistemleri geliştirme ve etkin stratejiler oluşturma açısından büyük önem taşımaktadır. Gerek zaman serisi gerekse panel veri temelli analizlerde, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ve eş bütünleşme ilişkisine dair çeşitli olasılıklar tespit edilmiştir. Bazı çalışmalar bu değişkenler arasında tek yönlü bir nedensellik bulunduğunu ifade ederken, bazıları çift yönlü bir etkileşime dikkat çekmektedir. Öte yandan, kimi araştırmalarda ise iki değişken arasında anlamlı bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Aşağıdaki tabloda, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan bazılarına yer verilmiş olup özet bir tablo olarak sunumu yapılmıştır:

Tablo 1. Literatür Taraması

Yazar- yılı	Dönem/ülke(ler)	Yöntem	Sonuç
Chang ve Ying(2006)	15 OECD ülkesi/1980-1998	Panel Veri Analizi	Sağlık harcamaları ile iktisadi büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir.
Erdil ve Yetkiner(2004)	Farklı gelir grubundaki 75 ülke/1990-2000	Panel VAR Analizi	Yapılan analizlerde, yüksek gelir grubundaki ülkelerde sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi tek yönlü olarak etkilediği, buna karşılık düşük ve orta gelirli ülkelerde ise ekonomik büyümenin sağlık harcamaları üzerinde tek yönlü bir nedensel etki oluşturduğu belirlenmiştir.
Pradhan (2011)	11 OECD ülkesi/1961-2007	Panel Nedensellik Analizi	Yapılan nedensellik analizi sonucunda değişkenler arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir.
Yardımcıoğlu(2012)	25 OECD ülkesi/1975-2008	Eş bütünleşme ve nedensellik analizi	Ampirik bulgulara çift yönlü bir nedensellik elde edilmiştir.
Elmi ve Sadeghi(2012)	20 Gelişmekte olan Ülke/1990-2009	Panel eş Bütünleşme ve Nedensellik Analizi	Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında kısa dönemde tek yönlü, uzun dönemde çift yönlü ilişki olduğu görülmüştür.

Öztürk ve Topçu(2014)	G-8 ülkeleri/1975-2012	Panel Eş bütünleşme ve nedensellik analizi	Sağlık harcamaları ve iktisadi büyüme arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı belirlenmiştir.
Ayuba(2014)	Nijerya/1990-2009	Granger Nedensellik Analizi	İktisadi büyümeden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü bir ilişki bulgular arasında yer almaktadır
Akıncı ve Tuncer(2016)	Türkiye/2006-2016	Eş bütünleşme ve nedensellik Analizi	Değişkenler arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir.
Khan vd.(2016)	Seçilmiş SAARCH ülkeleri/195-2012	Panel Veri Analizi	Panel veri analizi sonucunda, iktisadi büyüme ve sağlık harcamaları arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı belirlenmiştir.
Topallı (2016)	Brezilya, Arjantin, Çin, Japonya, Hindistan, Güney Kore ve Türkiye/1975-2013	Panel eş bütünleşme ve nedensellik analizi	Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik elde edilmiştir.
Saraçoğlu ve Songur(2017)	10 Avrasya Ülkesi/1995-2014		Sağlık ve kişi başı gelir arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığı bulgular arasında yer almaktadır.
Çelik (2020)	G20/2000-2016	Panel Nedensellik Analizi	Ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı bulgular arasında yer almaktadır.
Sarı., vd(2021)	16 EURO ülkesi/2000-2018	Panel Eş bütünleşme ve Nedensellik analizi	Panel veri analizi sonucunda sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı elde edilmiştir. Ayrıca bulgularda değişkenler arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir.
Konat(2021)	17 OECD ülkesi/1976-2017	Hatemi J (2018) Nedensellik Analizi	Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme negatif şokları arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Sağdıç ve Yıldız (2021)	Türkiye 81 il/2004-2016	Panel Veri Analizi	Ampirik sonuçlarda kamu sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında olumlu bir ilişkinin olduğu doğrulanmıştır.
Emrirkadı(2022)	D-8 ülkeleri/2000-2019	Panel Veri Analizi	Ampirik bulgularda çift yönlü bir nedensellik ilişkisi elde edilmiştir.
Bayar(2023)	Türkiye/1975-2021	Fourier Eş Bütünleşme Analizi	Ele alınan değişkenler için karşılıklı bir nedensellik ilişkisi elde edilmiştir.
Geyik vd.(2024)	35 OECD ülkesi/2001-2020	Panel Veri Analizi	Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında kısa dönemde bir ilişki elde edilememişken, orta ve uzun vadede pozitif bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

4. Metodoloji, Veri Seti Özellikleri ve Ampirik Bulgular

4.1. Veri Seti ve Özellikleri

Bu çalışmada Türkiye için kamu sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi 1985-2023 dönemi veri seti kullanılarak Bootstrap Fourier Toda Yamamoto Nedensellik analizi kapsamında incelenmiştir. Modelde kullanılan değişkenlere Dünya Bankası ve OECD veri tabanından ulaşılmıştır. Değişkenlere ilişkin özellikler Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Değişkenler ve Açıklamaları

Değişkenler	Açıklamaları	Kaynak ve Dönem
LGSYH	Logaritmik Kişi Başı GSYİH(ABD \$)	1985-2023/WDI
LKSH	Logaritmik Kamu Sağlık Harcamaları(%GSYH)	1985-2023/OECD

Kamu sağlık harcamaları ve iktisadi büyüme ilişkisinin araştırıldığı çalışmada model (1) kullanılmıştır.

$$LGSYİH_t = \alpha_0 + \beta_1 LKSH_t + u_t \quad (1)$$

Denklemden (1) yer alan α_0 sabit katsayıyı, LKSH, kamu sağlık harcamalarını ve LGSYİH iktisadi büyümeyi temsil etmektedir

4.2. Metodoloji

4.2.1 Christopolous ve Leon Ledesma(2010) Fourier ADF Birim Kök Testi

Fourier tabanlı birim kök testi, Christopoulos ve Leon Ledesma (2010) tarafından literatüre kazandırılmış bir yöntemde, değişkenlerde olabilecek yumuşak geçişlerin ve yapısal kırılmaların keskin bir biçimde ele alınmasını sağlamaktadır. Bilhassa, yapısal kırılmaların sayısının tam olarak belirlenemediği durumlarda, Fourier tabanlı ADF birim kök testi, bilinmeyen fonksiyonel yapıları inceleyebilme avantajı sunar. Testin modelinde trigonometrik terimler kullanılarak doğrusal olmayan yapılar ve yapısal kırılmalar bir arada ele alınmaktadır. Bu test, Becker, Enders ve Lee (2006) tarafından geliştirilen KPSS testinin Fourier yöntemiyle ADF birim kök testi için uyarlanmış bir versiyon olarak (Christopoulos ve Leon-Ledesma, 2010: 1081). Christopoulos ve Leon Ledesma (2010), doğrusal olmayan formlar ve yapısal kırılmaları aynı anda dikkate alarak, testin fonksiyonel yapısını Model 1 şeklinde tanımlamışlardır.

$$y_t = \alpha + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi k}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi k}{T}\right) + v_t \quad (1)$$

Geliştirilen FADF birim kök testinde, iki aşamalı bir yaklaşım kullanılmaktadır. İlk aşama, Model 1’de verilen denklemin tahmin edilmesidir. Bu aşamada, en küçük kareler yöntemiyle k frekans sayısının tahmin edilmesi önemli bir adımdır. Christopoulos ve Leon-Ledesma (2010) tarafından önerilen yöntemde, k değeri 1 ile 5 arasında değişebilmektedir ve bu değer, kalıntı kareler toplamını (KKT) minimize eden değer olarak kabul edilmektedir. Testin ikinci aşamasında ise, Model 2’de belirtilen kalıntılar elde edilmektedir.

$$\hat{v}_t = y_t - \hat{\alpha} - \hat{\gamma}_1 \sin\left(\frac{2\pi k}{T}\right) - \hat{\gamma}_2 \cos\left(\frac{2\pi k}{T}\right) \quad (2)$$

Birim kökün araştırılmasında elde edilen bu kalıntılara ADF testi uygulanmaktadır. Aşağıda gösterilen test regresyonu dikkate alınmaktadır:

$$\Delta \hat{v}_t = \delta \hat{v}_{t-1} + \sum_{i=1}^m \Delta \hat{v}_{t-i} + \varphi_t \quad (3)$$

Denklem 3’te, test regresyonu en küçük kareler yöntemiyle tahmin edildikten sonra, birim kök içeren sıfır hipotezi ile durağanlığı belirten alternatif hipotez arasında bir test yapılır Hesaplanan FADF test istatistiği, mutlak değeri itibariyle Christopoulos ve Leon-Ledesma (2010) tarafından belirlenen kritik değerlerden ile kıyaslanır. FADF testine yönelik sonuçların değerlendirilmesinden F istatistiği kullanılmaktadır. Bu testte trigonometrik terimlerin anlamlı olup olmadığı $H_0: \alpha_1 = \alpha_2 = 0$ sınanmakta ve teste ilişkin kritik değerler Becker vd.(2006) çalışmasındaki kritik değerlerle karşılaştırılmaktadır (Şahin Kutlu, 2023:532)

4.2.2. Fourier Bootstrap Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Fourier Toda-Yamamoto (2016) nedensellik testi ise Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testinin geliştirilmiş bir versiyonudur. Bu testte, modelin açıklayıcılığı amacıyla serilerdeki yapısal kırılmalar için vektör otoregresyon modeline fourier fonksiyonu eklenmiştir. Testin uygulanabilmesi için önce uygun optimal gecikme uzunluğu ve fourier frekans değeri belirlenmektedir. Fourier Toda-Yamamoto (2016) nedensellik testi modeli Eşitlik 2 ve 3’te belirtilmiştir (Nazhoğlu, vd.(2016:168-175).

$$y_t = \delta_1 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{i=1}^{k+d\max} \alpha_{1i} y_{t-i} + \sum_{j=1}^{k+d\max} \beta_{1j} x_{t-j} + \varepsilon_{1t}$$

$$H_0 : \beta_{1j} = 0$$

$$H_1 : \beta_{1j} \neq 0$$

$$x_t = \delta_2 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{i=1}^{k+d\max} \alpha_{2i} x_{t-i} + \sum_{j=1}^{k+d\max} \beta_{2j} y_{t-j} + \varepsilon_{2t}$$

$$H_0 : \beta_{2j} = 0$$

$$H_1 : \beta_{2j} \neq 0$$

Denklemlerde yer alan X_t ve Y_t değişkenleri göstermektedir. k optimal gecikme uzunluğunu, $d\max$ ise, değişkenlerin maksimum bütünleşme derecelerini temsil etmektedir. Denklemlerde yer alan $\sin$ ve $\cos$ yapısal değişikliklerin etkisini yakalayan parametreler olarak değerlendirilmektedir. Burada gösterilen k ise artık kareler toplamını minimize eden optimal frekansı göstermektedir (Nazlıoğlu, vd.(2016:168-175).

Fourier Toda-Yamamoto (2016) nedensellik testinin sıfır hipotezi ' $\beta = 0$ (Seriler arasında nedensellik ilişkisi yoktur)' şeklindedir.

4.3.Bulgular

4.3.1.Birim Kök Test Sonuçları

Birim kök testleri, zaman serisi analizlerinde verilerin durağanlık özelliklerini incelemek amacıyla kullanılan yöntemlerdir. Serilerin durağan olup olmadığını tespit etmek, analizlerin doğruluğu açısından büyük önem taşımaktadır. Zira durağan olmayan verilerle yapılan analizler, güvenilir sonuçlar üretmeyebilir ve modelde sahte regresyon gibi sorunlara neden olabilir. Bu nedenle, birim kök testlerinin uygulanması, elde edilen bulguların geçerliliği ve analizlerin tutarlılığı açısından kritik bir gerekliliktir. Çalışma kapsamında ele alınan değişkenlerin birim kök sürecine sahip olup olmadıklarını belirlemek için Augmented Dickey -Fuller (ADF) birim kök testi tercih edilmiştir. Ayrıca değişkenlere araştırma sürecinde kullanılan ve ADF birim kök testine göre güçlü olduğu kabul edilen bir diğer birim kök testi Christopolous ve Leon Ledesma Fourier (2010) ADF testinden de yararlanılmıştır. ADF ve Fourier ADF birim kök test sonuçları Tablo 3 ve 4'te gösterilmektedir.

Tablo 3. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	Düzey			
	Sabitli		Sabitli ve Trendli model	
	t-ist	Olasılık	t-ist	Olasılık
LKSH	-2.259	0.1897	-2.334	0.4064
LGSYH	-0.177	0.9675	-2.429	0.3592
	1. Fark			
Δ LKSH	-5.237	0.000	-5.624	0.000
Δ LGSYH	-6.455	0.000	-6.423	0.000

Not: sabitli model kritik değerler %1, %5, %10 için -3.61, -2.94, -2.60, sabitli trendli model; -4.21, -3.53, -3.19

Tablo 4. Cristopoulos Leon Ledesma (2010) Fourier ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Sabitli Model				Gecikme Uzunluğu
	Min.SRR	k	FADF test İstatistiği	F istatistiği	
LKSH	19.03482	1	-0.37972	23.770	1
LGSYH	3.85911	1	0.51443	27.5845	1
	Sabitli Trendli Model				
LKSH	0.47609	1	-3.24561	55.154	1
LGSYH	0.05860	1	-3.94072	14.3924	1

Not: Araştırmanın T gözlem sayısı dikkate alınarak %5 anlamlılık düzeyinde 1, 2, 3, 4 ve 5 frekans sayısı için kritik değerler sırasıyla -3.85, -3.28, -3.06, -2.93 ve -2.90 şeklindedir. Sabitli ve trendli model için %5 anlamlılık düzeyinde 1, 2, 3, 4 ve 5 frekans sayısı için kritik değerler sırasıyla -4.46; -4.14; -3.83; -3.70; -3.63'tür. Trigonometrik terimlerin anlamlılığını test etmek için kullanılacak kritik değer ise %5 anlamlılık düzeyinde sabitli model için 4.929, sabitli ve trendli model için 4.972 şeklindedir.

Modelde yer alan değişkenlerin seviye değerleri, hem ADF hem de Fourier ADF testlerine göre sabit terimli ve sabitli & trendli modellerde durağan değildir. ADF birim kök testi sonuçları, serilerin düzeyde birim kök taşıdığını ortaya koymuştur. Bu durumu desteklemek amacıyla Fourier ADF birim kök testi de uygulanmıştır. Tablo 2'de sunulan Fourier ADF test sonuçlarına göre, serilerin düzey değerlerine ait hesaplanan FADF test istatistiklerinin mutlak değerleri, belirlenen frekanslara göre elde edilen kritik değerlerin altında kalmıştır. Bu doğrultuda, serilerin durağan olmadığına işaret eden 'birim kök mevcuttur' şeklindeki sıfır hipotezi reddedilememiştir. Elde edilen bulgular, serilerin düzeyde birim kök içerdiğini göstermektedir.

Ancak, modelde yer alan değişkenlerin birinci farkları alındığında, tüm serilerin aynı dereceden durağan hâle geldiği belirlenmiştir.

4.3.2. Fourier Bootstrap Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Çalışmanın bu bölümünde kamu sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek için kullanılan nedensellik analizi bulguları yer almaktadır.

Tablo 5. Fourier Bootstrap Toda Yamamoto Nedensellik Analizi Sonuçları

H0	k	l	Test ist	Bootstrap Olasılık
LKSH→LGSYH	3	1	236.59	0.000*
LGSYH→LKSH	3	1	64.961	0.030**

*Not: *, ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık seviyesini temsil etmektedir. olasılık değerleri 10.000 simülasyon kullanılarak elde edilmiştir. k uygun frekans sayısını göstermekte, l ise uygun gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.*

Tablo 5'e aktarılan Fourier Bootstrap Toda Yamamoto Nedensellik Analizi çerçevesinde kamu sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde çift yönlü bir nedensellik bulgusu elde edilmiştir. Sağlık ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında çift yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda, kalıcı ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme hedefleyen ülkelerin sağlık hizmetlerine yönelik harcamaların artırılması ve bu alana yönelik politikaların geliştirilmesi önerilebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada beşerî sermayenin temel unsurlarından biri olan kamu sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Fourier Bootstrap Toda Yamamoto Nedensellik Analizi çerçevesinde incelenmiştir. 1985-2023 dönemi veri setinin kullanıldığı çalışmada öncelikle değişkenlerin durağanlık düzeyleri geleneksel ADF ve Fourier ADF birim kök testi incelenmiş ve değişkenlerin birinci farkında durağan hale geldiği belirlenmiştir. Çalışmada, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini daha sağlıklı bir şekilde ortaya koyabilmek amacıyla, diğer nedensellik testlerine göre güvenilir sonuçlar sunan Fourier Bootstrap Toda-Yamamoto nedensellik testi tercih edilmiştir. Kamu sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında anlamlılık düzeylerinde çift yönlü bir nedensellik bulgusu elde edilmiştir. Elde edilen bulgular literatürde yer alan Yardımcıoğlu (2012), Konat (2021), Sarı vd.(2021) ve Emirkadı (2022) çalışmaları ile örtüşmektedir.

Ekonomiler için en önemli iktisadi hedef, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme trendini gerçekleştirmektir. Günümüz ekonomik büyüme yaklaşımlarında beşeri sermaye, büyümenin en önemli bileşenlerinden biri olarak kabul görmektedir. Bu bakış açısına göre, beşeri sermaye ve onu etkileyen koşullar, dolaylı olarak ekonomik büyüme çalışmalarında önemli köşe taşlarını oluşturmaktadır. Toplum sağlığı, beşerî sermayenin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmekte ve aynı zamanda bu sermayenin gelişimine önemli katkılar sunmaktadır. Ekonomik açıdan ileri düzeyde olan ülkelerde sağlık harcamalarına ayrılan kaynaklar daha fazladır ve bu durum, toplumun sağlık bilincinin artmasına da olanak tanımaktadır. Sağlık alanında yapılan yatırımların kısıtlanmaması ve toplumun sağlık konusunda bilinçli hale gelmesi, iş gücü verimliliğini artırmakta ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi desteklemektedir.

Türkiye’de sağlık alanına yapılan harcamaların artırılması, hem toplumsal refahın yükseltilmesi hem de ekonomik kalkınmanın desteklenmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır. Türkiye’de kamu sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensel bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgu, sağlık harcamalarının yalnızca ekonomik büyümeyi etkilemediğini, aynı zamanda ekonomik büyümenin de kamu sağlık harcamaları üzerinde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Bu doğrultuda; sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı ilişki dikkate alındığında kamu sağlık harcamalarının sadece sosyal bir harcama değil aynı zamanda ekonomik bir değişken olarak da değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim, sağlık alt yapısına ilişkin yatırımların artırılması, kırsal ve sağlık açısından dezavantajlı kesimlerde sağlık hizmetlerine erişimin sağlanması için gereken önlemler alınabilir.

Beşeri sermayenin temel unsurlarından biri olan sağlık hizmeti kalitesi donanımlı sağlık personeli ile doğrudan bir ilişki içinde bulunmaktadır. Bu yüzden kamu sağlık harcamaları içerisinde nitelikli sağlık personelinin yetiştirilmesi için bu alan yönelik harcamaların artırılması önerilebilir. Kamu sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki karşılıklı ilişkinin elde edilmiş olması, bu iki değişkenin birbirinden bağımsız olmadığını birlikte hareket etmesi gerektiğini göstermektedir. Sürdürülebilir büyüme hedeflerinde sağlık hizmetleri sektörü yatırımları, beşeri sermaye gelişimi ve kalkınma planlarıyla beraber ele alınmalı, sektörler arası ilişkiler güçlendirilmelidir. Ancak sağlık harcamalarını her zaman artırmak yeterli politika olmayabilir; aynı zamanda bu harcamaların verimli, etkili ve amaca uygun kullanılması gereklidir. Dolayısıyla sağlık harcamalarının çıktı ve sonuç odaklı analizlerle düzenli olarak ele alınması, sağlık hizmetleri kaynaklarının daha etkin ve verimli alanlarda kullanılmasını sağlayacak ve sağlık alanında verimlilik artışı sağlayarak iktisadi büyümeye katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akıncı, A. ve Tuncer, G. (2016). Türkiye’de Sağlık Harcamaları İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 102, 47-61.
- Akın, F. (2024). D-8 Ülkelerinde İhracat Çeşitliliği, Ekonomik Büyüme ve Ekolojik Ayak İzi İlişkisi: Ampirik Bir Analiz. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi(37), 384-405. <https://doi.org/10.54600/igdirsosbilder.1493966>
- Ay, A., Kızılkaya, O. & Koçak, E., (2013). Sağlık Göstergeleri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, Türkiye Örneği, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6 (1), 163-172
- Antonio, J. ve Zamora, C., (2000). Investment in Health and Economic Growth, A Perspective From Latin America And The Caribbean, Xxxv Meeting of The Advisory Committee on Health Research, Havana, Cuba, 17-19 July, Division of Health and Human Development, Washington, Dc
- Ata, A. Y. ve A. Eryer, (2024). Sağlık Harcamaları ve Gelir Dağılımının Bebek Ölüm Hızı Üzerine Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2024 21(1) 174–189.
- Ata, A. Y. ve A. Eryer, (2021). Sağlık Harcamaları ve Gelir Dağılımının Sağlık Statüsü Üzerindeki Etkisi: MINT Ülkeleri Örneği, Karadeniz Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2 (2) 2021, 32-49.
- Atasever, M. (2014). Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Finansmanı ve Sağlık Harcamalarının Analizi 2002-2013 Dönemi, Bakanlık Yayın No, 983, Ankara, 293s.
- Ayuba, A. J. (2014). The Relationship between Public Social Expenditure and Economic Growth in Nigeria: An Empirical Analysis, *International Journal Of Finance and Accounting*, 3(3), 185-191. [Http://Article.Sapub.Org/10.5923.J.İjfa.20140303.05.Html](http://Article.Sapub.Org/10.5923.J.İjfa.20140303.05.Html)
- Bayar, İ. (2023). Türkiye’nin Ekonomik Büyümesinde Sağlık Harcamalarının Etkisi: Fourier Birim Kök ve Eşbütünlük Testinden Kanıtlar. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 127-146. <https://doi.org/10.18657/Yonveck.1360267>
- Becker, R., Endes, W. ve Lee, J. (2006). A Stationarity Test in the Presence of An Unknown Number Of Smooth Breaks, *Journal of Time Series Analysis*, 3(5), s. 381-409.
- Bloom, D. E. & Canning, D. (2000). The Health and Wealth Of Nations. *Science*, 287(5456), 1207-1209.
- Boz, C. ve Sur, H., (2016). Avrupa Birliği Üyesi Ve Aday Ülkelerin Sağlık Harcamaları Açısından Benzerlik ve Farklılık Analizi, *Sosyal Güvençe Dergisi*, 9, 23-46.

- Chang, K., ve Ying, Y. H. (2006). Economic Growth, Human Capital Investment, and Health Expenditure: A Study of OECD Countries. *Hitotsubashi Journal Of Economics*, 1-16.
- Christopoulos, D. K., ve Leon-Ledesma, M. A. (2010). Smooth Breaks and Non-Linear Mean Reversion: Post-Bretton Woods Real Exchange Rates. *Journal of International Money and Finance*, 29(6), 1076-1093. DOI: 10.1016/j.jimonfin.2010.01.007
- Çelik, Y. (2019). *Sağlık Ekonomisi, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 358s
- Çelik A. (2020). G20 Ülkelerinde Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 27(1), 1-20.
- Dağdemir, Ö., (2009). Sağlık ve Ekonomik Büyüme, 1960-2005 Döneminde Gelişmekte Olan Ülkelerde Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Analizi, *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*, 64 (2), 75-96.
- Doğan, G. (2016). Verimlilik, Ekonomik Büyüme ve Sağlık İlişkisi; Türkiye İçin Doğrusal Olmayan Nedensellik Testi, *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 23-50
- Elmi, M. Z. ve Sadeghi, S., (2012). Health Care Expenditures and Economic Growth in Developing Countries: Panel Co-Integration And Causality, *Middle-East Journal Of Scientific Research* 12 (1),88-91
- Erdil, E. ve Yetkiner, I. H. (2004). A Panel Data Approach For Income- Health Causality, The Economics Of Health Reforms, (Ed. J.N. Yfantopoulos), No: 38, 701-724. <https://Www2.Uni-Hamburg.De/Wiss/Fb/15/Sustainability/Yetkiner/Papers/Fnu47.Pdf> Erişim T: 02.02. 2017
- Emirkadı, Ö. (2022). D8 Ülkelerinde Sağlık Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 241-252
- Erdoğan, S. ve Bozkurt, H., (2008). Türkiye’de Yaşam Beklentisi-Ekonomik Büyüme İlişkisi, Ardl Modeli İle Bir Analiz, *The Journal Of Knowledge Economy & Knowledge Management*, 3, 25-38
- Eryer, A. (2023). Seçilmiş Sağlık Göstergeleri Bakımından Sağlık Yakınsamasının Panel Birim Kök Testi İle Tahmini: Gelişmiş Ekonomilerden Kanıtlar. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(1), 7-14. <https://Doi.Org/10.38057/Bifd.1163256>
- Geyik, O., Şeren, G. Y., ve Iliman, T. (2024). Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Oecd Ülkelerinden Kanıtlar. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(36), 92-115. <https://Doi.Org/10.15182/Diclesosbed.1415072>
- Giray, F. ve Taşdelen, S. (2018). Kamu ve Özel Sektör Sağlık Harcamalarının Gsyh İçinde Payının Değerlendirilmesi: Türkiye ve OECD Karşılaştırma-

- s1. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(4), 269-290.
<https://doi.org/10.18026/Cbayarsos.505980>
- Grosman, M. (1972). On The Concept of Health Capital and The Demand for Health. *Journal Of Political Economy*, 80(2), 223-55.
- Keskin, A. (2011). Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25 (3-4), 125-153
- Khan, H. N., Khan, M. A., Razli, R. B., Shehzada, G., Krebs, K. L. ve Sarvgahad, N. (2016). Health Care Expenditure and Economic Growth In Sarc Countries (1995–2012): A Panel Causality Analysis. *Applied Research in Quality of Life*, 11(3), 639–661.
- Koç, A. ve Ata, A. Y. (2012). Sosyal Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: AB Ülkeleri ve Türkiye Üzerine Ampirik Bir İnceleme, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.17, S.1, s.199-218.
- Konat, G.(2021). Sağlık Harcaması ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:OECD Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi, *Journal Of Yaşar University*, 16(61), 348-360.
- Lucas, E. R. (1988). On The Mechanics of Economic Development, *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
- Nazlıoğlu, S., Gormus, N. A. ve Soytas, U. (2016). Oil Prices and Real Estate Investment Trusts (Reits): Gradual-Shift Causality And Volatility Transmission Analysis. *Energy Economics*, 60, 168-175.
- Newhose, J. (1977). Medical Care Expenditure: A Cross National Survey. *Journal Of Human Resources*, 12(1), 115-125.
- Neofytidou, A. ve Fountas, S. (2020). The Impact of Health on GDP: A Panel Data Investigation. *J. Econ. Asymmetries* 21, E00139. <https://doi.org/10.1016/J. Jeca.2019.E00139>.
- OECD(2025). OECD, (2019). Oecd Health Statistics 2025, <https://data-explorer.oecd.org/>
- Öztürk, S. Ve Topçu, E. (2014). Health Expenditures and Economic Growth: Evidence from G8 Countries. *International Journal Of Economics And Empirical Research*, 2(7), 262- 267.
- Pradhan, R.P. (2011). Effects Of Health Spending On Economic Growth: A Time Series Approach. *Decision*, 38(2),68-83.
- Şahin Kutlu, Ş. (2023). Türkiye’de Genç Kadın İşsizliğinde Histeri Etkisi: Fourier ADF Testinden Kanıtlar. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 526-537 doi: 10.11616/asbi.1218456
- Topallı, N. (2016). G20 Ülkelerinde İhracat, Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (29), 193-206.

- Tunalı Sarı, H.N., Özkan, E ve Yıldırım, S. (2021). Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Euro Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi. *İzmir İktisat Dergisi*. 36(1). 191-210. Doi: 10.24988/İjc. 202136113
- Sağdıç, E. N. ve Yıldız, F. (2021). Türkiye’de Kamu Sağlık Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 14-31.
- Saraçoğlu, S. ve Songur, M. (2017). Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Avrasya Ülkeleri Örneği. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(16), 353-372.
- Schultz T W (1961) Investment in Human Capital. *The American Economic Review* 51(1): 1-17.
- Sezgin, Y. ve Bozdağlıoğlu, E.Y. (2017). Türkiye’de Beşeri Sermayenin Durumu (2005-2015), *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 48-67.
- Ünsal, E. M. (2013). Makro İktisat, Genişletilmiş 10. Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara, 759 S.
- Verulava T. (2019) Health Capital, Primary Health Care and Economic Growth. *Eastern Journal Of Medicine* 24(1), 57-62
- Yardımcıoğlu, F. (2012). OECD Ülkelerinde Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Bir İncelemesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 27-47.
- Yereli, A. B., Kobal, İ. ve Köktaş, A. M. (2010). Türkiye’de Sağlık Piyasasının Düzenlenmesi ve Denetlenmesi Gereği. *Finans, Politik Ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, (4), 5-20.
- Yurdadoğ, V.(2007) Türkiye’de Sağlık Harcamalarının Finansmanı ve Analizi, Çukurova Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 591-610

Ekonomik Politika Belirsizliğinin Firma Büyümesine Etkisi: Türkiye Örneği

N. Barış Vardar¹

Mehtap Isık²

Gözde Erhan³

Atilla Çifter⁴

Özet

Bu çalışma, ekonomik politika belirsizliğinin (EPB) firma büyümesi üzerindeki etkisini Türkiye örneği üzerinden incelemektedir. Araştırmada, 2010 yılı birinci çeyreğinden 2023 yılı dördüncü çeyreğine kadar olan döneme ait, Türkiye’de faaliyet gösteren 227 firmaya ilişkin çeyrek dönemlik panel veri seti kullanılmıştır. Firma büyümesi, net satışlardaki yıllık yüzde değişim ile ölçülmüş ve modelin bağımlı değişkeni olarak belirlenmiştir. Ekonomik politika belirsizliği endeksi ile birlikte toplam varlık büyümesi, sabit varlık artışı, borçlardaki değişim, GSYİH büyümesi, ihracat artışı ve kredi faiz oranındaki değişim gibi hem mikro hem de makroekonomik kontrol değişkenleri de modele dahil edilmiştir. Modelde sabit etkiler yöntemi tercih edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, EPB’nin firma büyümesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Zaman etkilerinin modele dahil edildiğinde de EPB’nin etkisinin kalıcılık göstermesi, bu etkinin yapısal nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca geçmiş dönem performansı, sabit varlık büyümesi ve GSYİH artışı gibi unsurlar firma büyümesini pozitif yönde etkilerken, kredi faiz oranındaki artışlar olumsuz yönde etkilemektedir. Bu sonuçlar, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde EPB’nin firmalar için ciddi bir dışsal risk unsuru olduğunu göstermekte, politika yapıcılar açısından da öngörülebilir ve istikrarlı

1 Dr. Öğr. Üyesi, Altınbaş Üniversitesi, nevzat.vardar@altinbas.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9086-1821

2 Dr. Öğr. Üyesi, Boğaziçi Üniversitesi, ozcanli@bogazici.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5210-4480

3 Doç Dr., Boğaziçi Üniversitesi, gozde.erhan@bogazici.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3307-3762

4 Doç Dr., Altınbaş Üniversitesi, atilla.cifter@altinbas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4365-742X

ekonomik düzenlemelerin gerekliliğine işaret etmektedir. Çalışma, EPB'nin mikro düzeydeki sonuçlarını Türkiye örneği üzerinden detaylı bir şekilde ortaya koyarak literatüre önemli bir katkı sunmaktadır.

1. Giriş

Son yıllarda küresel düzeyde yaşanan ticaret savaşları, pandemi, iklim krizleri, enerji darboğazları, bölgesel çatışmalar, siyasi kutuplaşmalar ve göç hareketleri, piyasalarda var olan belirsizlikleri arttırarak ekonomik ve politik kararların merkezine yerleştirmiştir. Bu gelişmeler hem gelişmiş ülkelerin hem de kırılgan yapıya sahip gelişmekte olan ekonomilerin karşı karşıya kaldığı temel risk alanlarını genişletmiştir. Öngörülebilirliğin azalması karar alıcıların yatırım, üretim, istihdam ve büyüme stratejilerini ertelenmelerine veya yeniden şekillendirilmelerine neden olmaktadır. Türkiye gibi ekonomik bir dönüşüm sürecinde olan ülkelerde ise söz konusu gelişmeler, firmaların uzun vadeli planlama ve sermaye tahsisi gibi alanlarda daha yüksek bir düzeyde belirsizlik ile karşı karşıya kalmalarına yol açmaktadır. Bu çok boyutlu belirsizlik ortamında, özellikle hükümet politikalarının gelecekte nasıl şekilleneceğine dair öngörü eksikliği; işletmelerin ve bireylerin yatırım, üretim ve harcama kararlarını ertelemesine neden olmaktadır. Bu durum, risk algılarının yanı sıra piyasa aktörlerinin güven düzeyini de doğrudan etkilemektedir. Ekonomik politika belirsizliği, bu yönüyle ekonomik aktörleri karar almaktan alıkoyan ve risk primlerinin yükselmesine neden olan özgün bir ekonomik risk sınıfı olarak tanımlanmaktadır (Cioffi-Revilla, 1998; Baker vd., 2016). Bu etkilerin ölçülmesi ve sistematik olarak analiz edilmesi gerekliliği, son yıllarda geliştirilen göstergelerden biri olan ekonomik politika belirsizliği (EPB) endeksini ön plana çıkarmaktadır (Baker vd., 2016). EPB, maliye ve para politikalarının yönü, süresi ve uygulanabilirliği hakkında bilgi eksikliği oluştuğunda artmakta; bu da hem firmaların hem de hane halklarının davranışlarını şekillendirmektedir. Beklenmedik düzenlemeler, belirsiz vergi politikaları, merkez bankası kararları veya ani ekonomik yön değişimleri; aktörlerin yatırım isteğini baskılamakta ve büyümeyi de sekteye uğratabilmektedir. EPB'nin yüksek seyrettiği dönemlerde, firmaların riskten kaçınan davranışlar sergileyerek kapasite artırımını ve yeni pazar girişlerini erteledikleri gözlemlenmektedir.

Akademik yazında EPB'nin etkileri genellikle finansal piyasalar, döviz kurları, hisse senedi getirileri ya da makro büyüme üzerindeki sonuçlarıyla ele alınmaktadır (Karnizova ve Li, 2014; Demir ve Ersan, 2018; Chen vd., 2020; Al-Thaqeb vd., 2022). Ancak firma düzeyinde, özellikle büyüme performansı üzerindeki etkiler daha az çalışılmış (Bhagat vd., 2016; Feng vd., 2020; Iqbal, 2020, Ahsan vd., 2022; Yu ve Jin, 2024; Vardar vd., 2025); Türkiye

özelinde mikro düzeydeki analizler sınırlı kalmıştır (Demir ve Ersan, 2018). Oysa ki, Türkiye’de son on yılda yaşanan ekonomik ve politik dalgalanmalar, döviz şokları ve yapısal dönüşüm süreci, EPB’nin firma stratejileri üzerindeki etkilerini analiz etmeyi daha da önemli hale getirmiştir. Şahinöz ve Erdoğan Coşar (2018)’ın Türkiye’de EPB artışlarının sanayi üretimini azalttığını ve hane halkı tüketimi baskıladığını gösterdiği, Dinçergök (2023)’ün artan belirsizlik ortamında firmaların daha yüksek nakit rezervleri tuttuğunu, dolayısıyla büyüme yerine güvenliği önceliklediklerini ortaya koyduğu çalışmaları önemli bulgular sunmaktadır. Firmaların belirsizlikler karşısında yaptığı davranışsal değişiklikler mikro düzeyde büyüme kayıplarına yol açmakta ve makro düzeyde ekonomik iyileşmeyi geciktirmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de faaliyet gösteren firmaların büyüme performansı üzerinde EPB’nin etkilerini detaylı biçimde ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, Türkiye için geliştirilen EPB endeksleri kullanılarak, 2010–2023 dönemine ait 227 firmanın çeyreklik verileri panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmada bağımlı değişken olarak firma büyümesi, net satışlardaki yıllık yüzde değişimle ölçülmektedir. Bağımsız değişkenler arasında ise toplam varlık artışı, sabit varlık değişimi, borç değişimi, GSYİH büyümesi, ihracat artışı ve kredi faiz oranındaki değişimler gibi hem mikro hem de makro düzeyde kontrol değişkenleri yer almaktadır. EPB’nin firma büyümesi üzerindeki marjinal etkisi sabit etkiler modeli aracılığıyla tahmin edilmiş; model seçiminde Hausman testi dikkate alınmıştır.

Elde edilen bulgular, EPB’nin firma büyümesi üzerinde negatif ve yapısal nitelikli bir etki yarattığını göstermektedir. Zaman sabitlerinin modele dahil edilmesiyle bu etkinin kaybolmaması, söz konusu ilişkinin yalnızca dönemsel şoklara bağlı olmadığını, kalıcı ve sistematik bir nitelik taşıdığını ortaya koymaktadır. Belirsizlik düzeyindeki artışın, firmaların yatırım kararlarını erteleme, likiditeyi artırma ve riskten kaçınma yönündeki davranışlarını tetiklediği görülmektedir. Özellikle sabit varlık yatırımlarındaki eğilimler ve kredi maliyetleri ile birlikte değerlendirildiğinde, EPB’nin büyüme stratejileri üzerindeki kısıtlayıcı rolü daha belirgin hâle gelmektedir.

Bu bağlamda, ekonomik karar alma süreçlerinde öngörülebilirliğin artırılması yalnızca makro istikrar açısından değil, kaynak tahsisi etkinliği ve firmaların ölçek ekonomisinden faydalanabilmeleri açısından da kritik önemdedir. Bulgular, kurumsal belirsizlikleri azaltmaya yönelik politikaların, büyüme üzerinde dolaylı ancak kalıcı etkiler yaratabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla, şeffaf iletişim, netlik ve tutarlı politika çerçevelerine dayalı bir ekonomik yönetim anlayışı, firma düzeyindeki büyüme performansını sürdürülebilir kılmak için temel koşul olarak öne çıkmaktadır.

Çalışmanın devamında, ikinci bölümde konuya ilişkin güncel kuramsal ve ampirik literatür incelenmekte; üçüncü bölümde veri seti, değişken tanımları ve kullanılan metodoloji ayrıntılı biçimde sunulmaktadır. Dördüncü bölümde ampirik bulgular değerlendirilirken, beşinci bölümde bulgular ışığında tartışma yapılmakta ve politika çıkarımları ele alınmaktadır. Son bölümde ise genel sonuçlar özetlenmekte ve gelecekteki araştırmalar için öneriler sunulmaktadır.

2. Literatür Taraması

Son yarım yüzyılda sık sık yaşanan ekonomik krizler, politik istikrarsızlıklar ve küresel çalkantılar, ekonomi politikalarının giderek daha kısa vadeli ve tepkisel bir biçimde şekillenmesine neden olmuştur. Bu dinamik yapı, ekonomik aktörlerin geleceğe ilişkin beklentilerini belirsizleştirmiş ve ekonomik politika belirsizliğinin (EPB) ölçülmesine yönelik sistematik araçlara olan ihtiyacı artırmıştır. Bu bağlamda Baker vd. (2016) tarafından geliştirilen EPB endeksi, politika belirsizliğinin ampirik düzeyde izlenmesine imkân tanıyan öncü ve etkili bir ölçüm aracı olarak literatürde önemli bir ilerleme noktası oluşturmıştır. Söz konusu endeks, çalışmaların ilk aşamasında üç bileşene dayandırılmıştır: (i) önde gelen basın-yayın organlarında “ekonomik”, “politika” ve “belirsizlik” anahtar kelimelerinin birlikte geçtiği haberlerin frekansı; (ii) vergi mevzuatındaki geçici düzenlemelerin sayısı ve (iii) profesyonel tahminlerdeki varyans yoluyla ölçülen makroekonomik belirsizlik düzeyi.

Bu çok bileşenli yaklaşım hem kamuoyundaki algıları hem de karar alıcıların beklentilerini içermesi bakımından teorik zenginliğe sahip olsa da endeksin farklı ülkelere ve uzun zaman dilimlerine adapta edilebilirliğini artırmak amacıyla zamanla sadeleştirilmiş ve yalnızca haber frekansı bileşeni üzerinden hesaplanır hâle gelmiştir. Bu dönüşüm sayesinde EPB endeksi, yalnızca ABD değil, Türkiye dâhil olmak üzere 22 ülkeye uygulanabilir hâle gelmiş ve aylık olarak yayımlanmaya başlanmıştır (<https://www.policyuncertainty.com/>). Baker ve arkadaşları, söz konusu endeksin geçerliliğini diğer belirsizlik göstergeleri ve finansal piyasa değişkenleriyle karşılaştırmalı analizler yoluyla test ederek metodolojik güvenilirliğini de ortaya koymuşlardır. EPB endeksinin bu yapısı, özellikle firma davranışlarını anlamaya yönelik ampirik çalışmalarda geniş ölçüde kullanılmasına olanak sağlamıştır. EPB endeksinin literatürde hızla benimsenmesi, politika belirsizliğinin ekonomik ve finansal göstergeler üzerindeki etkilerine yönelik ampirik araştırmaların artmasına zemin hazırlamıştır.

Günümüzde, EPB değişkeni yatırım, büyüme, istihdam, piyasa dalgalanması ve firma performansı gibi çok sayıda alanda yürütülen çalışmalarda temel bir gösterge olarak kullanılmaktadır. Geliştirilen EPB endeksinin metodolojik güvenilirliği ve uygulama esnekliği, yalnızca endeksin yaygınlaşmasına değil, aynı zamanda ekonomi literatüründe belirsizliğin etkilerine ilişkin ampirik çalışmaların ivme kazanmasına da olanak tanımıştır. Bu bağlamda, EPB'nin makroekonomik performans, finansal piyasalar ve firma düzeyindeki çıktılar üzerindeki etkilerini sistematik biçimde inceleyen meta-çalışmalar, alanın genel yönelimini ve bulgu çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Al-Thaqeb ve Algharabali (2019), literatür taraması yaptıkları çalışmalarında, kısa bir süre içinde EPB endeksinin giderek artan bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Yazarlar, EPB endeksini kullanarak, ekonomik belirsizliklerin büyüme, enflasyon, istihdam, yatırım gibi makroekonomik etkilerini ve hisse senedi getirileri, döviz kurları, faiz oranları gibi finansal etkilerini ve hatta firma düzeyinde büyüme, yatırım ve sürdürülebilirlik üzerine etkilerini inceleyen çalışmaları ayrı ayrı ele almışlardır. Veriler, EPB endekslerinin ekonomik krizler, seçimler, savaşlar ve terör olayları gibi dönemlerde yükselme eğiliminde olduğunu gösterirken, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik belirsizliklerin daha güçlü etkiler yarattığını işaret etmektedir. Bulgular, EPB'nin gayrisafi yurt içi hasıla ve büyüme oranları üzerinde önemli etkileri olduğunu, uzun vadede sermaye birikimini olumsuz etkileyerek ekonomilerde kalıcı tahribatlar yaratabileceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca belirsizlikler, para ve maliye politikalarının etkinliğini azaltmakta ve kurumsal yapıların işleyişini zayıflatmaktadır. Öte yandan, çeşitli çalışmalar, belirsizliklerin tüketim ve yatırım harcamalarını baskılayarak talep şokları yaratabileceğini ve üretim süreçlerini yavaşlatabileceğini öne sürmektedir (Şahinöz ve Erdoğan Coşar, 2018; Al-Thaqeb ve Algharabali, 2019). Firma düzeyinde ise belirsizlik, birleşme, kapasite artırımı, dış pazara açılma ve büyüme gibi stratejik kararların ertelenmesine yol açmakta, riskten kaçınma davranışını pekiştirmektedir. Nitekim Acemoğlu vd. (2016), belirsizliğin arttığı dönemlerde bilgiye ayrıcalıklı erişimi olan aktörlerin görece avantaj elde ettiğini göstererek, asimetrik bilginin bu süreçteki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Al-Thaqeb ve Algharabali (2019) tarafından incelenen çalışmaların büyük çoğunluğu, uzun vadede belirsizliğin firma performansı üzerinde olumsuz ve kalıcı etkiler yarattığını göstermektedir.

2019 sonrasında küresel ölçekte peş peşe yaşanan gelişmeler —Brexit süreci, COVID-19 pandemisi, Rusya-Ukrayna savaşı, ABD-Çin ticaret gerilimleri, İsrail-Filistin çatışmaları, iklimsel felaketler, finansal ve ekonomik krizler ile dijitalleşmenin etkisiyle dönüşen siyasal iletişim ortamında

yapılan seçimler— ekonomik politika ortamını her zamankinden daha öngörülemez hâle getirmiştir (Yıldız vd., 2025). Bu süreç aynı zamanda otokratikleşme eğilimi gösteren yönetim biçimlerinin de artmasıyla birlikte, politika yapım süreçlerinin daha kapalı ve kırılğan bir yapıya evrilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, Baker vd. (2016) tarafından geliştirilen EPB endeksinin kullanıldığı ampirik çalışmalar son yıllarda hızla artış göstermiş; belirsizliklerin ekonomi üzerindeki çok yönlü etkilerini inceleyen binlerce araştırma literatüre kazandırılmıştır. Söz konusu çalışmalar içerisinde, özellikle ekonomik politika belirsizliğinin firma düzeyindeki performans göstergeleri üzerindeki etkilerine odaklanan araştırmalar önemli bir ağırlık taşımaktadır. Bu bağlamda yapılan ülke- ve sektör-temelli ampirik analizler, tekstil, turizm, finans, enerji, imalat ve hizmet gibi birçok sektörde hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ekonomilerde faaliyet gösteren firmaların belirsizlik karşısındaki tepkilerini incelemektedir. (Vardar vd., 2025; Çakır ve Ova, 2025; Yu ve Jin, 2024; Ilyas vd., 2021; Hamdi ve Hassen, 2022; Athari, 2021; García-Gómez, 2022).

Bernanke'nin (1983) öncü kuramsal çalışması, belirsizlik ortamının yatırım kararlarını nasıl güçlü bir biçimde etkileyebileceğini teorik düzeyde ortaya koymuş ve özellikle bilgi asimetrisi durumlarında firmaların belirsizlikten orantısız biçimde etkilenebileceğini modellemiştir. Bu erken kuramsal bulgular, ekonomik politika belirsizliği (EPB) endeksinin geliştirilmesinden sonraki dönemde gerçekleştirilen çok sayıda ampirik çalışma tarafından da desteklenmektedir. Örneğin Bhagat vd. (2016), Hindistan örneğinde, EPB'nin firma yatırımları üzerinde caydırıcı bir etkisi olduğunu VAR modeli ile göstermiş ve büyüme üzerinde negatif yönlü bir ilişki tespit etmiştir. Aynı çalışmada uygulanan Granger nedensellik testi, belirsizliğin büyümenin yönünü belirlemede etkili olabileceğine işaret etmektedir. Benzer şekilde, Iqbal vd. (2020) Pakistan'da faaliyet gösteren 250 firma üzerinde gerçekleştirdikleri panel regresyon analizinde, EPB'nin net kâr marjı ve varlık getirisi gibi performans göstergeleri üzerinde anlamlı ve negatif etkiler yarattığını ortaya koymuştur. Bu etkilerin temelinde bilgi asimetrisi ve yatırım kararsızlığı gibi mekanizmaların yer aldığı belirtilmiştir.

Firma stratejilerinin belirsizlik karşısında oynadığı rolü irdeleyen çalışmalar da, EPB'nin etkilerinin heterojen doğasını vurgulamaktadır. Ahsan vd. (2022), Borsa İstanbul'da işlem gören firmaları inceledikleri çalışmalarında, özellikle farklılaştırma stratejisi benimseyen firmaların EPB'ye karşı daha dayanıklı olduklarını ve stratejik pozisyonlamanın riskleri dengeleyici bir tampon görevi gördüğünü göstermiştir. Bu bulgu, Acemoğlu vd. (2016) tarafından ortaya konan ve belirli bilgi ağlarına erişimi olan firmaların belirsizlik dönemlerinde görece avantaj elde ettiğine dair bulgularla

örtüşmektedir. Feng vd. (2023) ise Çin'deki kamuya açık firmaları kapsayan çalışmalarında, EPB'nin özellikle özel sektör firmaları üzerinde daha olumsuz etkiler yarattığını ve kamu destekli firmaların politika risklerini daha etkin biçimde yönettiğini tespit etmiştir. Ayrıca, sermaye yoğun sektörlerin EPB'ye karşı daha kırılğan olduğu vurgulanmıştır. Avrupa bağlamında yürütülen Azimli ve Çek (2024) çalışması ise, yüksek sürdürülebilirlik performansına sahip firmaların belirsizlik dönemlerinde daha dirençli kaldığını ve yatırımcı güvenini koruyarak değer kayıplarını sınırlayabildiklerini göstermektedir. Bu bulgular, firma düzeyindeki yapısal ve stratejik farklılıkların, EPB'nin etkilerini belirlemede kritik rol oynadığını açıkça ortaya koymaktadır. Yukarıdaki çalışmalarda gözlenen belirsizliklerin asimetrik etkileri dinamik yetenekler teorisine göre açıklanabilir. Değişen koşullara kendilerini daha hızlı adapte edebilen firmalar belirsizliklerden daha az etkilenebilir ve hatta belirsizlikleri kâr marjlarını yükseltmek için fırsat olarak kullanabilirler (Gholipour, 2019). Bunun yanında, Stadtfeld ve Gruchmann (2024), firmaların olası politika değişikliklerinin talepte düşmeye sebep olabileceği beklentisi nedeniyle uzun vadede yatırımlarını durdurduğunu işaret etmektedir. Qureshi vd. (2023) de firmaların performansının uzun vadede politika belirsizliklerinden negatif olarak etkilendiğini kesin olarak belirleyen bulgular ortaya koymaktadırlar.

Bu doğrultuda, firma düzeyinde EPB etkilerinin sektörel, yapısal ve stratejik özelliklere göre farklılaştığını gösteren çalışmalar, literatürde artan bir ilgiyle ele alınmaktadır. Chakradhar ve Gupta (2024), Hindistan verisiyle yürüttükleri çalışmada, sektör, firma büyüklüğü ve kaldıraç oranı gibi unsurların EPB etkilerini belirgin biçimde farklılaştırdığını ortaya koymuştur. Sermaye yoğunluğu yüksek ve dış pazarlara açık firmaların, belirsizlikten daha fazla etkilendiği vurgulanmaktadır. Benzer şekilde Khalid vd. (2025), Pakistan firmaları üzerinde yaptıkları analizde, EPB'nin yalnızca firma performansını doğrudan etkilemekle kalmayıp, büyüme ile performans arasındaki ilişkiyi de dönüştüren bir moderatör işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu bulgular, EPB'nin mikro düzeyde firma karakteristiklerine bağlı olarak heterojen etkiler doğurduğunu ve politika yapım süreçlerinde bu farklılıkların dikkate alınmasının gerekliliğini göstermektedir.

Türkiye'ye özgü ekonomik politika belirsizliği (EPB) endeksi, Baker vd. (2016) tarafından geliştirilen yöntemin yerel verilere uyarlanmasıyla oluşturulmuştur. Bu alandaki ilk girişim, Ermişoğlu ve Kanık (2013) tarafından gerçekleştirilmiş olup, beş yüksek tirajlı ulusal gazetede “ekonomi”, “politika” ve “belirsizlik” anahtar kelimelerinin eşzamanlı olarak geçtiği haberlerin sıklığı esas alınarak Türkiye için ilk yerel EPB endeksi hesaplanmıştır. Söz konusu endeksin geçerliliği, sanayi üretimi ve tüketici güveni gibi temel makroekonomik göstergelerle kurulan anlamlı

korelasyonlar aracılığıyla test edilmiş; ayrıca zaman serisi analizleriyle ekonomik dalgalanmalara duyarlılığı da istatistiksel olarak ortaya konmuştur. Bu öncü çalışmayı takiben, Topçu ve Oran (2021) Türkiye EPB endeksini uluslararası EPB göstergeleriyle karşılaştırarak, ülkenin özellikle politik belirsizliklerin yoğunlaştığı dönemlerde küresel eğilimlerden ayrıştığını ve daha yüksek düzeyde ekonomik politika belirsizliği yaşadığını tespit etmişlerdir. Türkiye'ye özgü sosyo-politik kırılğanlıkların ekonomik beklentiler üzerindeki belirleyici rolüne işaret eden bu bulgular, sonraki çalışmalara da yön vermiştir. Nitekim Kılıçve Ballı (2024), söz konusu endeksi daha ileri düzeyde madencilik ve doğal dil işleme teknikleriyle geliştirerek, haber içeriklerinde tematik analiz uygulamış ve Türkiye'ye özgü olayları (örneğin darbe girişimi, seçimler, jeopolitik riskler) dikkate alan dönemsel bir analiz çerçevesi sunmuşlardır. Bu kapsamlı yaklaşım, Türkiye EPB endeksinin hem akademik çalışmalar hem de politika analizi açısından güvenilir ve uygulanabilir bir araç olarak konumlanmasına katkı sağlamıştır.

Türkiye EPB endeksinin gelişimiyle birlikte, ülke özelinde belirsizliklerin ekonomik etkilerini inceleyen ampirik çalışmaların sayısında kayda değer bir artış gözlemlenmiştir. Şahinöz ve Erdoğan-Coşar (2018), EPU artışlarının Türkiye'de tüketimi, sanayi üretimini ve yatırımları olumsuz etkilediğini, bu etkinin VAR modelleriyle gecikmeli ve kalıcı biçimde gözlemlendiğini göstermiştir. Benzer şekilde Azimli (2022), Türkiye ve Doğu Avrupa'daki özel sektör firmalarının belirsizlik dönemlerinde yatırım harcamalarını azalttığını; firma büyüklüğü ve kurumsal yapının bu etkiyi biçimlendirdiğini ortaya koymuştur. Şener-Tournus vd. (2023), finansal esnekliğin firma performansı üzerindeki olumlu etkisinin belirsizlik ortamında zayıfladığını saptarken; Dinçergök (2023), firmaların artan belirsizlik karşısında savunmacı şekilde likidite oranlarını yükselttiğini ve bunun uzun vadeli sermaye verimliliği açısından olumsuz sonuçlar doğurabileceğini belirtmektedir.

Sektörel düzeyde ise turizm sektörünün EPB karşısında oldukça hassas olduğu görülmektedir. Özdemir vd. (2023), turizm firmalarının performansını etkileyen faktörlerin EPB ile birlikte kurumsal sosyal sorumluluk, sahiplik yapısı ve likidite tercihleriyle birlikte ele alınması gerektiğini savunmuştur. Nazlıoğlu (2024), EPB'nin döviz kuru dalgalanmalarını artırarak turizm gelirlerini baskıladığını gösterirken; Çakar (2024), EPB ile döviz kuru oynaklığı arasında çift yönlü bir nedensellik olduğunu ortaya koymuştur. Yardımcı-Bozdoğan (2025) ise Türkiye'nin ticaret ortaklarından kaynaklanan dış belirsizliğin, reel efektif döviz kuru üzerinden iç ekonomik dengeyi etkilediğini belirtmektedir. Bu çalışmalar, EPB'nin Türkiye ekonomisinde hem makroekonomik göstergeler hem de sektör ve firma düzeyinde çok boyutlu ve kalıcı etkiler yarattığını göstermektedir.

Literatürdeki bulgular, ekonomik politika belirsizliğinin hem makro (GSYH, enflasyon, döviz kuru) hem de mikro düzeyde (firma performansı, yatırım, likidite) kalıcı ve çok yönlü etkiler yarattığını göstermektedir. Bu etkilerin firma düzeyinde homojen olmaması; stratejik esneklik, finansal yapı, sektör özellikleri ve bilgi asimetrisi gibi unsurların belirleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır. Türkiye özelinde geliştirilen yerel EPB endeksleri ve bağlamsal analizler bu literatüre hem ölçüm hem de politika tartışmaları açısından önemli katkılar sunmaktadır. Ancak, EPB'nin firma büyümesi üzerindeki nedensel etkilerine odaklanan ve bu ilişkinin yapısal boyutunu ele alan ampirik çalışmalar hala sınırlıdır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu Türkiye verisiyle doldurmayı ve EPB'nin mikro düzeydeki etkilerini panel veri çerçevesinde incelemeyi hedeflemektedir.

3. Veri ve Yöntem

Bu çalışmada 2010 Mart ile 2023 Aralık arasındaki dönemi kapsayan ve Türkiye’de faaliyet gösteren 227 firmaya ait çeyrek dönemlik (üçer aylık) panel veri seti kullanılmıştır. Analizde hem firma düzeyinde hem de makroekonomik düzeyde değişkenler yer almaktadır. Bu sayede firma içi büyüme dinamiklerinin yanı sıra dış çevresel faktörlerin etkileri karşılaştırmalı olarak analiz edilebilir hale getirilmiştir. Türkiye’de çeyreklik dönemlere ait veriler Borsa İstanbul A.Ş. tarafından yayınlanmaktadır. Finansal tablo bilgilerine Datastream veri tabanından da ulaşılabilmektedir. Bu veri tabanında bulunan firma sayısı 535 olup, öncelikle 71 finansal firma (bankalar, sigorta şirketleri, finansal kiralama şirketleri v.b.) çıkarılmıştır. Bu firmalar, finans sektörünün kendine özgü düzenlemelere, bilanço yapısına ve büyüme dinamiklerine sahip olması nedeniyle çalışmanın analiz çerçevesi dışında bırakılmıştır. Ardından firma düzeyinde bağımlı ve/veya bağımsız değişkenler açısından gözlem sayıları yetersiz olan 237 firma analizden çıkarılmış ve böylece 227 finansal olmayan firmaya ulaşılmıştır. Bu firmaların finansal göstergeleri (satışlar, toplam varlıklar, sabit varlıklar ve borçlar) Türk Lirası cinsinden olup, analizler için enflasyon etkisinden arındırılıp reel hale getirilmişlerdir. Makroekonomik göstergelerden GSYİH büyümesi, ihracat artışı ve kredi faizi verileri Türkiye İstatistik Kurumu’ndan (TÜİK, 2025) alınmıştır. Türkiye’ye özgü ekonomik politika belirsizliği endeksi (EPB) ise Kılıç ve Ballı (2024) tarafından hesaplanmış olup, Economic Policy Uncertainty (EPU) web sitesinden (<https://www.policyuncertainty.com/>) alınmıştır. Kredi faizi dışındaki tüm değişkenler yıllık yüzde değişim oranlarıyla hesaplanmıştır.

Türkiye’deki ekonomik politika belirsizliğinin firma büyümesi üzerindeki etkisini incelemek amacıyla 2010 yılı birinci çeyrek ile 2023 yılı dördüncü

çeyrek arasındaki dönemi kapsayan ve Türkiye’de faaliyet gösteren 227 firmaya ait verilerle bir panel veri seti oluşturulmuştur. Bu veri seti ile hem sabit etkiler hem de rassal etkiler modelleri çerçevesinde panel regresyon analizi gerçekleştirilmiş, model seçimi için Hausman testi uygulanmıştır (Hausman, 1978). Modelde firma büyümesini temsil eden değişken olarak, literatürde yaygın biçimde kullanılan ve firma düzeyindeki büyümenin ölçülebilir bir göstergesi kabul edilen net satışlardaki yıllık yüzde değişim oranı tercih edilmiştir (Baumol, 1962; Crouzet ve Mehrotra, 2020; Bisztray vd., 2023). Bu çerçevede ekonomik politika belirsizliğinin, firmaların satış performansları üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Tahmin edilen panel regresyon modeli aşağıdaki denklemde yazılmıştır.

$$SATIŞLAR_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 SATIŞLAR_{i,t-1} + \beta_2 TV_{i,t-1} + \beta_3 SV_{i,t} + \beta_4 BORÇ_{i,t-4} + \beta_5 GSYİH_t + \beta_6 İHRACAT_t + \beta_7 \Delta KREDİ FAİZİ_{t-2} + \beta_8 EPB_t + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

Modelde bağımlı değişken olan SATIŞLAR, firmanın net satışlarındaki yıllık yüzde değişimi temsil etmektedir. Bağımsız değişkenler ise şu şekilde tanımlanmıştır: TV, toplam varlıkların yıllık büyüme oranını; SV, sabit varlıklardaki yıllık değişimi; BORÇ, toplam borçlardaki yıllık artışı; GSYİH, Türkiye’nin reel gayrisafi yurt içi hasılasındaki yıllık büyümeyi; İHRACAT, ülke ihracatının yıllık yüzde değişimini; KREDİ FAİZİ, ticari kredilere uygulanan ortalama faiz oranını (nominal değer); EPB ise ekonomik politika belirsizliği endeksinin yıllık yüzde değişimini göstermektedir. Modelde bazı değişkenlere çeşitli gecikmeler ve farklar uygulanmıştır. Bu sayede, söz konusu değişkenlere ait gecikmeli etkilerin firma büyümesi üzerindeki etkisi incelenebilecektir.

Tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de sunulmuştur. Ortalama satış büyümesi yüzde 10.81 olup, örneklemde satış büyümesinde oldukça yüksek bir varyans gözlemlenmektedir. Örneğin, satış büyümesinin maksimum değeri yüzde 976.0 iken, minimum değeri yüzde -582.6’tür. Benzer şekilde sabit varlıklar ve borç kalemlerinde de önemli düzeyde değişkenlik gözlemlenmektedir; bu durum firmalar arası büyüme dinamiklerinin heterojenliğini yansıtmaktadır. Makroekonomik düzeyde, ortalama GSYİH büyümesi yüzde 5.65; ihracat artışı yüzde 7.45 olarak hesaplanmıştır. Ortalama kredi faizi oranı yüzde 17.18 düzeyindedir. Çalışmanın temel bağımsız değişkeni olan EPB endeksinin yıllık değişim ortalaması ise yüzde 24.04 olup, 91.0 puanlık yüksek bir standart sapmaya sahiptir. Bu bulgu, analiz döneminde Türkiye’de EPB’nin oldukça dalgalı seyrettiğini göstermektedir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler (%)

	Ortalama	St. Sapma	En Düşük	En Yüksek
<i>SATIŞLAR</i>	10.819	63.227	-582.606	976.090
<i>TV</i>	3.654	31.605	-95.285	638.718
<i>SV</i>	7.128	62.722	-99.904	982.264
<i>BORÇ</i>	15.420	85.155	-99.332	994.604
<i>GSYİH</i>	5.654	4.771	-10.360	22.350
<i>İHRACAT</i>	7.458	14.256	-25.088	69.666
<i>KREDİ FAİZİ</i>	17.185	6.164	8.539	51.322
<i>EPB</i>	24.043	91.009	-82.610	272.610

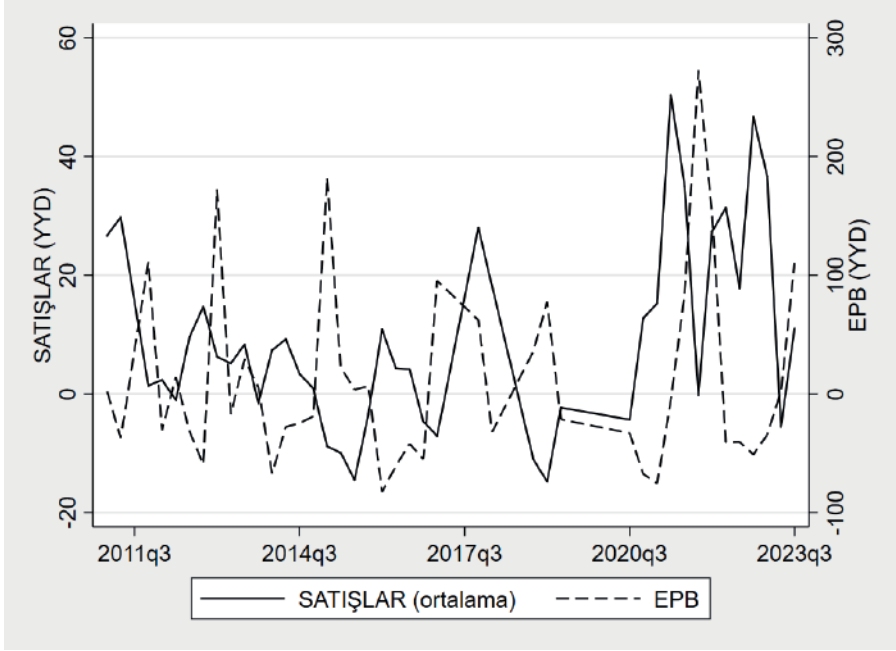
Tanımlayıcı istatistiklerin ardından, değişkenler arasındaki istatistiksel ilişkileri incelemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 2’de sunulan korelasyon matrisi, bağımlı değişken olan SATIŞLAR ile diğer firma içi ve makroekonomik değişkenler arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler olduğunu ortaya koymaktadır. En yüksek korelasyon SATIŞLAR ile TV (toplam varlık büyümesi) arasında gözlemlenmiş olup, bu durum satış büyümesi ile varlık artışı arasındaki paralel ilişkiyi yansıtmaktadır. SATIŞLAR ile SV, BORÇ, GSYİH, İHRACAT ve KREDİ FAİZİ değişkenleri arasında da istatistiksel olarak anlamlı ancak daha zayıf pozitif ilişkiler mevcuttur. Öte yandan, çalışmanın temel bağımsız değişkeni olan EPB ile SATIŞLAR arasında anlamlı ve negatif bir korelasyon olduğu görülmüştür, ancak bu ilişki oldukça zayıftır (-0.03). Bu durum, ekonomik politika belirsizliğinin satışlardaki büyüme üzerindeki etkisinin yalnızca ortalamalar üzerinden ve doğrudan doğrusal ilişkilere bakılarak değerlendirilemeyeceğini; bu etkinin daha sağlıklı bir şekilde panel veri yöntemiyle ve diğer belirleyici değişkenler kontrol altına alınarak incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca tabloda gözlenen düşük korelasyon katsayıları, regresyon analizinde çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmadığını göstermektedir.

Tablo 2. Korelasyon Matrisi

	SATIŞLAR	TV	SV	BORÇ	GSYİH	İHRACAT	KREDİ FAİZİ	EPB
SATIŞLAR	1.000							
TV	0.361***	1.000						
SV	0.154***	0.478***	1.000					
BORÇ	0.097***	0.346***	0.186***	1.000				
GSYİH	0.162***	0.050***	-0.025**	-0.030***	1.000			
İHRACAT	0.127***	0.049***	-0.014	-0.020*	0.282***	1.000		
KREDİ FAİZİ	0.080***	-0.031***	0.047***	-0.032***	-0.083***	0.176***	1.000	
EPB	-0.030***	-0.093***	-0.049***	-0.039***	0.082***	0.248***	0.013	1.000

Notlar: *, **, ***: Yüzde 10, 5, ve 1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Verilerin zaman içerisindeki eğilimlerini görsel olarak değerlendirebilmek amacıyla, araştırmanın temelini oluşturan değişkenlerin yıllık yüzde değişim değerleri zaman serisi formatında analiz edilmiştir. Şekil 1’de sunulan grafik, SATIŞLAR ortalaması ve EPB değişkenlerinin zaman içindeki dinamiklerini birlikte göstermektedir. Bazı dönemlerde EPB’de gözlemlenen ani artışlar ve dalgalanmaların satış büyümesiyle birlikte hareket ettiği gözlemlenmiştir. Ancak bu birlikte hareket nedensel bir ilişkiyi doğrudan ortaya koymamakta; söz konusu ilişkinin yönü ve büyüklüğünün istatistiksel olarak test edilebilmesi için çok değişkenli panel veri analizine ihtiyaç duyulmaktadır.

Şekil 1. Satışlar (ortalama, sol eksen) ve Ekonomik Politika Belirsizliği (sağ eksen)

Panel regresyon analizine geçmeden önce, modelde kullanılan tüm değişkenlerin durağanlık özellikleri ADF-Fisher panel birim kök testi ile incelenmiştir. Test sonuçları Tablo 3'te sunulmaktadır. ADF-Fisher testi, tekil çapraz kesitlerde uygulanan ADF testlerinin p-değerlerini birleştirerek panel genelinde ortak bir sonuç sunar (Maddala ve Wu; 1999). Elde edilen test istatistikleri hem sabit içeren model hem de sabit ve trend içeren model altında tüm değişkenlerin %1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, panel veri analizinde kullanacağımız serilerin düzeyde durağan ($I(0)$) olduklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 3. Panel Birim Kök Testleri

	η_{μ}	η_{τ}
SATIŞLAR	-24.162***	-17.597***
TV	-19.896***	-15.590***
SV	-17.026***	-9.785***
BORÇ	-19.126***	-13.652***
GSYİH	-24.510***	-12.533***
İHRACAT	-11.864***	-2.390***
KREDİ FAİZİ	-8.121***	-17.884***
EPB	-47.174***	-38.214***

Notlar: η_{μ} sabit terimli, η_{τ} sabit ve trend terimli birim kök testi.

*, **, ***: Yüzde 10, 5, ve 1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

4. Bulgular

Tablo 4'te panel regresyon sonuçları bulunmaktadır. Hausman (1978) testi olasılık değerine göre sabit etkiler modeli geçerlidir (p-değeri 0.000). Sabit etkiler modellemesi firma düzeyinde gözlemlenmeyen heterojenlikleri kontrol altına almayı sağlayarak daha güvenilir tahminler sunmaktadır. Bölüm 3'te gösterilen denklem (1)'deki model, yıl kuklaları hariç (Model 1) ve dahil (Model 2) olmak üzere iki farklı panel veri regresyonu üzerinden tahmin edilmiştir. F testine göre her iki model de istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre, modelde yer alan bağımsız değişkenlerin firma büyümesini açıklamada anlamlı katkılar sunduğunu göstermektedir. Model sonuçlarına göre, ekonomik politika belirsizliği (EPB) değişkeni firma büyümesi üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahiptir. İlk modelde EPB'nin katsayısı -0.043, ikinci modelde ise -0.046 olarak tahmin edilmiştir ve her iki katsayı da yüzde 1 anlamlılık düzeyindedir. Bu bulgu, ekonomik politika belirsizliğindeki artışların firma büyümesini kayda değer bir şekilde azalttığını göstermektedir. Bununla birlikte, zaman kuklalarının dahil edildiği Model 2'de bu katsayının değişmemesi, sonuçların kararlı olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, EPB'nin firma büyümesi etkisinin dönemsel şoklardan arındırıldığında da devam ettiğini, dolayısıyla yapısal bir risk unsuru niteliği taşıdığını göstermektedir.

EPB'nin yanı sıra modele dâhil edilen firma içi ve makroekonomik kontrol değişkenlerinin çoğu, firma büyümesiyle anlamlı ilişkilere sahiptir. Bir önceki döneme ait satış büyümesi ($SATIŞLAR_{t-1}$) her iki modelde de pozitif ve anlamlıdır. Bu bulgu, firmaların geçmiş performanslarının gelecekteki

büyümelerini etkilediğini, yani büyümenin belli ölçüde kalıcılık taşıdığını göstermektedir. Bu durum aynı zamanda firmalar arasında süreklilik ve istikrar sağlandığında büyümenin daha öngörülebilir hâle gelebileceği anlamını taşımaktadır.

Firma düzeyindeki değişkenlerin etkilerine bakıldığında, toplam varlık büyümesi (TV_{t-1}) her iki modelde de istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Bu değişkenin firma büyümesine gecikmeli olarak olumlu katkı sunduğu görülmektedir. Sabit varlık büyümesi (SV) de her iki modelde de pozitif ve anlamlı bulunmuştur, bu da fiziki yatırımlardaki artışın doğrudan üretim ve dolayısıyla satış büyümesini desteklediğini ortaya koymaktadır. Toplam borçlardaki dört dönem gecikmeli değişim ($BORÇ_{t-4}$), her iki modelde de pozitif ve anlamlıdır. Bu sonuç, borçlanmanın büyümeye etkisinin zamana yayılabileceğini veya kullanılan borçların bir yıl gecikmeyle satışlara dönüşebileceğini göstermektedir.

Makroekonomik değişkenlere gelince, GSYİH büyümesi (GSYİH) hem birinci hem ikinci modelde anlamlı ve pozitifdir. Bu bulgu, genel ekonomik aktivitenin yoğun olduğu dönemlerde firmaların daha hızlı büyüdüğünü desteklemektedir. İhracat artışının (İHRACAT) yalnızca birinci modelde anlamlı çıkması, bu değişkenin firma büyümesini etkileyip etkilemediğinin döneme özgü olabileceğini göstermektedir. Bu etkinin zamanla zayıflaması ya da kontrol edilen yıl sabitlerinin etkisiyle ortadan kalkması mümkündür. Kredi faiz oranı ($\Delta KREDİ FAİZİ_{t-2}$) son iki dönem arasındaki fark ile modele dahil edilmiş ve her iki modelde de büyüme üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip bulunmuştur. Bu durum, kredi maliyetlerindeki artışların yatırım talebini düşürdüğünü ve firma büyümesini engellediğini ortaya koymuştur.

Tablo 4. Panel Regresyon Sonuçları

	(Model 1)	(Model 2)
<i>SABIT TERİM</i>	-4.234*** (4.25)	-7.112** (2.29)
<i>SATIŞLAR_{i,t-1}</i>	0.292*** (23.36)	0.286*** (22.96)
<i>TV_{i,t-1}</i>	0.098*** (4.47)	0.111*** (5.00)
<i>SV_{i,t}</i>	0.028*** (6.24)	0.025*** (5.68)
<i>BORÇ_{i,t-4}</i>	0.001* (1.64)	0.002* (1.94)
<i>GSYİH_t</i>	2.010*** (13.97)	2.358*** (12.46)
<i>IHRACAT_t</i>	0.201*** (3.95)	0.109 (1.41)
<i>ΔKREDİ FAİZİ_{t-2}</i>	-0.437*** (2.96)	-0.539*** (3.08)
<i>EPB_t</i>	-0.043*** (5.98)	-0.046*** (5.14)
F Testi	0.000	0.000
R ²	0.157	0.176
Hausman Testi	0.000	0.000
Yıl Kuklaları	Yok	Var
Firma Sayısı	227	227
Gözlem Sayısı	7044	7044

*Notlar: *, **, ***: Yüzde 10, 5, ve 1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. F testi ve Hausman testi p-değerlerini göstermektedir.*

Sonuç olarak, elde edilen bulgular Türkiye’de ekonomik politika belirsizliğinin firma büyümesi üzerinde belirgin biçimde olumsuz etkilere sahip olduğunu göstermektedir. EPB, firmaların stratejik kararlarını ertelemelerine, riskten kaçınmalarına ve uzun vadeli büyüme planlarını gözden geçirmelerine neden olmaktadır. Bu bağlamda, karar alıcıların ve politika yapıcıların ekonomik belirsizliği azaltacak şeffaf, tutarlı ve öngörülebilir politika çerçeveleri oluşturmaları önem arz etmektedir. Ekonomik politika belirsizliğinin kontrol altına alınması yalnızca makroekonomik istikrarı değil, aynı zamanda mikro düzeyde firma performanslarını ve ülke genelindeki ekonomik kalkınmayı da olumlu yönde etkileyecektir.

5. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada Türkiye’de faaliyet gösteren firmalar için ekonomik politika belirsizliğinin (EPB) firma büyümesi üzerindeki etkisi panel veri regresyon yöntemiyle analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, EPB’nin firma büyümesini istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, firma büyümesini etkileyen diğer değişkenler olan geçmiş dönem satışlar, toplam ve sabit varlık büyümesi ile GSYİH artışı pozitif yönlü etkiler gösterirken; kredi faiz oranındaki artışların etkisi ise olumsuz yönlü ve anlamlı bulunmuştur. Firma düzeyinde gözlemlenmeyen heterojenliklerin sabit etkiler modeliyle kontrol edilmesi, tahmin edilen etkinin güvenilirliğini artırmaktadır. Özellikle yıl sabit etkilerinin dahil edildiği modelde de EPB’nin negatif etkisinin aynı düzeyde anlamlı ve negatif olması, bulgunun dönemsel değil yapısal bir etkiye işaret ettiğini göstermektedir.

Elde edilen bulgular, uluslararası literatürdeki benzer çalışmalarla büyük ölçüde uyumludur. Örneğin, Çin firmaları üzerine yapılan çalışmalarda Feng vd. (2023) ile Yu ve Jin (2024), EPB’nin firma performansı üzerinde olumsuz etkiler yarattığını ve özellikle sermaye yatırımlarını sınırladığını göstermişlerdir. Benzer şekilde Bhagat vd. (2016) Hindistan üzerine yaptıkları çalışmada, ekonomik politika belirsizliğinin hem ülke büyümesi hem de firma yatırımları üzerinde kısıtlayıcı bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Strateji odaklı değerlendirmelerde Ahsan vd. (2022), belirsizliğin finansal olmayan Çin firmalarının büyümesi üzerinde olumsuz etkilerini göstermiştir. Türkiye bağlamında Sahinoz ve Erdogan Cosar (2018) ise EPB’nin ekonomik faaliyetleri yavaşlattığını göstermiştir. Bu çerçevede mevcut çalışma, EPB’nin firma düzeyindeki etkilerini doğrudan göstererek ekonomik politika belirsizliği üzerine olan literatürü tamamlayıcı niteliktedir.

Politika düzeyinde bu bulgular, ekonomik karar alıcılar için önemli mesajlar içermektedir. Firmaların büyümesini desteklemek ve yatırım talebini korumak için öncelikle ekonomik politika belirsizliğinin azaltılması gerekmektedir. Bu amaçla, hükümetlerin daha tutarlı, şeffaf ve öngörülebilir politikalar üretmesi büyük önem taşımaktadır. Vergi düzenlemeleri, faiz politikaları ve yatırım teşviklerinde ani ve sık değişikliklerden kaçınılmalı, uzun vadeli planlama esas alınmalıdır. Ayrıca, firmaların belirsizliklere karşı direnç geliştirmeleri için kurumsal kapasiteyi artıran destek programları (örneğin stratejik planlama, dijitalleşme, risk yönetimi eğitimleri) teşvik edilmelidir. Sonuç olarak, bu çalışma, Türkiye örneğinde, EPB’nin firma büyümesini sınırlayan bir unsur olduğunu ortaya koyarak, hem makroekonomik istikrar hem de firma düzeyinde sürdürülebilir büyüme için politika netliğinin kritik önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

Türkiye’de faaliyet gösteren firmalar üzerine gerçekleştirilen bu çalışma, ekonomik politika belirsizliğinin (EPB) firma büyümesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etki yarattığını ortaya koymuştur. Panel veri analizi sonuçları, EPB düzeyindeki artışın firmaların satış büyümesini azalttığını göstermektedir. Sabit etkiler modelinin tercih edilmesi ve yıl sabitlerinin modele dahil edilmesiyle bu etkinin geçici dalgalanmalardan ziyade yapısal bir karakter taşıdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, geçmiş dönem performansı ve sabit varlık artışı firma büyümesini destekleyen unsurlar olarak öne çıkarken, yüksek kredi faiz oranlarının büyüme sınırlandırıcı bir rol oynadığı görülmüştür.

Bu bulgular, bir yanda akademik literatüre katkı sağlarken aynı zamanda ekonomik karar alıcılar açısından da önemli çıkarımlar sunmaktadır. EPB’nin azaltılması, sadece makroekonomik istikrarın korunması açısından değil, aynı zamanda mikro düzeyde firma performanslarının sürdürülebilirliği açısından da kritik öneme sahiptir. Bu doğrultuda, politika çerçevesinin daha öngörülebilir, istikrarlı ve şeffaf bir yapıya kavuşturulması; özellikle vergi, kredi, yatırım ve teşvik politikalarının uzun vadeli planlama ilkesine dayandırılması büyük önem taşımaktadır.

Ayrıca, firmaların belirsizlik ortamlarına uyum sağlama kapasitesini artıracak kurumsal mekanizmaların geliştirilmesi hem ülke ekonomisinin direncini artıracak hem de firma düzeyindeki büyüme stratejilerinin daha sağlam temellere oturmasını sağlayacaktır. Bu çalışma, EPB’nin firma büyümesi üzerindeki etkilerini Türkiye özelinde açık biçimde ortaya koyarken, yöntemsel olarak da zaman gecikmeli değişkenler üzerinden nedensellik sorunlarına duyarlı bir çerçeve sunmaktadır. Gelecek araştırmaların sektörel farkları ya da firmaların stratejik tepkilerini dikkate alarak bu ilişkiye dair incelemeleri derinleştirmesi, EPB’nin farklı değişkenler arasındaki ilişkileri şekillendirici rolüne dönük analizler yapılması, politika tasarımı ve firma yönetimi açısından daha kapsamlı içgörüler sağlayacaktır.

Kaynakça

- Acemoglu, D., Johnson, S., Kermani, A., Kwak, J., & Mitton, T. (2016). The Value of Connections in Turbulent Times: Evidence from the United States. *Journal of Financial Economics*, 121(2), 368–391.
- Ahsan, T., Al-Gamrh, B., & Mirza, S. S. (2022). Economic policy uncertainty and sustainable financial growth: does business strategy matter?. *Finance Research Letters*, 46, 102381.
- Al-Thaqeb, S. A., & Algharabali, B. G. (2019). Economic policy uncertainty: A literature review. *The Journal of Economic Asymmetries*, 20, e00133.
- Al-Thaqeb, S. A., Algharabali, B. G., & Alabdulghafour, K. T. (2022). The pandemic and economic policy uncertainty. *International Journal of Finance & Economics*, 27(3), 2784–2794.
- Athari, S. A. (2021). Domestic political risk, global economic policy uncertainty, and banks' profitability: evidence from Ukrainian banks. *Post-Communist Economies*, 33(4), 458–483.
- Azimli, A. (2022). The impact of policy, political and economic uncertainty on corporate capital investment in the emerging markets of Eastern Europe and Turkey. *Economic Systems*, 46(2), 100974.
- Azimli, A., & Cek, K. (2024). Can sustainability performance mitigate the negative effect of policy uncertainty on the firm valuation? Sustainability Accounting, Management and Policy Journal, 15(3), 752–775.
- Baker, S. R., Bloom, N., & Davis, S. J. (2016). Measuring economic policy uncertainty. *The Quarterly Journal of Economics*, 131(4), 1593–1636.
- Baumol, W. J. (1962). On the Theory of Expansion of the Firm. *American Economic Review*, 52(5), 1078–1087.
- Bernanke, B. S. (1983). "Irreversibility, Uncertainty, and Cyclical Investment." *The Quarterly Journal of Economics* 98 (1): 85–106. doi:10.2307/1885568.
- Bhagat, S., Ghosh, P., & Rangan, S. (2016). Economic policy uncertainty and growth in India. *Economic and Political Weekly*, 72–81.
- Bisztray, M., De Nicola, F., & Muraközy, B. (2023). High-growth firms' contribution to aggregate productivity growth. *Small Business Economics*, 60(2), 771–811.
- Chakradhar, J., & Gupta, R. (2024). Heterogeneous effect of economic policy uncertainty and firm financial performance: Empirical evidence from India. *Managerial and Decision Economics*, 45(7), 4930–4951.
- Chen, L., Du, Z., & Hu, Z. (2020). Impact of economic policy uncertainty on exchange rate volatility of China. *Finance Research Letters*, 32, 101266.
- Cioffi-Revilla, C. (1998). The political uncertainty of interstate rivalries: A punctuated equilibrium model. *The Dynamics of Enduring Rivalries*, 64–97.

- Crouzet, N., & Mehrotra, N. R. (2020). Small and large firms over the business cycle. *American Economic Review*, 110(11), 3549-3601.
- Çakar, R. (2024). The Causal Effects of Economic Policy Uncertainty on Changes in Exchange Rates and Volatility: Empirical Evidence from Türkiye. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 153-163.
- Çakır, M. S., & Ova, A. (2025). The impact of economic policy uncertainty on the profitability of textile industry: evidence from BRIC countries. *Applied Economics*, 57(15), 1761-1778.
- Demir, E., & Ersan, O. (2018). The impact of economic policy uncertainty on stock returns of Turkish tourism companies. *Current Issues in Tourism*, 21(8), 847-855.
- Dinçergök, B. (2023). The impact of economic policy uncertainty on cash ratios: An application on BIST 100 index firms. *Business & Management Studies: An International Journal*, 11(3), 1206.
- Ermışoğlu, E., & Kanik, B. (2013). Türkiye Ekonomik Politika Belirsizliği Endeksi [Turkish Economic Policy Uncertainty Index] (No. 49920). University Library of Munich, Germany.
- Feng, X., Luo, W., & Wang, Y. (2023). Economic policy uncertainty and firm performance: evidence from China. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 28(4), 1476-1493.
- García-Gómez, C. D., Demir, E., Chen, M. H., & Díez-Esteban, J. M. (2022). Understanding the effects of economic policy uncertainty on US tourism firms' performance. *Tourism Economics*, 28(5), 1174-1192.
- Gholipour, H. F. (2019). The effects of economic policy and political uncertainties on economic activities. *Research in International Business and Finance*, 48, 210-218.
- Hamdi, K., & Hassen, G. (2022). Economic policy uncertainty effect on credit risk, lending decisions and banking performance: evidence from Tunisian listed banks. *Journal of Economic and Administrative Sciences*, 38(2), 287-303.
- Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1251-1271.
- Iqbal, U., Gan, C., & Nadeem, M. (2020). Economic policy uncertainty and firm performance. *Applied Economics Letters*, 27(10), 765-770.
- Ilyas, M., Khan, A., Nadeem, M., & Suleman, M. T. (2021). Economic policy uncertainty, oil price shocks and corporate investment: Evidence from the oil industry. *Energy Economics*, 97, 105193.
- Karnizova, L., & Li, J. C. (2014). Economic policy uncertainty, financial markets and probability of US recessions. *Economics Letters*, 125(2), 261-265.

- Khalid, F., Mukthar, N., & Abbass, J. (2025). The Impact of Firm Growth on Firm Performance with the Moderating Role of Economic Policy Uncertainty. *Contemporary Journal of Social Science Review*, 3(1), 1107-1125.
- Kilic, I., & Balli, F. (2024). Measuring economic country-specific uncertainty in Türkiye. *Empirical Economics*, 67(4), 1649-1689.
- Nazlıoğlu, E. H. (2024). Ekonomik Politika Belirsizliği, Turizm Gelirleri ve Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Der-gisi*, 31(3), 477-490.
- Maddala, G. S., & Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and Statis-tics*, 61(S1), 631-652.
- Özdemir, O., Erkmén, E., & Han, W. (2023). EPU and financial performance in the hospitality and tourism industry: Moderating effect of CSR, insti-tutional ownership and cash holding. *Tourism Management*, 98, 104769.
- Qureshi, M. A., Ahsan, T., Gull, A. A., & Umar, Z. (2023). The impact of eco-nomic policy uncertainty on sustainability (ESG) performance: the role of the firm life cycle. *International Journal of Managerial Finance*, 20(4), 872-891.
- Sahinoz, S., & Erdogan Cosar, E. (2018). Economic policy uncertainty and eco-nomic activity in Turkey. *Applied Economics Letters*, 25(21), 1517-1520.
- Sener Tournus, P., Didin-Sonmez, F., & Akben-Selcuk, E. (2023). How does the economic policy uncertainty affect the relationship between financial slack and firm performance in emerging countries? *Managerial and Deci-sion Economics*, 44(1), 171-186.
- Stadtfeld, G. M., & Gruchmann, T. (2024). Dynamic capabilities for supply chain resilience: a meta-review. *The International Journal of Logistics Man-agement*, 35(2), 623-648.
- Topçu, G., & Oran, J. (2021). Measuring economic policy uncertainty in Tur-key. *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies*, 14(3), 288-305.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2025). <https://www.tuik.gov.tr/>.
- Vardar, N. B., Cifter, A., Erhan, G., & Akay, G. H. (2025). Economic policy un-certainty and capital investment: Evidence from European tourism firms. *Tourism Economics*, 13548166251314273.
- Yardimci-Bozdoğan, E. B. (2025). The Effect of Economic Policy Uncertainty (EPU) of the Trade Partner Countries on the Real Effective Exchange Rate of Türkiye. *Sosyoekonomi*, 33(64).
- Yildiz, T., Kirmizioğlu, H., Arslan, Ü., & Çeliköz, Y. S. (2025). Institutional factors and economic policy uncertainty: An asymmetric analysis. *Edel-weiss Applied Science and Technology*, 9(2), 144-159.

Yu, W., & Jin, X. (2024). Economic policy uncertainty and firm performance: Evidence from the energy-intensive industry in China. *Energy & Environment*, 35(2), 815-832.

Ekonomik Büyüme ve Güncel Tartışmalar

Editör:

Prof. Dr. Ahmet Yılmaz Ata